

VÝBOR ZE STARŠÍ ČESKÉ LITERATURY (ŠKOLNÍ VYDÁNÍ)

ÚSTAV PRO JAZYK ČESKÝ AV ČR – ODDĚLENÍ VÝVOJE JAZYKA
NAKLADATEL STVÍ ACADEMIA

Výbor ze starší české literatury
(školní vydání)

*oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk
český AV ČR, v. v. i.*

Elektronickou edici připravili: Alena M. Černá (hlavní editorka), Miroslav Boček (editor), Irena Fuková (editorka), Barbora Hanzová (editorka), Michal L. Hořejší (editor), Martina Jamborová (editorka), Marek Janosik-Bielski (editor), Marcela Koupilová (editorka), Jaroslava Pečírková (editorka), Andrea Svobodová (editorka), Štěpán Šimek (editor), Kateřina Voleková (editorka), Pavlína Zápotocká (editorka), Boris Lehečka (kódování TEI)

Copyright © Alena M. Černá, Miroslav Boček, Irena Fuková, Barbora Hanzová, Michal L. Hořejší, Martina Jamborová, Marek Janosik-Bielski, Marcela Koupilová, Jaroslava Pečírková, Andrea Svobodová, Štěpán Šimek, Kateřina Voleková, Pavlína Zápotocká, 2015

Copyright © oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2015

Copyright © Nakladatelství Academia, Středisko
společných činností AV ČR, v. v. i., 2015

E-mailový kontakt: vyvoj@ujc.cas.cz

Obálku navrhl Robin Brichta s použitím obrázku
ze Snáře Vavřince z Březové (polovina 15. století,
Moravská zemská knihovna v Brně, signatura Mk
0000.0014, fol. 1r). Při tvorbě knihy bylo použito
písmo FreeSerif.

Knih vznikla v rámci řešení projektu Ministerstva
kultury ČR č. DF12P01OVV028 *Informační
technologie ve službách jazykového kulturního
bohatství (IT JAKUB)*.

ISBN 978-80-86496-93-1 (PDF)

ISBN 978-80-86496-92-4 (EPUB)

Vydal Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.,
v Nakladatelství Academia.

Praha 2015.

Obsah

Na úvod.....	1
„První česká věta“ – přípisek v zakládací listině kapituly litoměřické.....	6
Slovo do světa stvoření.....	8
Modlitba Kunhutina (úryvek).....	11
O lišce a o čbánu.....	13
Svatý Václave.....	20
Život svatého Václava (úryvek).....	23
Tomáš ze Štítného: Řeči řeči: promluvy nedělní a sváteční (úryvek).....	28
Jan Hus: Dcerka nebo O poznání cesty pravé k spasení (úryvek).....	36
Povídka o Bruncvíkovi (úryvek).....	44
Noci milá.....	54
Povídka o Alexandru Velikém (úryvek).....	56

Bible kladrubská, kniha Genesis

(úryvek).....66

Latinsko-český slovníček nečistých zvířat

(úryvek).....73

Vít Tasovský z Lipoltic: Z městského práva

(úryvek).....76

Vavřinec z Březové: Snář (úryvek)..... 82

O ženě zlobivé..... 88

Hynek z Poděbrad: Boccacciiovské rozprávky

(úryvek).....96

Chirurgické lékařství (úryvek).....117

Amerigo Vespucci: Spis o nových zemích

(úryvek).....128

Kuchařka (úryvek)..... 138

Frantovy práva (úryvek)..... 146

Jan Petřík, bakalář z Benešova: O sedmerém

svobodném umění..... 152

Historie o Tyll Eulenspieglovi (úryvek).....	158
Sepsání ctnostného života svatého poustevníka a opata Vendelína (úryvek).....	167
Mistr Albrant: Lekařství konská jistá a dokonale zkušená (úryvek).....	181
Pranostika nová (úryvek).....	189
Seznam obrázků.....	195
Souhrnná ediční poznámka.....	199

Na úvod

Výbor ze starší české literatury (školní vydání) vychází z elektronické publikace, kterou jsme připravili v roce 2011, kdy si Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky připomínal sté výročí své existence, a která se v roce 2013 dočkala druhého, doplněného vydání. Byli bychom rádi, kdyby byl *Výbor* využíván také při školní výuce, a proto jsme se rozhodli ho přizpůsobit potřebám, dispozicím i časovým možnostem studentů i učitelů. Zůstal zachován počet dvaceti šesti textů pocházejících z období třináctého až osmnáctého století, které obsahoval i jubilejní *Výbor*, avšak proměnil se jejich výběr, rozsah i doprovodné informace. Ve výběru odrážejícím žánrovou i tematickou různorodost staršího českého písemnictví jsme provedli pouze jedinou změnu – jeden ze dvou textů Jana Husa jsme nahradili obsahově i jazykem neméně zajímavým *Snářem* z pera Vavřince z Březové. Ukázky řadíme chronologicky, podle

stáří předlohového rukopisného či tištěného textu. Jen výjimečně publikujeme celý text, většinou se jedná o úryvky, které jsme oproti původnímu *Výboru* ještě zkrátali, aby mohly být lépe a ve větší rozmanitosti využity v učební hodině. Oprostili jsme je od informací, které jsou určeny především vědcům a které by čtenáře-studenta příliš zatěžovaly, tj. od textověkritického aparátu, uvádění informací o struktuře díla atp. Předpokládáme však, že pokud bude student tyto informace potřebovat, najde si je v původním *Výboru* nebo v kompletních elektronických edicích zveřejněných na stránkách *Vokabuláře webového* <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>, ve staročeských slovnících zveřejněných tamtéž, případně v jiných příručkách. Do školního *Výboru* jsme na druhou stranu doplnili diferenční slovníček vysvětlující slova a slovní tvary, které jsou dnešnímu čtenáři částečně nebo již zcela nesrozumitelné. Dodali jsme též stručnou informaci o publikované ukázce, včetně specifických rysů díla a jeho

časového zařazení. Rozlišujeme přitom dobu vzniku památky, tj. literárního díla, a dobu vzniku pramene, tj. konkrétního rukopisného či tištěného exempláře (často opisu či přetisku), v němž se daná památka zachovala. Tyto informační úvody k ukázkám nemají za úkol nahradit učebnici literatury, ale mají studenta pouze vybavit základními údaji o následující ukázce; poskládáním těchto informačních vstupů však vyjdou najevo širší literárněvědné souvislosti daného období, například silné zastoupení překladové literatury nebo stěžejní úloha textu bible v tehdejší českém písemnictví.

Výbor jsme doplnili obrázky z rukopisů a tisků, které korespondují s jednotlivými ukázkami; výjimkou je několik ilustračních obrázků, které jsme užili pro zpestření četby a k představení dobové knižní kultury. Student se tak může seznámit s reálnou podobou staré rukopisné či tištěné knihy, naučit se číst staré písmo či získat informace o pravopisu období, kdy

ještě neexistovala pravidla pravopisu. Záměrně publikujeme jak obrázky z rukopisů a tisků úpravných a kaligraficky vyvedených, jako je například Bible kladrubská, tak i z pramenů nižší estetické úrovně, které zastupuje například opis povídky o Bruncvíkovi. Za laskavý souhlas s publikováním obrázků děkujeme následujícím institucím, které o tyto knižní skvosty pečují. Jedná se (v abecedním pořádku) o Archiv Pražského hradu, Biskupství litoměřické, Knihovnu Národního muzea, Moravský zemský archiv, Národní knihovnu České republiky a Strahovskou knihovnu.

Edice, z nichž jsou texty vybrány, jsou výsledkem vědecké práce akademického pracoviště. Vznikly podle obecně přijímaných zásad vydávání starších českých památek, které jednotliví editoři přizpůsobili stáří a charakteru vydávaného díla. Tento postup může způsobit určitou nejednotnost v řešení některých jazykových jevů, je však pouze odrazem maximální

odpovědnosti editora k vydávanému dílu, neboť nepromyšleným sjednocováním by mohlo dojít k setření důležitých informací o stavu českého jazyka, písemnictví i kultury obecně. Příkladem různých editačních řešení budiž psaní velkých písmen (např. *Bůh* × *bůh*).

Školní *Výbor* si zdaleka neklade za cíl zachytit starší českou literaturu v celé její pestrosti a úplnosti – netouží zaznamenat všechny literární druhy či žánry ani rovnoměrně postihnout vymezené období. K tomu slouží jiné příručky, které má učitel i žák k dispozici. Náš *Výbor* chce být moderně pojatým a snadno dostupným učebním textem, který studentům pomůže poznávat historii české literatury a českého jazyka.

editoři

„První česká věta“ – přípisek v zakládací listině kapituly litoměřické

Přípisek označovaný jako první česká věta se nachází na rubu zakládací listiny litoměřické kapituly z roku 1057, kam byl dopsán na počátku 13. století. V podstatě se jedná o právní dokument, neboť informuje o tom, že v Ploskovicích a v Dolanech věnovali Pavel a Vlach církvi pozemky s poddanými Bogučejem a Sedlatou.

Datace památky: začátek 13. století

Pramen: rukopis, Česko, Litoměřice, Státní oblastní archiv v Litoměřicích, fond Kapitula Litoměřice, signatura R 2, folio 1v, začátek 13. století. Editor: Alena M. Černá.

Pavel dal jest Ploskovicích¹ zeému, Vlach dal jest Dolas² zeému bogu i švatému Ščepánu se dvěma dušníkom³, Bogučeja a Sedlatu.

¹ Ploskovicích: v Ploskovicích; jedná se o starý, bezpředložkový 6. pád

² Dolas: v Dolanech; jedná se o starý, bezpředložkový 6. pád

³ dušníkoma: (dvěma) poddanými; jedná se o tvar dvojného čísla (duálu)

Obrázek č. 1: První česká věta, folio 1v.

Slovo do světa stvoření

Duchovní lyrická píseň z 2. poloviny 13. století je známá také pod názvem Ostrovská píseň. Pojednává o vtělení Krista a vykoupení lidstva. Spolu s tzv. Kunhutinou modlitbou představuje vrchol nejstarší české lyriky.

Datace památky: 2. polovina 13. století

Pramen: rukopis, Česko, Praha, Archiv Pražského hradu, fond Knihovna Metropolitní kapituly u sv. Víta, signatura A 57/1, folio 8v, konec 13. století. Editor: Alena M. Černá.

- (1) Slovo do světa stvoření¹
v božství² schováno,
jež pro Evino shřešení
na svět posláno.
- (5) Dievcě dříve porozenie
jest zvěstováno,
z Davidova pokolenie
božsky vzchováno³.

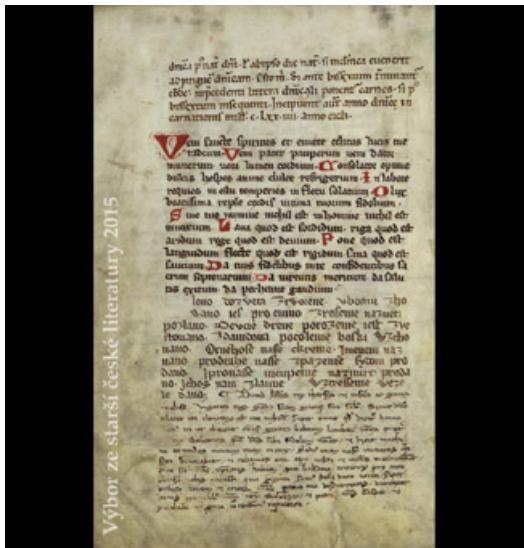
¹ do světa stvoření: před stvořením světa

² v božství: v Bohu

³ vzchováno: vychováno

(10) Ot něhože naše kršćenie
jmenem nazváno,
pro drahé naše spasenie
Židóm prodáno.

(15) I pro naše vykúpenie
na smirt prodáno,
jehož nám slavné vzkříšenie
vesele dáno.

Obrázek č. 2: Slovo do světa stvoření, folio 8v.

Modlitba Kunhutina (úryvek)

Veršovaná skladba označovaná tiež jako Kunhutina píseň či Víťaj, Kráľu všemohúci patrí medzi najstaršie dochované památky českojazyčného písomníctví. Báseň, ktorá vznikla niekedy koncom 13. storočia, predstavujeme úryvkem počátečných veršů z jejého najstaršieho dochovaného záznamu pochádzajúciho z počiatku 14. storočia. Tento opis sa dochoval v breviári, ktorý bol porizený pro abatysi kláštera sv. Jiří, Přemyslovnu Kunhutu. Následujúci ukázka je oslavou Krista sestupujúciho prostredníctvom eucharistie na zem.

Datce památky: koniec 13. storočia

Pramen: rukopis, Česko, Praha, Národní knihovna České republiky, signatura VII G 17 d, folia 146v–147r, začátek 14. storočia. Editor: Marek Janosik-Bielski.

(1) Víťaj, Kráľu všemohúci,
ve všetkých miestech vševídicí,
všetkých kajúcich milujúcí,
večný život dávajúcí!

(5) Všeteho kvietie kráshe¹ ktvúci,
všetech svetlostí více stvúci,

¹ všeteho kvietie kráshe: krásnejši nad vše kvíti

svým milým se zjevující,
je rozkošně kochající!

(10) Vítať, slavný Stvořitelu,
vítať, milý Spasitelu,
vítať, věrný náš přítelů,
vše dobroty davatelů!

(15) Vítať, v nůzi těšitelu,
všeho hoře zbavitelu,
vítať, divný² slavitelu
i rozkošný³ krmitelů!

² divný: *podivuhodný, zázračný*

³ rozkošný: *poskytující potěšení*

O lišče a o čbánu

Tato nejznámější staročeská bajka pochází z doby Karla IV., kdy došlo k mimořádnému rozmachu česky psané literatury. Pojednává o lišce, která kvůli své hlouposti a pýše přišla o život při pokusu utopit ve studni džbán, který si předtím přivázala k ocasu.

Datace památky: 60. léta 14. století

Pramen: rukopis, Česko, Praha, Národní knihovna České republiky, signatura XXIII G 92, folia 130r–132r, 60. léta 14. století. Editor: Alena M. Černá.

O lišče a o čbánu

- (1) Liška jednu běhající,
jiesti sobě hledající
uběže do jedněch pústek¹,
ano² v nich jediný chrústek.
- (5) Vecě: „Pověz mi to, chrúste,
čie jsú toto chyšě pusté?“
On jiej tako odpovědě
řka: „Jázť sám nevědě,

¹ do pústek: do pustého, opuštěného stavení

² ano: a on

- (10) teprv sem jedno³ přišel sěm,
nejmám nice⁴ činiti s tiem.“
Liška počě sě točiti,
by mohla co uhoniti,
točivši sě sěmo i tam,
i uběže k pustým kamnám,
(15) a když sě v niestěji⁵ vtoči,
inhd v kamnách čbána zoči⁶.
Vecě: „Dobry večer, čbáne,
kak sě jmáš, mój milý pane?“
Čbán lišce nice nevecě
(20) a ona, vzemši jej na plece,
potěšči sě⁷ s ním ven z pústek.
Tu ji potka onen chrústek,
vecě: „Liška, co to neseš,

³ teprv jedno: *právě ted'*

⁴ nice: *níc*

⁵ v niestěji: *v otvoru do pece*

⁶ zoči: *uviděla; jedná se o staročeský minulý čas aorist*

⁷ potěšči sě: *vláčela se; jedná se o staročeský minulý čas aorist (od slovesa potěščiti sě)*

že nohami jedva pleteš?“

(25)

Ona vecě: „Nesu čbána,
mého milostného pána.“

Zdáše se jie j nésti těžek,
vznesši jej na jeden břiežek,
i pusti jej dolóv opak⁸,

(30)

řkúc: „Jázť tobě učini tak.“

Vecě: „Pójdiž dolóv, čbáne,
těžek s mi nésti, mój pane!“

Čbán se dolóv s hory pokoti⁹,
liška se po něm běžiec upoti.

(35)

Vecě: „Čbáne, proč běžíš prudeč?

Přesadíš¹⁰ mi skoro srdce.“

A když čbán na rovni bieše¹¹,

viec se kotiti nemožieše,

vecě liška: „Kde jdeš, čbáne?

⁸ opak: *zpět*

⁹ pokoti se: *skutálel se; jedná se o staročeský minulý čas aorist*

¹⁰ přesadíš: *zchvátíš, strhneš*

¹¹ bieše: *byl; jedná se o staročeský minulý čas imperfektum*

- (40) Zdali s ustal¹², milý pane?
 Pakli nechceš se mnú jíti,
 jáz chci tobě učiniti,
 že pójdeš se mnú bezděky¹³,
 kdež sě nevrátíš na věky.“
- (45) Přivázavši čbán k uocasu
 vecě: „Jáz tě tam donesu,
 budeš úpiti na své hoře,
 plavajě jako prosěd mořě.“
 A když přiběže k studnici,
- (50) běda lišcě hubenici!
 Mnieše oklamajíc čbána,
 nalit'¹⁴ sě oblúdi sama.
 Vecě: „Čbáne, ké¹⁵ sě modlíš,
 zlého s úmysle, že tiem dlíš.“
- (55) Ona nic nepomeškavši,
 čbán k ocasu přivázavši,

¹² zdali s ustal: *zdali ses unavil*

¹³ bezděky: *nedobrovolně*

¹⁴ nalit': *hle*

¹⁵ ké: *kéž*

- vzleze vzhóru na ohlubnici¹⁶
 i pusti čbána v studnici;
 vecě: „Když sě nechceš modliti,
 (60) jáz tě musím utopiti.“
 Čbán počě svrchu plavati,
 počě liška naň volati
 řkúc: „Čbáne, brizo viz o sobě,
 jižť jest velmi zle o tobě;
 (65) ražut', pokoř mi sě jedinú
 a odpustímť vši tvú vinu.“
 Čbánu lzě mluviti nebieše,
 nebo z hlíny slepen bieše.
 Tehdy sě liška rozhněvavši,
 (70) čbána u vodu vrazivši,
 vecě: „Jižť sem dosti hověla¹⁷ tobě,
 co s uhonil, jměj to sobě.“
 Čbán sě počě zalévati,
 vody sě veň nalévati,

¹⁶ na ohlubnici: *na roubení u studny*

¹⁷ hověla: *vyhovovala, ustupovala*

- (75) lišky k sobě potáhati.
 Liška se počě ottáhati.
 Vecě liška: „Ne tak, čbáne,
 jázť špíleji¹⁸, milý pane!“
 Tehdy čbán počě bobtati,
 (80) vody se veň nalévati,
 hlúbe se pohřižěvati;
 liška počě vždy volati
 řkúc: „Běda, co mi se chce státi?“
 Vecě: „Milý čbáne, odpusť mi to
 (85) a jáz tobě slibuji to,
 žeť nechci tobě škoditi.
 Rač mě, nebožku, živiti¹⁹!“
 Ona toho řeci netaže²⁰,
 až ji čbán k sobě přitaže.
 (90) Ona se v studnici vrže,
 inhed ji čbán na dno vtrže,

¹⁸ špíleji: *žertuji*

¹⁹ živiti: *nechat naživu*

²⁰ řeci netaže: *sotva řekla*

tu jie j neda viac vzniknúti²¹,
musi bezděky utonúti.

(95) Tak sě liška přemúďřila,
svój život marně ztratila,
ot čbána z hlíny slepeného
zbyla liška života svého.

²¹ vzniknúti: *vyplavat*

Svatý Václave

Vznik jedné z nejstarších českých duchovních písní Svatý Václave se klade již do 12. století. Chorál, jenž se obrací ke knížeti Václavovi, světci a patronu českých zemí, s prosbou o smilování, pomoc a ochranu, byl po staletí předáván ústní tradicí. Jeden z nejstarších záznamů písně pochází z tzv. Milíčovského sborníku modliteb z 14. století, který patřil buď horlivému reformnímu kazateli Janu Milíči z Kroměříže, nebo některému jeho žáku. V pozdějších staletích byl chorál rozšiřován o další sloky.

Datace památky: 12. století

Pramen: rukopis, Česko, Praha, Národní knihovna České republiky, signatura XVII F 30, folio 96r, 80. léta 14. století. Editor: Marek Janosik-Bielski.

- (1) Svatý Václave,
vévodo české země,
kněže¹ náš,
pros za ny² Boha,
(5) svatého Ducha!

¹ kněže: kníže

² za ny: za nás

*Kyrieleyson*³!

Nebeskeť jest dvorstvo⁴ krásné,
blazě tomu, ktož tam pójde,
v život věčný,

(10) oheň jasný
svatého Ducha!

Kyrieleyson!

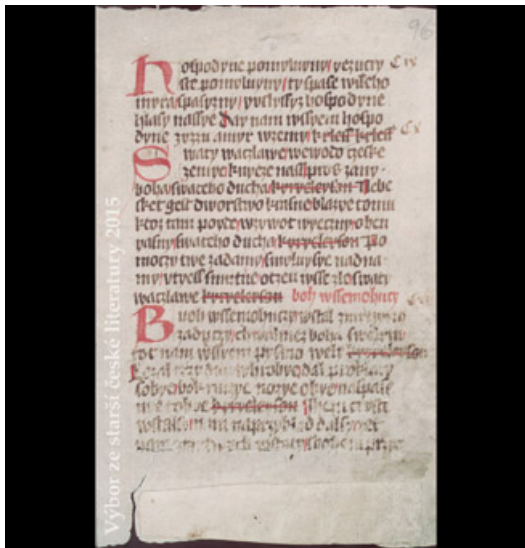
Pomoci tvé žádámy,
smiluj se nad námi,

(15) utěš smutné,
otžeň vše zlé,
svatý Václave!

Kyrieleyson!

³ Kyrieleyson: *Pane, smiluj se* (z řeckého *Kyrie eleison*)

⁴ dvorstvo: *dvořanstvo, dvůr*

Obrázek č. 3: Svatý Václave, folio 96r.

Život svatého Václava (úryvek)

O životě českého světce, přemyslovského knížete Václava, bylo ve středověku sepsáno mnoho legend v latinském, staroslověnském i českém jazyce. Autorem latinského Václavova životopisu je i český král a římský císař Karel IV. Nedlouho po sepsání byla jeho legenda přeložena do češtiny a zařazena do Pasionálu, staročeského sborníku legend o světcích. Stejně jako jiná svá latinská právní a historiografická díla psal Karel legendu s jistým politickým cílem, a proto v textu vyličil světce jako ideálního panovníka. Ukázka z českého překladu líčí kromě Václavova dětství také mučednickou smrt jeho babičky Ludmily.

Datace památky: 2. polovina 14. století

Pramen: rukopis, Česko, Praha, Knihovna Národního muzea, signatura III D 45, folia 142r–142v, 1379. Editor: Štěpán Šimek.

Tehdy Spytigneus, nemnoho na světě přebýv, umřel a Vratislav po něm v Čechách kniežetem byl ostal. Potom to slovutné kniežě Vratislav [s] svú kněžnú, jiejžto jméno bylo Drahomiř, jměl dva syny, svatého Václava a nemilostivého¹ Boleslava. A když

¹ nemilostivého: bezbožného, nemilosrdného

Vratislav kniež s pravým srdcem² křesťanskú vieru milováše³, na to jeho kněžna Drahomiř nic netbala, ale pohanských modl sě vždy přidržíše⁴.

Potom po těch časiach to šlechtné kniež Vratislav svého syna svatého Václava tím úmyslem, aby potom českým kniežetem byl, svatěj Ludmile jeho chovati⁵ poručiv, skončil⁶. A jeho kněžna Drahomiř, v druhého syna Boleslava sě uvázavši⁷, ku pohanským modlám jeho všemi činy vedieše⁸. Ale předrahý ten květ, první v českéj zemi v svatěj vieřě vzkvetlý, svatá Ludmila, vnuka svého, svatého Václava, svatému čtení podlé křesťanskéj viery jeho učieci chováše. Tehdy milostivý utěšitel Duch svatý tak toho dítěte srdce vnitřním

² s pravým srdcem: *s upřímným srdcem*

³ milováše: *miloval; jedná se o staročeský minulý čas imperfektum*

⁴ přidržíše sě: *držela se; jedná se o staročeský minulý čas imperfektum*

⁵ chovati: *vychovávat*

⁶ skončil: *zemřel, skončil*

⁷ uvázavši sě: *vzavši na sebe péči*

⁸ vedieše: *vedla; jedná se o staročeský minulý čas imperfektum*

vdešením⁹ byl rozpálil, ež¹⁰ jeho svatá učenie, jako světlé jiskry od něho jdúc, sě stkviechu¹¹ a jeho osvícené promluvenie jako plovúcie stredi¹² sladčě od jeho svatých ust pocházieše¹³, pro ježto skrzě jeho svatého slova snažné kázanie všěcka Česká země slavně jest osvícena netolik slovem, ale i rozličným příkladem, neb sě tak o jeho svatěj milosti píše, ež jest byl přěčistého života, své tělesenstvie bez poškvurny choval a vždy žádajě, kak¹⁴ by pro Jezukrista svú krev prolil, pro nižto spravedlnost svaté viery ne tajně, ale zjevně kázáše¹⁵, vždy sě Bohu nábožně modlil, bedlivě ve dne i v noci Boha následujě ve všěch svatých

⁹ vdešením: *vnuknutím*

¹⁰ ež: *že*

¹¹ stkviechu sě: *zářila, skvěla se; jedná se o staročeský minulý čas imperfektum*

¹² plovúcie stredi: *tekoucí med*

¹³ pocházieše: *vycházela; jedná se o staročeský minulý čas imperfektum*

¹⁴ kak: *jak, kterak*

¹⁵ kázáše: *kázal; jedná se o staročeský minulý čas imperfektum*

skutciech, v almužnách, u milosrdí i u pokoře nad jiné své rovně¹⁶ znamenitě prospieval.

Těch časuov ta závistivá Drahomiř, nemilostivá pohanka, žádajíc nad svú čščí¹⁷ svatú Ludmilú kněžstvo¹⁸ České země obdržeti, dva šeradná násilníky, jimažto jména byla¹⁹ Thuman a Guman, do Tetína na hrad poslala, aby tam jěvše²⁰ věrnú boží služebnici svatú Ludmilu zahubila. A tak se jest stalo, od tú dvú jest udávena a ta svatá duše do nebes vzata. Potom nemilostivá pohanka Drahomiř jala se křesťanuov nenáviděti a jim mnoho zlého činiti. Ale syn jejie svatý Václav vieru křesťanskú, jakž jeho byla svatá Ludmila, babka jeho, naučila,

¹⁶ nad své rovně: *nad své vrstevníky*

¹⁷ čščí: *tchýní*

¹⁸ kněžstvo: *knížecí úřad, knížectví*

¹⁹ dva šeradná násilníky, jimažto jména byla: *dva odporné násilníky, jejichž jména byla; jedná se o tvary dvojného čísla (duálu)*

²⁰ jěvše: *zajavše*

tvrdě²¹ držíše, navracije zasě jí rozehnalé křesťany
a jim milostivě v jich potřebách pomáhajě.

Obrázek č. 4: Život svatého Václava, folio 142v.

²¹ tvrdě: pevně

Tomáš ze Štítného: Řeči¹ nedělní a sváteční (úryvek)

Česky píšící autor Tomáš ze Štítného (asi 1331 – mezi 1401 a 1409), překladatel náboženské literatury a autor náboženských a mravokárných traktátů, napsal též soubor kázání k jednotlivým nedělím a svátečním dnům uspořádaný podle církevního pořádku. Ukázka kázání vykládá úryvek bible určený ke čtení v den svátku svaté Lucie, panny a mučednice. Užitím příkladného příběhu ze života světice, přirovnání k přírodním jevům a citátů teologických autorit Štítný naplňuje hlavní poslání žánru kázání, kterým je přesvědčivě vykládat křesťanskou nauku a poučit o morálce.

Datace památky: asi 1392

Pramen: rukopis, Česko, Praha, Národní knihovna České republiky, signatura XVII C 15, folia 10r–11r, přelom 14. a 15. století. Editor: Barbora Hanzová.

O svaté Luciji

Dnes kostel², den svaté Lucie pamatuje, čte to čtenie, v němž Kristus nebeské královstvo ke trojí

¹ řeči: promluvy

² kostel: církev

věci připodobnal: najprvé ku pokladu skrytému v zemi, jenž když kto nalezne, zakryje a pójde vesele a prodá vše, což má, a koupí rolí tu. To j' do horníkův najzřídlnějie³, ješto když nalezne dobrý pramen v kterém poli, ež⁴ se tu sbožie⁵ naděje velikého, přikryje, chtě sám rád užiti toho; a pójde, což má, to prodá a koupí to místo a naloží na to⁶. Druhé die Kristus, že j' k tomu kupci podobno nebeské královstvo, ješto hledá dobrých perel, a nalezna jednu drahú, prodada⁷, což má, koupí ji. Třetí praví podobenství k nebeskému královstvu nevod⁸ v moře upuštěný, ješto všeliký národ rybí⁹ osáhna vytáhne na břeh, kdež dobré a čisté ryby budú ode zlých a nečistých vybrány.

³ to j' do horníkův najzřídlnějie: *to je pro vinaře typické*

⁴ ež: *že*

⁵ sbožie: *bohatství*

⁶ naloží na to: *vynaloží na to peníze*

⁷ prodada: *prodáv; jedná se o přechodník minulý (od slovesa prodati)*

⁸ nevod: *tažná rybářská síť*

⁹ národ rybí: *ryby*

I mieníť Kristus v tom čtení nebeským královstvem pořád¹⁰ kostela svatého. A tak jest dořekl: „Takť bude na skonání světa“, jako točíš¹¹ o těchto rybách. Vyjdú andělé boží a odlúcie zlé od dobrých a zlé v oheň uvrhú, kdež bude pláč a skřeht zubóm.

I chciť to ukázati, kak sě to tré podobně k svatě Luciji připodobnává. Neb ona j', nalezši skrytý poklad a nalezši drahú perlu, vše, což jměla, prodala a obě to koupila. Poklad jest skrytý viera naše křesťanská; neb ač zde nenie zřiedlno¹² bohatstvie pokladu toho, však odtud máme vše dobré jmiati. Odtud jde naděje věčné radosti, odtud milost svatá, všeliké dobrých lidí šlechtnosti, a bez pravé křesťanské viery nelze sě jest líbiti Bohu. Ten poklad skrytý nalezši svatá Lucia, točíš vieru pravú, přikryla, ne ihned toho pronesla¹³, ale tajně s matkú svú křesťankú byla. A byla j' za muž smluvena za

¹⁰ pořád: *pořádek, řád*

¹¹ točíš: *totiž, to je*

¹² zřiedlno: *zřejmo*

¹³ toho pronesla: *to prozradila*

pohana. Když pak našla druhú perlu, pro poklad onen a pro tu perlu, což jměla, vše prodala, aby s tímto obým ostala.

Čte se o ní, ež když svatá Agáta v panenství byla smrt přijala pro boží milost a Bóh skrze ni veliké divy činil u jejie hrobu, tehdy svatá Lucia svú nemocnú matku, ješto několik let jměla nemoc, tam vymluvila¹⁴ a s ní šla také. A přišedše k hrobu, svatá Lucia snažně prosila za svú matku. A tak se tu u hrobu vzdřieme¹⁵ v kakés otrapě¹⁶ a svatá Agáta ukáže se, jí řkúc: „Sestra Lucia, dievko libá Bohu, co mne za to prosíš, ješto sama móžeš učiniti? Aj, skrze tvú vieru matkať jest tvá uzdravena!“ Pak svatá Lucia pověděla to vše mateři řkúc: „Již, matko, neříekaj mi nic o muži a to věno, ješto s' mi za muž dáti chtěla, daj mi, ať je obrátím Bohu na čest!“ A tak vrátile se¹⁷ domóv a svatá Lucia

¹⁴ vymluvila: přemluvila

¹⁵ vzdřieme: usne

¹⁶ v otrapě: ve vidění, vytržení

¹⁷ vrátile se: vrátily se; jedná se o tvar dvojného čísla (duálu)

počala sbožie¹⁸ prodávati. A pak ten, zaňž svatá Lucia smluvena byla, otázal v jejie čeledi jedné starosty¹⁹, proč by tak sbožie prodávala. A ta jemu odpovědě řkúc: „Tvá panna nalezla je velím²⁰ lepšie sbožie, i chce toto prodati, aby onoho dosáhla za ně.“ A tento tělesně²¹ tomu rozuměje, pomohl jí prodati sbožie toho. A ona to, zač prodala, chudým rozdala. Protož podobně na její den čtu čtenie toto; neb ona j', poznavši vieru pravú, tajila sě, až i prodala vše, což jměla, aby v nebesiech poklad z toho shromazdila a aby dosáhla oné drahé, bíelé perly panenské čistoty, vzácné Bohu. Neb jakož jest libá a vzácná bělost dobré perly, tak jest vzácná věc drahá panenská čistota. A dobře j' k bělosti připodobnaná; neb kterýmiž koli osdobíš čistotu šlechtnostmi, podobněť móż přijieti všecky. A tak i malěři, což koli chtěie malovati, najprv dadie bíelú

¹⁸ sbožie: *majetek*

¹⁹ starosty: *staré ženy*

²⁰ velím: *mnohem*

²¹ tělesně: *hmotně, neduchovně*

barvu. Takéž dievka tato k víře přistúpivši, najprv čistotú své srdce ozdobil a pak vše, což jměla, v obět dala Bohu, až pak potom i své tělo a svú krev prolila pro jmě božie, když ten, ješto mněl²², by jměl ji jmieti, obžaloval ji, že j' křesťanka a nedrží ustavenie kniežat římských.

Tiem pak činem ona třetie podobnost nevodu onoho, ješto zlé i dobré táhne ryby, ale když vše vytáhne, zlých nechají a dobré vezmú, dotýká této dievky svaté, ež ona ne z těch jest byla, ješto zóštaveny jsú²³ k zahynutí, ale jest vzata mezi dobré. Neb i panny jsú jedny, ješto světu jen slúžie, žádajíc světu líby býti²⁴, stojiece jen po marnosti²⁵, a druhé, ješto j' jim míla čistota v boží milosti. Ale skonanie ukáže každých odplatu, když jedny budú vzaty u věčnú chválu a druhé budú

²² mněl: *domníval se*

²³ zóštaveny jsú: *jsou ponechány*

²⁴ líby býti: *líbit se*

²⁵ stojiece jen po marnosti: *usilující jen o nicotnosti, pomíjivé věci*

k marnosti jako nestatečné²⁶ zůstaveny a potlačeny a zahynú. A coť řku o panenství, téžť jest i o jiném takovém, ješto podlé úmysla dobrého móż chválu jmieti a podlé úmysla nehodného ztratí chválu. Avšak svatá Lucia ne inhedť²⁷ jest panenství chovala na ten úmysl, aby v tom neporušení ostala věčně, až pak v lepšíe úmysl proměnivši, oddala se v panenství Bohu. A jedna li pro světskú čest drží panenstvo a nemieniec viac ostatí při něm, a veselím světským a v těch marnostech zprzní²⁸ je velmě? Však bude li v těle panenská celost zachována a úmysl bude v dobré proměněn, móż, mysl zčistiec, panenskú korunu v nebesiech jmieti, Bohu dadúc se v svém panenstvu. Jakož i svatá Lucia, mienivši za muž²⁹, však pannú ostavši, panenské koruny došla.

²⁶ nestatečné: *nezpůsobilé, nedostatečné*

²⁷ inhedť: *ihned (se zdůrazňující částicí -ť)*

²⁸ zprzní: *zkazí, poskvrní*

²⁹ mienivši za muž: *zamýšlejíc se provdat; jedná se o přechodník minulý (od nedokonavého slovesa mieniti)*

Obrázek č. 5: Tomáš ze Štítného:
Řeči nedělní a sváteční, folio 10r.

Jan Hus: Dcerka nebo O poznání cesty pravé k spasení (úryvek)

Tématem traktátu mistra Jana Husa (asi 1371 – 1415), sepsaného někdy po roce 1412 a věnovaného ženám, je cesta růstu křesťana ve víře, aby dosáhl spásy své duše. To se odráží i v kompozici, deset kapitol traktátku je uspořádáno od témat zaměřených na člověka a světský, nevázaný život k tématům o Bohu a duchovním, řádném životě. Třetí kapitola s tématem nesnází života na zemi odvádí čtenáře od zalíbení ve světských věcech. Husovi jde především o srozumitelné a přesvědčivé vyjádření, proto se jeho jazyk blíží jazyku mluvenému, např. vyhýbá se zastaralým slovním tvarům, užívá lidovou slovní zásobu, úsloví a expresivní vyjádření. Záměrně také užívá dobové rétorické prostředky, s nimiž je dobře obeznámen, např. verše a rýmy, synonymní a antonymní dvojice, výčty a podobně.

Datace památky: po roce 1412

Pramen: rukopis, Česko, Praha, Knihovna Národního muzea, signatura IV C 18, folia 215r–216r, 1414. Editor: Barbora Hanzová.

Kapitula třetíe

Slyš, dcerko, a viz a přichyl ucho své, že potřebie tobě jest, aby poznala nynějšíeho života biedu. A věz, že bieda jest nedostatek dobré věci; a tak jest bieda v duši i v těle. V duši bývá bieda, když milosti

Božie nemá a tak když Boha právě¹ nezná. Protož hříech smrtný duši jest největší bída, ač toho lidé biední neznamují². Pak nedostatek těla jest práce³, žízen, lačnost, horko, studenost neb zima, nahota, opilství a jiné bolesti, jenž se drží člověka až do smrti. Toť jest li zdrav a nemá zboží⁴, chudoba ho nuzí, jest li bohat, zboží ho mučí. Jest li nemocen, toť bolest hubí, jest li pánem, musí slúžiti sluhám, aby dal každému potřebu. A tak zboží dobývá s prací, drží je z bázní, aby neztratil, a konečně pustí je lakomý s bolestí. Pakli jest chudý, slúží li, toť biedy dosti: tu musí střepěti⁵, aby pánu neb paní ve všem uhověl; a nelze vždy uhověti, ani dobré obrátie za zlé. Ani se zespí⁶, ani právě odpočine.

¹ právě: *správně, náležitě*

² neznamují: *neuvědomují si*

³ práce: *utrpení*

⁴ zboží: *majetek*

⁵ střepěti: *dbát o to*

⁶ ani se zespí: *ani se dostatečně nevyspí*

I kto by mohl vymluviti, neřku vypsati všecky psoty, co jich můž člověk v světě mieti? Jest li mlád, nutí ho žádost těleštná k smilství, ku pýše, k rozkoši. Nemá li toho, toť jest otrápený, pakli má, toť vešken jest poražený⁷. A tak pravé jest Písmo, jenž die: Člověk, urozen jsa z ženy, krátký jsa čásek živ, plní se mnohými psotami. Pakli přijde k věku starému, ihned srdce jeho bude tesklivé, hlava se jemu třese, truchlivá jest duše, duch⁸ smrdí, tvář se vráská, velikost se krčí, blíkáta i tečeta očí⁹, z nosu chlípí¹⁰, usta slinie, zuby pršie¹¹, rtové hnijí, vlasi lezú¹², uši hlechnú, hlas chřípí, srdce mdlé, chrop v prsech a hudci v hrdle. A co jiných po těle nedostatkóv! A v duši kterak starý neduží?

⁷ poražený: *zničený*

⁸ duch: *dech*

⁹ blíkáta i tečeta oči: *oči mžourají a slzí; jedná se o tvary dvojného čísla (duálu)*

¹⁰ chlípí: *teče*

¹¹ pršie: *padají*

¹² lezú: *slézají*

Shledám, že takto: starý, v zlosti zastaralý, nebrzo se polepší, jako křivé dřevo staré nebrzo kto napraví. Starý brzo se popudí a těžce a nebrzo se ukojí, brzo k zlému uvěří a nebrzo od toho odstoupí. Starý lakomý a skoupý, smutný a žalobný, brzký k mluvení a zpozdilý k slyšení a hotový k hněvu, má-li peníze, těch tají, máje požívati, se bojí, nerád dává, rád bere, když dadie¹³; chválí lidi staré, zmrlé¹⁴, hyzdí živé, túží po času minulém, chlubí se dávnými¹⁵ skutky, vzdychá po nich, zatřásá hlavu, sklesna zuby pořehtává¹⁶, že nemůže hřešiti; již se mu srdce třese, plíce jedva vietř k dychání přijímají, pleci se nad hlavu pozdvihují, chřbet se krčí, tělo se třese, již na paty cítí¹⁷ a smrt u dveří stojí, a však šiet¹⁸ neb baba prokřikne: „Hý, a Jan-li mi nedá

¹³ dadie: *dají*

¹⁴ zmrlé: *zemřelé*

¹⁵ dávnými: *dávnými*

¹⁶ sklesna zuby pořehtává: *skřípá se zaťatými zuby*

¹⁷ cítí: *kálí*

¹⁸ šiet: *stařec, kmet*

skočiti přes zahrádku!“ Ó túho veliká! Aj, neskrotí člověka tak psota rozličná! Aniž mladý kunštuj¹⁹ starým! Neb což sme, on jest byl, a budeme snad někdy, co on jest. A znamenajme ještě, co túhy jest v světě: péče nutí, pilnost práce mútí²⁰, strach smrti hrozí, bolest trútí²¹, a bude li kdy svěcké veselíčko, tehdy ihned a neb po malém času mnohým pomine zamúcením. Neb die Šalomún, jenž jest v království svém všie libosti zkusil: „Smiech s bolestí bude smiešen a konec radosti drží sě lkánie.“ A tak jest pán Bóh zpósobil, že nemóž nižádné veselé²² býti světské bez někaké bolesti.

Aj, lidé světští za najužitečnější věc pokládají libost v smilství krásných lidí. A písmo svaté i pohanské praví, že v té milosti jest najviece tesknosti. Die Ovidius: „Ta milost²³ vysušuje duši,

¹⁹ aniž kunštuj: *neposmívej se*

²⁰ mútí: *rmoutí, trápi*

²¹ trútí: *trudí, tíží*

²² veselé: *radost*

²³ milost: *láska*

ta milost jest tesklivost, rána, hanba i smrt.“ A jinde die: „Kolik kvietkóv na poli, tolik bolestí v milosti.“ A opět die: „Ach běda, že nižádným milost nemóž býti uléčena kořením.“ A těchto bolestí a tesklivostí jsú prázdný čisté panny a čistí panici a svaté vdovy a také se nalézají svatí manželé. Pak co jiných psot a bēd jest v tomto biedném našem životě, ktož móž vypsati? Než toto vězme, že čím nás Bóh déle čaká, nepolepšíme li se, tiem nás ukrutnějie súditi bude. Proč tehdy tak pilni sme, abychom dlúho byli živi, jsúc v tomto životě tak mnohými biedami obklíčeni? A čím sme déle živi, tiem více hřiechóv přibývá a také tiem věččie múka nás čaká. Každý den zlosti přibývá a dobroty ubývá, vždy se člověk mění, i v sčestí²⁴, i v nesčestí, a nevie, dnes li se smrt přiblíží. Jako jiskra se ukáže, a ihned uhasne, tak člověk jedne²⁵ chválú světskú poblyskne, a ihned zhyne. A když najradějie chce

²⁴ sčestí: štěstí

²⁵ jedne: jen

býti živ a u veselí přebývá a mní, že má dlouho býti živ a klade před sebou, že mnoho způsobí, a ihned se ho nemoc chopí a smrt ho udáví bez opatření²⁶. Duše s tělem se rozlučí a s velikou bolestí a bází. Neb die sv. Bernard, že příjdou anjelé chtějí ji vzíti a před soud vésti hrozného soudce. A ona, vzpomenouci na své hříchy, kteréž jest i v noci i ve dne páchala, chce jich zniknutí²⁷. A hříchové jako by řekli: „Ty si nás činila, tvoji skutkové jsme, tebe se nepustíme, s tebou budeme vždy.“ A ďáblé se také nezmeškají, hrozní se jí ukáží, a bude-li v hříše smrtedlném, ihned se jí chopí a do ohně věčného ji vzlúpie²⁸. Co prospěje krása, urozenie, co bohatstvie i umění²⁹, co dlhá zde rozkoš i smilnění, co síla i všeho světa oslava a neb chvála? Již po smrti ukáže konec, kam chvála světa

²⁶ bez opatření: *bez zaopatření (svátostmi pro umírající)*

²⁷ zniknutí jich: *uniknout jim*

²⁸ vzlúpie: *vrhnou*

²⁹ umění: *učenost, vědění*

chýlí. Již pozná duše, že co bude kto zde sieti³⁰, to bude po smrti žieti. Psota po psotě leze, a duše se do pekla veze. Brzky utěšenie minulo, mladost, chvála, krása, bujnost i zbožie na smrti neutěšie. Tak máme vážití tohoto života psoty a biedy, abychom se zde netěšili, bydla dlúhého již nežádali, ale, znajíce tu biedu, domóv k svému milému Otcí, k věčné radosti statečně pospiechali.

³⁰ sieti: *sít*

Povídka o Bruncvíkovi (úryvek)

Povídka z 2. poloviny 14. století patří mezi české erbovní pověsti a vypráví příběh o tom, jak Bruncvík získal za svou statečnost do českého erbu lva. Ukázka popisuje Bruncvíkův vítězný boj se zvířecími nestvůrami na hradě, kde je vězněna královská dcera Afrika.

Datace památky: 2. polovina 14. století

Pramen: rukopis, Česko, Praha, Národní knihovna České republiky, signatura XI B 4, folia 205v–207r, 2. polovina 15. století. Editor: Alena M. Černá.

Bruncvík káza třetí den pripraviti korábec, na který nabrav stravy, aby mu za pět měsícuov trvala, vsed se lvem, i jel jest. A když přijel pod ten hrad velmi krásný, přivázav koráb, i šel a lev za ním. A když biechu¹ u prvních vrat, tu uzře ukrutných dvě zvieřat, any² na stříberných řetizích ležichu, střehúc toho hradu. Ta zvieřata slula monetrus³.

¹ biechu: byli; jedná se o staročeský minulý čas imperfektum

² any: a ony

³ monetrus: příšera s lidskou hlavou a koňským tělem

Veliké potvory biechu, nebo každá mějíše⁴ hlavu jako člověk, tělo jako kuoň, ocas jako svině. A ta velmi silná biechu. Uzřevši Bruncvíka se lvem, hněvive se třesěchu, až se veškern hrad hýbáše. Vida to Bruncvík, dobuda svého meče, musky se s nima o ty vrata tepíše. Vida to lev, že pán jeho mdléše, rozběhna se, jedno na pravé poly⁵ hněvy velikými roztrže a potom i druhé. Tak první vrata obdržavše, i jidechu dále.

A když u druhých vrat biechu, opět uzře dvě silnější, a těm říekáchu glato⁶. Každé mělo dva rohy na dva lokty dlúhá, ostrá jako břitva. Ta zvěř i podnes, když se s kým svadí, jedním rohem seče a druhý na hřbet položí. A druhým, když jemu jeden ustane⁷, tehda ten položí a druhém se brání. To zvíře nebojí se nic jiného než červené barvy.

⁴ mějíše: *měla; jedná se o staročeský minulý čas imperfektum (od slovesa jmieti)*

⁵ na poly: *na půlky*

⁶ glato: *příšera s dvěma dlouhými a ostrými rohy*

⁷ ustane: *unaví se*

A jesti' tak udatné na vodě jako na zemi. S těmi opět Bruncvík práce mějíše. Avšak dobyv meče, poče se opět s nimi bítí velikú chvíli tak prudce, že se hrad třesíše. Tu ovšem lev jemu vděčen bieše, nebo je opět hněvem roztrhal. A tak druhá vrata obdržavše, a jidechu k třetím vratóm.

Tu užrechu tepru strašlivá zvieřata a veliká, jenž slovú sidforavé⁸. Ta zvieřata takových srstí biechu jako nedvěd a rohy jako diáblové mějíchu a zuby černé jako konské. A každé z nich usta převeliká mělo, že pojednú člověka pohltilo. Těch zvieřat všecka jiná zvieřata zemská i morská se báchu, s nimižto se Bruncvík mějíše bítí. Však bohu se poručiv, i bil se jest s nimi tak prudce, že zvuk u morských zátokách slyšěchu. Ale pohřiechu, by buoha napřed a lva nebylo, bylo by již namále zdravie Bruncvíkova. Tu lev všecku svú sílu sebrav, i poče se s nimi velmi bítí a je různu trhati, tak, že jim buoh pomóz, že všecky lev roztrha. A tak

⁸ sidforavé: *rohaté příšery s obrovskou tlamou*

dobývše všech vrat, jidechu do pravého hradu. Tu krásy mnoho vidiechu, ale žádného člověka na něm nebieše. Stříbra a zlata tu dosti bieše, a jiného nic nevidieše.

A když přijidiechu na ten palác, užře Bruncvík pannu velmi krásnú, její hlava a ruce až do pasu, a ocasové hadoví dva miesto noh u nie biechu. Ona užrevši Bruncvíka, i vece: „Mládenečku milý, tu se div nad divy stal! Pověz mi, kterak jsi se sem dostal, Bruncvíče?“ „Afriko, panno milá, otec tvůj Olibrius, ten mě jest sem poslal a slíbil mi skrze vrata železná popustiti, jestliže tebe budu moci dobytí.“ Afrika panna vece: „Ó, milý Bruncvíče, nesnadnáť jest věc to, by měl sílu tisíce mužuo, ješčeť bych se kázala s nimi se všemi radějí bítí nežli s těmito rozličnými a morskými potvorami. A protož, milý Bruncvíče, pověz mi, spí li ta zvířata u prvních trojích vrat, že si sem pro ně tak snadno přišel?“ Vece Bruncvík: „Afriko, panno milá, ovšemť spie a spáti budú.“ Panna vece: „Když spie, Bruncvíče milý, beřiž se z hradu a otcí mému

pověz, že sem zdráva, a kterak mne choval, tak jemu děkuji.“ Bruncvík vece: „Afriko, panno milá, buď já živ nebo mrtev, staň se vuole buoží, zlé nebo dobré, bez tebe z tohoto hradu nepojedu.“

A když jest to slyšala panna, hlediece naň, i poče jeho velmi milovati. A posadivše jej vedlé sebe, s pláčem jej objevše, i vece: „Milý Bruncvíče, když nechceš beze mne jíti, nať prsten muoj. A prosím tebe, pomni na to, když tě bude kderý strach podjímati a na tě počnú bíti, nemeškaj jeho na pravý palec vzéti. Ten prsten má 24 mužův sílu. Ale nic proti tomu není, by takových měl sto prstenův na každém prstu, nic nespomůžeš proti takové síle. Nebo otec můj na to několik tisícuov naložil, chtě mě zase dobytí, nic tomu nemoh učiniti. Kterak ty pak, jsa sám jediný, chceš mě dobytí? Ó, zlý, nevěrný otče, mohl si mě téměř sám na svém hradě zahubiti, než si mi tu velikú žalost obnovil! Nebo pohled' a věz, můj milý Bruncvíče, těch mých zlatých pásuov! Ted' dva ocasy hadové mé nohy obklíčily až do pasu a na každý den odpoledne až

do večera muoj pán Basiliscus těmi hady obkličuje mě, a pak celú noc až do poledne čistá⁹ panna a krásná bez těch haduov jsem. A toť má za obyčej, že se přivalí ke mně s poledne tři hodiny a leží až do nešporuov na mém luoně. Jiného nic, než se mnú utěšeníe má, a přes puol hodiny. Nebožčíčku, nepuojdeš li ty přič¹⁰, tvé se hoře a tvá bieda počne.“

Vsta Bruncvík, i poče [se] Pánu modliti, aby jemu z těch hruoz ráčil spomoci. A když přicháziese k tomu času, drak Basiliscus hne se v té své jeskyni, až se veškern hrad třesíše. Thedy panna Afrika vece: „Pomni se a nepostúpaj! Již máš v takém nebespečenství býti, jakéhož jsi nikdy neslýchal ani věděl.“ A v tu chvíli vzejde křik, pískanie, zvuk od hadóv, že kdyby čtyři trubači velmi silně trúbili, pro ten pisk a zvuk byl by jich neslýchal. A když se povali se všech stran mnostvie haduov a ješčeróv velikých a jiných potvor jedovatých,

⁹ čistá: *neposkvrněná*

¹⁰ přič: *pryč*

chtíce Bruncvíka ubiti, tu se jim Bruncvík poče brániti svým mečem, že po padesáti poče jednu ranú přetínati. A čím jich více bil, tiem jich více přibývalo, a druzí tlustí jakžto břevno, a druzí ďábelskými hlasy křičéchu. Bruncvík na to nic netbáše, ale se musky s nimi potýkáše a až do pasu v jedu brodíše, a lev je převelmi trháše a okny z hradu metáše.

Vida to drak Basiliscus, že sluhy jeho mordováše, tepru se sám [hne] hněvy velikými, chtě jich pomstiti, pod zlatú korunú se povali, tlustý jako drelink¹¹ a mějíše osmnácte ocasuov a obnoží hadových, a to tak ostrých, že jednu ranú veliké břevno přesekáváše. Tu tepru u boji Bruncvík veliké hoře mějíše. Silně jej drak raníše, až k zemi častokrát na svú tvář padáše, a lev jej zastupováše. Tuť se s tiem drakem Baziliškem silně tepíše. Bruncvík zhůru vsta, k lvovi poběže, a tak jeden druhému věrně pomáháše, od nešporův celú noc až

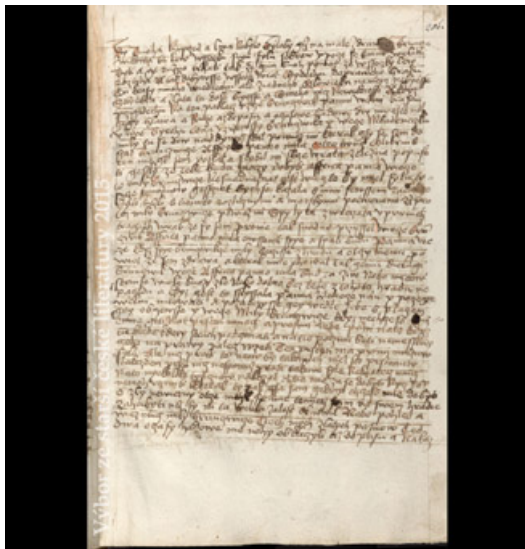
¹¹ drelink: nádoba s obsahem cca 11–12 hektolitřů

do poledne s ním se tepiechu. Bruncvík již vešken krvavý a velikú mdlobú na zemi letieše. Vida to lev, že pán již ležíše, žaloštěmi velikými zařva velmi, i poče se s drakem prudce bítí a ocasy okolo něho rúbati a hněvy trhal, že všecky obnože z draka obtrhal bieše. Bieše Bruncvík s velikými bolestmi, avšak zhuoru skoči, i tu [se] tepru udatně s drakem tepiechu, neb jich již nemohl čím raniti. A na kusy jej roztrhachu, až z něho pramenové jako potokové tečiechu.

A když drak zabit bieše, od velikých ran Bruncvík k zemi letíše. Tři dny a tři noci slova nepromluvil a lev nad ním vždy žalostivě stáše. Afrika panna velmi jeho želéše a smutně nad ním stáše. Nevěda lev, co tomu učiniti, nemeška z hradu po koření běžeti. Nařiv¹² koření, v ustech přinese a panna Afrika lékařství učini jemu, že jej v devieti dnech zhoji. A potom Bruncvík k té panně vece: „Nuže, Afriko, panno milá, mělt' sem

¹² nařiv: narýpav; jedná se o přechodník minulý (od slovesa naryti)

pro tě veliké nesnáze, protož nemeškaj k otci svému radostně jeti.“ A ona, objevše Bruncvíka, vece: „Ó, najmilejší muoj Bruncvíče, chci vesele s tebú jeti.“ A tak nabravše stříbra a zlata a drahého kamenie a klénotův za několiko tisícuov, i šli sú k králi.

Obrázek č. 6: Povídka o Bruncvíkovi, folio 206r.

Noci milá

Báseň představuje středověkou milostnou lyriku poloviny 14. století a pojednává o oblíbeném tématu touhy dvou milenců – zamilovaný muž se nemůže dočkat rána, kdy se opět setká se svou milou.

Datace památky: polovina 14. století

Pramen: rukopis, Česko, Třeboň, Státní oblastní archiv, signatura A 7, folio 154v, 2. polovina 15. století. Editor: Alena M. Černá.

(1) Noci milá, proč [s] tak dlúha?

Po mé milé jest mi túha,
že mi s ní nelze mluvit,
komu se mám utěšiti?

(5) Již mé srdce bydlí v strasti,
v smutku, v túžebné žalosti.
To vše činí nebyvanie
u té najmilejší panie.

(10) Milý Bože, nedaj dlúze
po mé milé býti v túze.
Brachku milý, nestyšť sobě,

nad jinét' chci přieti tobě.

Povídka o Alexandru Velikém (úryvek)

*Ve středověkém písemnictví oblíbená tematika života Alexandra Makedonského je v našem Výboru reprezentována ukázkou z prózy, která je označována jako Povídka o Alexandru Velikém. Jedná se překlad z druhé poloviny 14. století, jehož předlohou byl latinský text *Historia de proeliis Alexandri Magni*, který vznikl v období mezi poslední čtvrtinou 12. a první třetinou 13. století. Následující úryvek obsahuje několik kapitol z úvodu povídky, které přinášejí příhody spjaté s Alexandrovým narozením a dospíváním.*

Datace památky: druhá polovina 14. století

Pramen: rukopis, Česko, Praha, Knihovna Národního muzea, signatura II C 10, folia 30r–32r, okolo roku 1445. Editor: Štěpán Šimek.

Kapitola V.

Po nemnohých časiach sedieše¹ král Filip na sieni své. I zjevi se² jemu malý a krotký ptáček, a letěv

¹ sedieše: *seděl*; *jedná se o staročeský minulý čas imperfektum*

² zjevi se: *ukázal se*; *jedná se o staročeský minulý čas aorist*

do lóna jeho, urodil jest vajíce. A to když pade³ na zemi, rozbi se a inhed⁴ vyleze z něho malitký hádek, a otočiv se okolo vajíce, chtieše do něho jíti, a dřeve nežli do něho včini⁵ hlavu, inhed usleče⁶. Uzřev to král Filip, zamúti se⁷ velmi. A zavolav hadače, jemu zázrak vidění povědě. A on odpovědě a řka: „Králi Filipe, narodít se tobě syn, jenž kralovati bude po tvé smrti, a ten obejde veškeren svět a obdrží sobě všecky lidi. A prvé nežli se vrátí do země království svého, smrtí rychlú on umře.“

Ale přiblížováše⁸ se den narození jeho. Tehdy Olympias poče stonati, neb se hýbáše břich její. I káza přijíti k sobě Anaktanabovi i vece⁹ jemu:

³ pade: *spadlo*; *jedná se o staročeský minulý čas aorist (od slovesa pásti)*

⁴ inhed: *ihned*

⁵ včini: *vložil*; *jedná se o staročeský minulý čas aorist*

⁶ usleče: *zemřel*; *jedná se o staročeský minulý čas aorist (od slovesa usléci)*

⁷ zamúti se: *zarmoutil se*; *jedná se o staročeský minulý čas aorist*

⁸ přiblížováše: *přibližoval*; *jedná se o staročeský minulý čas imperfektum*

⁹ vece: *řekl*; *jedná se o staročeský minulý čas aorist (od slovesa vecěti)*

„Břich muoj velikými mukami se mútí¹⁰.“ Tehdy vece Anaktanabus: „Pozdvihněte královny málo s jejie stolice, neb v tuto hodinu od slunce živlové zamúcení jsú¹¹.“ A po malém času vece Anaktanabus: „Sed', královno.“ A sediec porodila jest. A inhed, když dietě padlo na zemi, třásla se jest země mocně a také hrom, blýskanie a zázrakové byli jsú po vší zemi i po všem světě. Tehdy v ta doba rozšířila se jest noc daleko na den, tehdy u Vlašiech opuky¹² z oblakóv padaly sú. Viděv král Filip ta znamenie, lekl se jest a třásl se. I vjide¹³ k Olympiadě královně i vece jí: „Myslil sem, aby toto dietě nikoli nebylo zachováno, neb nenie ote mne počato. A urozuměv, že je od buoha stvořenie, aneb v jeho narození vidím živly změněny, však bud' chován, jako by syn muoj byl, a na miesto syna, jehožto měl sem z jiné ženy, vzejdi.“

¹⁰ se mútí: *souží se, trápí se*

¹¹ zamúcení jsú: *byly rozbouřeny*

¹² opuky: *kameny*

¹³ vjide: *vešel; jedná se o staročeský minulý čas aorist (od slovesa vjíti)*

A když to vece, tehdy se vši pilností to dietě bylo jest chováno. Zpósoba¹⁴ jeho ani otcova, ani mateřina, mějieše obraz: kštice jeho ostrá jakožto lvová zdá se, oči jeho blýskáchu se jako hvězdy, barvú rozličnú se stkvieše, jedno oko bieše¹⁵ žluté a druhé černé, zubové jeho biechu¹⁶ ostrí, náhlost jeho horlivá jakožto lvová zpósoba, jeho moc a věhlasnost ukazováše, kterúž jmějieše. A nazván jest od rodičov Alexander. Tehdy ve škole, kdež sedieše, vždy bojováše s tovaryši tak v učení, jakožto v řeči i v skutku a v chytrosti, vždy obdržuje kniežetstvie¹⁷. A když bieše dvanácti let, uče se bojování a chodieše přede všemi v odění¹⁸. Jehožto rychlost spatřiv král Filip, chváléše jeho a vece jemu: „Synu Alexandře, rychlost tvú a rozum umu tvého miluji skrze skutek, ale smuten sem, že

¹⁴ zpósoba: *podoba*

¹⁵ bieše: *bylo; jedná se o staročeský minulý čas imperfektum*

¹⁶ biechu: *byli; jedná se o staročeský minulý čas imperfektum*

¹⁷ kniežetstvie: *prvenství*

¹⁸ v odění: *ve zbroji*

způsobu tvá jest ke mně nepodobná.“ Uslyševši to královna Olympias, lekši se, zavola Anaktanaba a vece jemu: „Mistře, rozuměj, co o mně miení Filip, nebť jest řekl synu mému: Rychlost já tvú chválím a vtipnost, ale sem smuten, že způsobu tvá nikoli ke mně se nepřirovnala.“ Anaktanabus poče mysliti a řka: „Myšlenie královo nenie škodné ižádnému ani tobě.“ A obyčejně¹⁹ patře na nebe, znamenáše hvězdu, jenž lúčieše²⁰ žádost Alexandrovu od něho.

Ale uslyšev to Alexander, vece Anaktanabovi: „Hvězdu, kterou počítáš²¹, vidíš li na nebi?“ Odpovědě jemu Anaktanabus: „Ovšem, synu, vizi²².“ Vece Alexander: „Můžeš li mi ji pokázati?“ Odpovědě Anaktanabus: „Jdi po mně hodinu noční, ukážit' ji tobě.“ Vece Alexander: „Jest ten účinek

¹⁹ obyčejně: *podle svého zvyku*

²⁰ lúčieše: *vzdalovala; jedná se o staročeský minulý čas imperfektum (od slovesa lúčiti)*

²¹ kterou počítáš: *z níž čteš*

²² vizi: *vidím*

tobě svědom²³?” Odpověděl Anaktanabus: „Jest.“
 Vece jemu Alexander: „Žádám ten běh věděti²⁴.“
 Odpovědě Anaktanabus: „Zajisté, viem, že od syna
 mého mám vzieti smrt.“ A když to vece, jide
 z sieni a šel jest po něm Alexander v súmrak
 z města. A když jdíešta nad přékopem městským,
 vece Anaktanabus: „Patřiž, synu, na hvězdu a opatř
 hvězdu Erkulešovu, kterak se zamucuje, ale
 Merkurius se raduje. Jováše vidím stkvúcieho
 a súdové moji mně od syna mého brzkú smrtí
 hrozíe.“ A když tak Anaktanabus hledíeše, přistúpil
 jest k němu blíže Alexander i vstrči jeho do
 hlubokosti přékopa, tak jemu řka: „Nešťastný, tak
 tobě slušie umřieti, poněvadž ty neuměje zemských
 [...], o nebeské jsi se pokusil.“ Jemužto vece
 Anaktanabus: „Znamenie jest bylo, že takú mukú
 měl sem umřieti. I zdaliť sem tobě nepověděl, že
 muoj syn má mě umrtviti?“ Odpovědě Alexander:

²³ svědom: *znám, známý*

²⁴ běh věděti: *porozumět běhu hvězdy*

„Tehdy já tvooj syn sem.“ Vece Anaktanabus:
 „Zajisté, jáť sem tě udělal.“ A to řka i pusti duši.
 Ale Alexander, jsa hnut otcovú dobrotivostí, zdvih
 hlavu jeho na své pleci, nese jeho na svú sien.
 A když uzře Olympias, máťe jeho, vece jemu:
 „Synu, co jest to?“ Odpověď Alexander: „Tělo
 Anaktanabovo jest.“ Vece Olympias: „Anaktanabus
 jest otec tvooj.“ Vece Alexander: „Jakožto tvé
 bláznovstvo učinilo jest, takéž se jest stalo.“ I káza
 jeho v hrob položiti.

Kapitola VI.

Potom v těch časech jedno knieže kapadocské
 přivedl jest Filipovi kón divuoký, života²⁵ velikého
 a krásný přeliš. A bieše svázán se všech stran
 řetězy železnými, neb jedieše²⁶ lidi. A řekáchu
 jemu Bucifal pro hroznost jeho zraku anebo pro
 znamenie, jenž jmějieše vyžženú²⁷ hlavu býkovú

²⁵ života: *těla*

²⁶ jedieše: *jedl; jedná se o staročeský minulý čas imperfektum*

²⁷ vyžženú: *vypálenou*

a na čele místa, jakožto rózkové vycháziechu. A protož když uzře král Filip toho koně krásu, vece sluhám svým: „Udělaljte jemu mříeži železnú, ať lotrovstvo, jež podlé zákona mají umřieti, od něho budú zahubeni.“

Kapitola sedmá, VII.

Mezi tím vzal jest odpověď ve snách král Filip, že po smrti jeho ten bude kralovati, ktož na tom ukrutném koni bude jezdit. Ale když bieše Alexander ve dvanácti letech, byl jest silný, udatný, múdry a rozumný, neb se byl naučil úplně sedmeru svobodnému naučení Aristotilešovu a Kastariášovu²⁸, těch mudrcův. Ale jeden den, když jdíeše Alexander mimo²⁹ místo, kdežto stáše ten kuon divuoký a mezi železnými mřížemi uvázán a před ním nohy a ruce člověčie ležie, divil se jest velmi. A inhed vskytl jest³⁰ ruku svú skrze mříeži.

²⁸ Aristotilešovu a Kastariášovu: *Aristotela (řeckého filosofa) a Kastora z Rhodu (řeckého rétora a gramatika)*

²⁹ mimo: *kolem*

³⁰ vskytl jest: *vstrčil*

Ale kón, ztáh šíji svú, poče rukú jeho lízati a položi se před ním, složiv své nohy a pozdvih hlavy, poče silně³¹ hleděti na Alexandra. Srozuměv Alexander vuoli jeho, otevřev mříeži, šel jest k němu a poče po jeho hřbetu hladiti pravú rukú a inhed poče jemu kón krotek býti a jakožto pes před pánem svým též kón před Alexandrem poče krotek býti. Potom Alexander vsed naň i vyjede na něm ven. A když to uzře král Filip, vece k němu: „Synu Alexandře, všecky odpovědi bohův dokonány jsú na tobě, že po mé smrti všechna království panováním tvým budou spravována.“

³¹ silně: *pevně, upřeně*

Obrázek č. 7: Povídka
o Alexandru Velikém, folio 31v.

Bible kladrubská, kniha Genesis (úryvek)

Jedním z nejvýznamnějších počínů staročeské literatury je překlad celé latinské Bible do domácího jazyka za vlády Karla IV. v padesátých letech 14. století. Znění první české Bible bylo v průběhu následujícího století v různé míře upravováno a znovu opětovně překládáno. Do roku 1500 rozeznáváme celkem čtyři samostatné překlady latinské Bible do češtiny, tzv. redakce, které se dochovaly v mnoha desítkách českých rukopisných Biblí a v sedmi prvotiscích. Úryvek z První knihy Mojžíšovy (Genesis) vypravuje příběh o Adamovi a Evě a je vybrán z Bible kladrubské.

Datace památky: 1. polovina 15. století

Pramen: rukopis, Česko, Praha, Národní knihovna České republiky, signatura XVII A 29, folia 5r–5v, 1471. Editor: Jaroslava Pečírková.

Tehdy vzal jest pán bůh člověka a postavil jej v ráji rozkoši, aby dělal¹ a ostřiehal² ho, a přikázal jemu řka: „Se všelikého dřeva³ rajského jez, ale z dřeva

¹ dělal: *obhospodařoval*

² ostřiehal: *opatroval*

³ dřeva: *stromu*

uměnie dobrého i zlého⁴ nejez. Neb v kterýžkoli deň jiesti budeš z něho, smrtí umřeš.“

A také jest řekl pán bůh: „Nenie dobré býti člověku samému. Učiňme mu pomoc podobnú k němu.“ Protož stvořiv pán bůh z země všecka zvieraťata zemská i vše ptactvo nebeské, přivede⁵ je k Adamovi, aby viděl, co by nazval je. Neb všecko, což jest Adam nazval duše živé, toť jest jméno jeho. A nazval jest Adam jmény svými všecka zvieraťata a všeckna ptactva nebeská a všecka hovada⁶ země. Ale Adamovi nenalézáše se⁷ pomocník podobný jemu, protož vpustil jest pán bůh dřiemanie v Adama. A když byl usnul, vzal jedno z žebr jeho i naplnil masem miesto něho. A vzdělal pán bůh kost, kterouž vzal bieše⁸ z Adama,

⁴ uměnie dobrého i zlého: *poznání dobrého a zlého*

⁵ přivede: *přivedl; jedná se o staročeský minulý čas aorist*

⁶ hovada: *zvěř*

⁷ nenalézáše se: *nenacházel se; jedná se o staročeský minulý čas imperfektum*

⁸ vzal bieše: *vzal; jedná se o staročeský minulý čas plusquamperfektum*

v ženu i přivede ji k Adamovi. I vece⁹ Adam: „Toť nyní kost z kostí mých a tělo z těla mého, ta slúti bude mužice, neb z muže vzata jest.“ Protož opustí člověk otce svého i máteř a bude se přídržeti ženy své a budeta¹⁰ dva v těle jednom. A bieše¹¹ náh Adam, točížto i žena jeho, oba, a nestydiešta se¹².

III

Ale i had bieše chytřejší všech živočichův zemských, kteréž učinil bieše pán bůh. Kterýžto vece k ženě: „Proč zapověděl vám bůh, abyšte nejedli ze všelikého dřeva rajskeho?“ Jemužto odpovědě žena: „Z ovoce dřevie, ješto jsú v ráji, jieme. Ale z ovoce dřeva, ješto jest uprostřed ráje, prikázal nám bůh, abychme snad nezemřeli.“ I řekl jest had k ženě: „Nikoli smrti nezemřete, neb vie

⁹ vece: *řekl; jedná se o staročeský minulý čas aorist (od slovesa vecěti)*

¹⁰ budeta: *budou; jedná se o tvar dvojného čísla (duálu)*

¹¹ bieše: *byl; staročeské imperfektum*

¹² nestydiešta se: *nestyděli se; jedná se o tvar dvojného čísla (duálu) staročeského minulého času imperfekta*

bóh, že kterýžkoli deň jiesti budete z něho, otevru se oči vaše a budete jako bohové, věduce dobré i zlé.“ Protož uzřela jest žena, že by dobré bylo dřevo k jedení a pěkné očima a hledění utěšené, i vze¹³ z óvoce jeho i jedla jest a dala muži svému, kterýžto jedl jest. I otevřely sú se oči obú a když poznašta¹⁴ se býti nahá, sšili sú listie fíkové i učiništa sobě věníky¹⁵.

A když uslyšechu¹⁶ hlas pána boha chodícíeho v ráji ku povětří po polodni, skry¹⁷ se Adam i žena jeho od tváři pána boha uprostřed dřeva rajského. I povolal jest pán bók Adama a řekl jemu: „Kde jsi?“ Kterýž vece: „Hlas tvój slyšal sem v ráji a bál sem se, protože náh sem byl, i skryl sem se.“ Jemužto řekl jest: „I kto jest ukázal tobě, aby náh

¹³ vze: vzala; jedná se o staročeský minulý čas aorist

¹⁴ poznašta: poznali; zjistili; jedná se o tvar dvojného čísla (duálu) staročeského minulého času aoristu

¹⁵ věníky: zástěrku z listí

¹⁶ uslyšechu: uslyšeli; jedná se o staročeský minulý čas aorist

¹⁷ skry: skryl; jedná se o staročeský minulý čas aorist

byl? Jediné žes z dřeva, z kteréhož sem přikázal tobě, aby nejedl, jedl si.“ I řekl jest Adam: „Žena, kterúžs dal tovaříšku¹⁸ mně, dala mi jest s dřeva, a jedl sem.“ I řekl jest pán bůh k ženě: „Proč jsi to učinila?“ Kterážto odpovědě: „Had zklamal¹⁹ mě, i jedla sem.“ I řekl jest pán k hadu: „Že si to učinil, zlořečený jsi mezi všemi živočichy a hovady zemskými. Na prsech tvých choditi budeš a zemi jiesti po vše dni života tvého. Nepřiezni položím mezi tebú a ženú a semenem tvým a semenem jejím. Onať potře²⁰ hlavu tvú a ty budeš lstivě lákati chodidla jejie²¹.“ Ženě také řekl jest: „Rozmnožím biedy tvé a početie tvá. V bolesti budeš roditi syny a pod mužovú mocí budeš a onať panovati bude nad tebú.“ Ale Adamovi řekl jest: „Že si poslúchal hlasu ženy tvé a jedl si s dřeva, z kteréhož sem přikázal tobě, aby nejedl, zlořečená země v diele

¹⁸ tovaříšku: *za družku*

¹⁹ zklamal: *oklamal, obloudil*

²⁰ potře: *zničí, porazí*

²¹ lstivě lákati chodidla jejie: *činit úklady jejím nohám*

tvém. V úsilích²² jiesti budeš z nie po vŕecky dni života tvého. Trnie a hložie ploditi bude tobě a jiesti budeš bylinu zemskú, v potu tváři tvé požívati budeš chleba, doniž se nevrátíš do země, z niež vzat jsi. Neb prach jsi a v prach se obrátíš.“

I nazval jest Adam jméno ženy své Eva, protože by byla máte všech živých. Učinil jest také pán böh Adamovi a ženě jeho sukně kožené a oblékl je i vece: „Aj, Adam učiněn jest jako jeden z nás, věda dobré i zlé.“ Protož nynie aby snad nepustil ruky své a nevzal také s dřeva života a jedl by a byl živ na věky, vypustil jest jeho pán z ráje rozkoši, aby dělal zemi, z niežto vzat jest. I vyvrže²³ Adama a postavil jest před rájem rozkoši cherubín²⁴ a plamenný meč na obě straně ostrý k uostřiehaní²⁵ cesty dřevu života.

²² v úsilích: *v námaze*

²³ vyvrže: *vypudil, vyvrhnul; jedná se o staročeský minulý čas aorist*

²⁴ cherubín: *anděla, cherubína*

²⁵ k uostřiehaní: *k hlídání*

Obrázek č. 8: Bible kladrubská, folio 5r.

Latinsko-český slovníček nečistých zvířat (úryvek)

V Bibli, v 11. kapitole Třetí knihy Mojžíšovy (Leviticus), je uveden seznam zvířat, která měli židé zakázáno jíst. Když neznámý středověký učitel při výuce či kněz při kázání vykládal tento latinský úryvek a potřeboval pro lepší pochopení posluchačů neznámé názvy zvířat přeložit do mateřského jazyka, nespolehal na vlastní paměť, ale využil při výkladu krátký latinsko-český slovníček, který si zapsal mezi různorodé poznámky na desky rukopisu své latinské Bible.

Úryvek obsahuje některé staročeské překlady „nečistých“ ptáků.

Datace památky: 15. století

Pramen: rukopis, Česko, Praha, Národní knihovna České republiky, signatura VI E 14, přední přideší, 15. století. Editor: Kateřina Voleková.

Levitici XI

[...]

Grifo noh

Alietus sahan¹

Vultur sup

¹ sahan: *sokol*

Strucio pstros

Larus chřiestel²

Bubo výr

Mergus křěkař³ *vel* bukač

Cignus labut

Ibix čáp

Onocraclus sojka *vel* volavka

Porfirion šediper⁴ *vel* *pelicanus*

Erodius raroh

² chřiestel: *chřástal*

³ křěkař: *potápka*

⁴ šediper: *pelikán*

Obrázek č. 9: Latinsko-český slovníček nečistých zvířat, přední přidešti.

Vít Tasovský z Lipoltic: Z městského práva (úryvek)

Staročeská sbírka nálezů, tedy právních předpisů, vznikla pro potřeby soudu v Kutné Hoře patrně roku 1468. Jedná se o překlad z latiny připisovaný Vítu Tasovskému z Lipoltic, který se rozšířil také do dalších měst a stal se důležitým pramenem pro mladší příručky městského práva. Ukázky z oddílu O zlodějstvích a lúpežích, týkající se práva trestního a procesního, reprezentují v té době již rozvinutý jazyk právního stylu, např. v bohatém zastoupení staročeských právních termínů. Četné zpřehledňující, vysvětlující a doplňující přípisky svědčí o častém užívání příručky.

Datace památky: 1468

Pramen: rukopis, Česko, Praha, Knihovna Národního muzea, signatura IV B 10, folia 82r–84r, 1468. Editor: Martina Jamborová.

O krádeži kuřat, kačat, slepic, a zlé uctění¹

Jestliže by kto krádeže kuřat neb kačat nebo nápodobných věcí v něčiem domu hledal, a od hospodáře domu před purkmistra pohnán², toho

¹ zlé uctění: zneuctění slovem, urážka

² pohnán: předvolán, předveden

před týmž purkmistrem slovy neslušnými zle uctě a štrafuje³ jej pro takové ujítie⁴ neslušně učiněné, otázka jest, kterak taková slova nepoctivá měla by opravena býti. A jest odpověď: poněvadž před purkmistrem, jenž ten čas vedlé úřadu⁵ {purkmistr má moc dvou konšel}⁶ purkmistrského moc a miesto dvů přísežnú⁷ drží, slova neslušná sú propověděna, ten, ktož je prořekl, zaplatí pokuty deset funtův⁸, z nichž rychtáři dostane se dvě česti a třetie městu. Ale oblanému⁹ nebo tomu, jemuž {práva člověka zle uctěného}¹⁰ lál, nebud' placeno penězi, než toliko skrze poctivé muže jemu poctivost bud' ukázána, totiž prosbú.

³ štrafuje: *káraje*

⁴ ujítie: *újmu*

⁵ vedlé úřadu: *v souladu s úřadem*

⁶ marginální přípisek pozdější rukou

⁷ dvů přísežnú: *dvou osob pod přísahou; jedná se o 2. pád dvojného čísla (duálu)*

⁸ funtův: *liber*

⁹ oblanému: *nařčenému*

¹⁰ marginální přípisek pozdější rukou

[...]

O narčení zloděje cajchovaného¹¹, bezuchého, bezrukého

Ač obžalovaný z krádeže ani při skutku krádeže ani s krádežem¹² věcí ani utiekaje byl by lapen, uší nemaje neb cajchován jsa aneb jinak ochromený {ohavený}¹³ byl by nalezen, tehda napřed má tázán býti, proč by se jemu to stalo, a dokáže li, že by skrze ukušenie koně nebo v boji neb v jiné počestné příhodě uši ztratil aneb jináče¹⁴ údov zbaven byl, dvěma prsty se očistí. Pakli by obžalovaný takového duvodu¹⁵ neučinil, tehda to znamenie okazuje¹⁶, že jest byl předtiem krádež učinil, a tehda třmi svědky od žalobce muož přemožen býti, pakli toho

¹¹ cajchovaného: *označeného potupným znamením*

¹² krádežem: *kořistí, tím, co ukradl*

¹³ interlineární přípisek pozdější rukou

¹⁴ jináče: *jiným způsobem*

¹⁵ duvodu: *důkazu, odůvodnění*

¹⁶ okazuje: *dokazuje, dosvědčuje*

ten žalobce neučiní, tehda opět obžalovaný samú rukú se očistí.

[...]

O krádeži dietěte let nedošlého

Ač by mladší patnácti let krádež učinil, poněvadž člověk pod těmi lety plně rozumu neužívá ani plně mezi dobrým a mezi zlým dostatečně muož rozeznati, tehda metlú kázně od rodičov neb svých poručníkův má tresktán býti a tak i žalobníku¹⁷ i rychtáři dosti jest učiněno.

Pakli zloděj sahá patnáctého léta, v němž léta rozumná docházejí, a seznal by se¹⁸ krádež učiniti, pro takové vyznání nemá býti odsúzen na smrt.

Opět potřebie jest, aby vyznavač¹⁹ před právem byl dospělého věku, tak aby v súdu mohl státi, nebo při vyznáváních postaven jsa ten, jenž jest let nedošel, zaplatě škodu, má jemu spomoženo býti,

¹⁷ žalobníku: *žalobci*

¹⁸ seznal by se: *přiznal by se*

¹⁹ vyznavač: *kdo činí doznání*

nebo jich věk při tom nerozumie. A jest vědomé, že při krádežích a při jiných prohřešeníh člověk druhdy podle zlého domnění k více podobného súzen bývá. Ostatku o tom hledaj o zlém domnění neb o všetečnostech a dolejie²⁰ o ranách.

O krádežích holomúdcův²¹ { totiž let nedošlých }²²

Otázáno jest: let nedospělí neb holomúdcí cizí věc berúce činie li krádež? A líbí nám se, že také, nebo krádež pocházé neb záleží z žádosti, pro takový však krádež nemá býti na hrdlo odsúzen, ale má tresktán býti, jakož se svrchu vypisuje.

Ktož jest podvokrát z krádeže obžalován, nemuož svědčiti

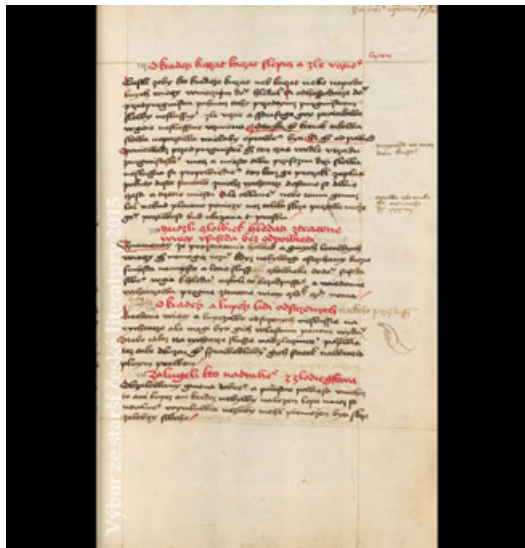
Podvokrát z krádeže neb z zlodějstva obžalovaný, ačkoli krádež při něm nebyl by nalezen a také ač

²⁰ dolejie: níže

²¹ holomúdcův: *nedospělých mladíků (majících holé moudí)*

²² interlineární přípisek pozdější rukou

se jest i očistil, avšak vždy přes to od svědectvie zamietán bývá jako zlopověstný.

Obrázek č. 10: Vít Tasovský z Lipoltic:
Z městského práva, folio 82r.

Vavřinec z Březové: Snář (úryvek)

Ukázka představuje text nejstaršího dochovaného českého snáře. Překlad založený na předloze latinského snáře Leo Tuscani z roku 1172, který vznikl na základě řeckého Oneirocriticonu vycházejícího ze starších arabských snářů, pořídil počátkem 15. století Vavřinec z Březové (1370–1437). Snář je členěn na několik částí. Jedná se o původní českou předmluvu mistra Vavřince, výklad snů, soupis snových vidění, doslov a rejstříky. Následující úryvek přináší dvě kapitoly z centrální části Snáře – z výkladu snů.

Datace památky: počátek 15. století

Pramen: rukopis, Česko, Brno, Moravský zemský archiv, fond G 10, inv. č. 412, strany 132–133, 204–205, 1471. Editor: Michal L. Hořejší.

Počínají se druhé knihy o vykládání snuov Rozdiel prvý, o mrtvých dómysl¹ indiských mudrcův

Vezme li kto ve snách od mrtvého kterou věc, sbožie dójde². Pakli s kým mrtvý mluví a o vieře učí jeho, ten prospěje u vieře. Dá li kto mrtvému

¹ dómysl: výklad

² sbožie dójde: získá bohatství

jiesti nebo píti, bude nemocen a statku svého počije umenšenie. Pakli dá mrtvému nové rúcho, pravú nemocí³ slehne a penieze rozdá neužitečně. Pakli kto v své rúcho mrtvého obleče, brzo umře. Pakli zdvihne mrtvého jako živého, dosiehne peněz neprávě⁴ s hanbú. Pakli zdvihne mrtvého člověka, bude slúžiti velikému kniežeti a nalezne velikú milost jeho. Pakli kto přivítá mrtvého nebo s ním mluví, dlúhověčný bude, ale ne bez duhu⁵. Pakli mrtvý přijde k komu, raduje se jemu, ten toho mrtvého duši prospěje. Pakli kto bude tresktán od mrtvého, ten poručenstvie⁶ mrtvého porušil, ale opraví.

Pakli kto mní, že leží mezi mrtvými těly, bude mezi nevěrnými bydliti, ale viery neustúpí. Uzří li kto mrtvého, an umierá, pojme ženu. Bude li kto povolán od mrtvého, pójde skuoro po něm, poznal

³ pravú nemocí: *nemocí ve vrcholném, horečnatém stádiu*

⁴ neprávě: *nespravedlivě, nezákonně*

⁵ duhu: *síly, zdraví (opak k „neduh“)*

⁶ poručenstvie: *závěť, odkaz*

li jest hlas jeho. Pakli koho mrtvý vzal a někde jeho nechal, brzo umře. A též nesl li kto kam mrtvého do neznámého města a nevrátil se. Pakli se vrátí, v pravú nemoc upadne, ale zmohne⁷. Kohož povolá mrtvý, aby s ním šel před město, umře povoláný toho léta. Pakli kto mrtvého zavolal a mrtvý za ním šel, avšak jeho někde zůstal, bude zamúcen od kniežete, ale bude zproštěn. Pakli kto po mrtvém jda, na jeho stúpi⁸ tlačí, ten rychle umře.

Sesmilní li kto s mrtvým, učiní dobře dědicóm mrtvého. Pakli s neznámým, potlačí velikého nepřítele. Sléhá li se kto s ženú neb se dcerú mrtvého, od dědicóv mrtvého lásky dójde. Pakli kto vidí, že mrtvý spí, jest mrtvý u věčném odpočinutí. Spatří li kto mrtvého škaredého, umatlaného, v šatech zedraných, muky trpí mrtvý pekelné. Pakli kto vidí mrtvého, an stuoně, v mukách očistcových jest mrtvý. Die li mrtvý: „Bolí mě hlava.“, pro svého

⁷ zmohne: *uzdraví se*

⁸ stúpi: *stopu*

vyšieho trpí. Pakli šíje, pro dluhy trpí. Pakli paže, pro bratřie. Pakli ruce, pro své věrné. Pakli ramena a žebra, pro ženy. Pakli břicho, pro syny a čeled. Pakli bedra, pro příbuzné. Pakli nohy, pro slúhy a zlato své.

[...]

LXXII. O kravách. Perských a ejipských

Krávy tučné dobrá léta, ale churavé zlá znamenají. Protož, spatří li kto ve snách, by nalezl voly, dobrá jej a plodná léta potkají. Pakli churaví, zlá jej utisknú. Pakli budú přihnány před král ve snách tlusté krávy, léta úrodná bude mieti v své zemi. Pakli churavé, neplodná léta bude mieti. Pakli jie kto maso kravie, obohatie od kniežete a žena syna jemu porodí. Pakli jie maso kravie, bude mieti sbožie utěšené za chvíli. Pakli mléko kravie jie, nalezne viece sbožie. Pakli kto podojí krávu a pie mléko jejie, jest li sluha, bude svobodný a snad i ženu pána svého pojme. Pakli jest člověk

svobodný, potká jej znamenité veselé. Pakli král to vidí, cizieho sbožie s radostí požíve⁹.

Nalezne li kto kuoži kraví aneb vezme, nad sbožím velikého pána bude děditi. Pakli shromáždil lajna jich, penieze nalezne velikých lidí. Pakli nalezne hlavu volovú nebo kraví, nalezne poklad králóv. Pakli kto kromě řezníka vól v svém domu zabie, kniežecí poklad nalezne zbožný¹⁰ vedlé jakosti masa. Pakli knieže plíce nebo játry volové nebo kravie nalezne nebo zdvihne, poklad čistého zlata jiného kniežete nalezne. Pakli kto vezme krve volové nebo kravie, nalezneť zlato kniežecie.

⁹ požíve: *užije*

¹⁰ zbožný: *bohatý, velký*

Obrázek č. 11: Vavřinec
z Březové: Snář, strana 132.

O ženě zlobivé

Krátká staročeská skladba se zažitým názvem O ženě zlobivé se dochovala v jediném opisu zapsaném do kodexu, jehož součástí je též Nová rada Smila Flašky z Pardubic a další veršované skladby s tématem mezilidských vztahů. Obsahem skladby jsou dvě ironicky míněné rady muži, jak zacházet s hašteřivou manželkou. Formálně je dílko vystavěno jednoduše: projevuje se záliba v opakování, např. podmínkových větných konstrukcí, převažuje osmislabičný verš se sdruženým rýmem, živost skladbě dodávají prvky dialogu. Na této skladbě lze sledovat obecné rysy středověké umělecké tvorby; kromě anonymního tradování a absence názvu také nápodobu starší literární tradice v různých rovinách výstavby textu: dobově oblíbenou formu básnického sporu, uplatnění závěrečné modlitby, postavu zlé ženy atd.

Datace památky: konec 14. století

Pramen: rukopis, Česko, Praha, Knihovna Národního muzea, signatura II F 8, folia 187r–187v, 1459/1469. Editor: Jaroslava Pečírková.

- (1) Pakli kto má ženu zlobivú¹,
ale kup jí sukni novú,
a u vetchéj kaž vše dni² choditi,

¹ zlobivú: zlou

² vše dni: všechny dny

budeť sě daleko méně zlobiti.

- (5) Pakliť bude láti³ druhé⁴,
a ty jí kup třevíce⁵ nové;
kažiž vetché dievce⁶ dáti,
vždyť již bude méně láti.
Pakli k ní který hněv máš,
(10) kup jí měšec, nuož i nový pás,
a čímť bude více rotiti⁷,
máš ji vždy dary krotiti,
a čímť bude více láti,
a ty jí máš vždy dar dáti.
(15) Pakliť jest nemilá proč,
a ty k ní pak vesele kroč,
vždy s ní pěkně nakládaje,
netepa⁸ jie ani jí laje.

³ láti: *nadávat, spílat*

⁴ druhé: *podruhé*

⁵ třevíce: *střevíce*

⁶ dievce: *služce*

⁷ rotiti: *klít, spílat*

⁸ netepa: *nebije; jedná se o přechodník přítomný (od slovesa tepati)*

- (20) Když tě bude chtieti bíti,
nemáš nic pryč ustúpiti;
muožeš jie tiem pokusiti,
smie liť to pak učiniti.
- (25) Kdyžť dá dvě nebo tři rány,
ještě nehněvaj se na ni,
zdaliť klamajíc to činí,
ještě nedaj jí v tom viny⁹.
- Bude liť velmi búchati,
tepruv hlédaj utiekati,
schovaj se někde uteka
- (30) a svú duši v se uvleka;
budiž tu, ažť ji hněvy minú,
potom bude mysli jiné.
- Chovaj se¹⁰ pak na večeri,
ať tebe viac neudeří.
- (35) Mluv k ní velmi dobrotivě
a čině k ní milostivě,

⁹ nedaj jí v tom viny: *nedávej jí to za vinu*

¹⁰ chovaj se: *dej si pozor*

- (40) nehněvajě sě, ale směje
řci: „Máš zlé obyčeje;
milá paní, ostaň¹¹ toho,
škodíť tobě i mně mnoho,
ač ty sě chceš vždy zlobiti,
hněvajíc sě i mě bíti.
Včera s velmi provinila,
že si muže bíti chtěla;
(45) s právem by sě tiem styděla¹²!“
Dobrotú svú jejie viny
přemóžeš i ty zlé činy.
„Nezlost' sě¹³ tak, ani hněvaj,
pokoj sobě i mně daj.
(50) Snad sě já také rozhněvám,
i bude to škoditi nám;
že budevě zle bydliti¹⁴,

¹¹ ostaň: *zanechej*

¹² s právem by sě tiem styděla: *správně by ses za to měla stydět*

¹³ nezlost' sě: *nezlob se*

¹⁴ budevě zle bydliti: *bude se nám špatně žít; jedná se o tvar dvojného čísla (duálu)*

- budú se nám lidé smieti¹⁵,
nebo že tě musím bítí.
- (55) Potom se lépe pamatuj,
chceš li, sama sebe lituj.
Pomni, že jsi mě včera bila,
ty, má paní drahá, milá!
Jáť sem tebe nechtěl bítí,
- (60) ani se tobě brániti,
vše sem to přetrpěl míle,
obrátil to v kratochvíle.
Potom toho nemysl sobě,
bych já se dal bítí tobě;
- (65) ale já tě kázati¹⁶ mám,
to přikázal hospodin sám.
Již jsi střiedu vydržala¹⁷,
že jsi mě včera kázala;
[jižť má střieda má nastati,]

¹⁵ smieti se: *smát se, posmívat se*

¹⁶ kázati: *napomínat*

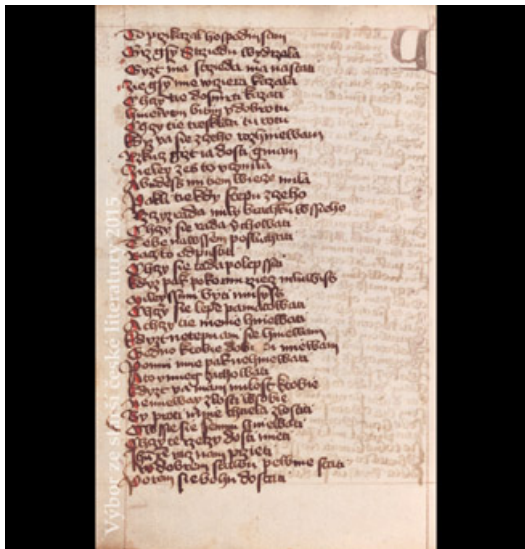
¹⁷ střiedu vydržala: *byla na řadě*

- (70) chci tě do smrti kázati
 hněvem, bitím i dobrotú,
 chci tě tresktati tú rotú.
 Když já sě z čeho rozhněvám
 řkúc: „Jižť já dosti jmám,“
- (75) želej, žes to učinila,
 a budeš mi tiem více mila.
 Pakli tě kdy stepu z čeho¹⁸,
 řciž: „Ráda, milý brachku, všeho
 chci sě ráda uchovati,
- (80) tebe na všem poslúchatí.
 Račiž mi to odpustiti,
 chci sě ráda polepšiti!“
 Když pak pokornú řeč mluvíš,
 milejší mi býti musíš,
- (85) chci sě lépe pamatovati
 a chci tě méně hněvati.
 Kdyžť netepu ani sě hněvám,

¹⁸ stepu z čeho: *zbiiji za něco*

- jedno¹⁹ k tobě dobrotu mievám,
pomni mne pak nehněvati,
(90) a to uměj zachovati;
kdyžť já mám milost k tobě,
nemievaj zlosti v sobě,
by proti mně chtěla zlostiti,
o vše se se mnú hněvati.
(95) Chci té řeči dosti mieti.
Jezukriste, rač nám přieti,
v dobrém stavu pevně státi,
potom se bohu dostatí.“

¹⁹ jedno: *jenom*

Obrázek č. 12: O ženě zlobivé, folio 187r.

Hynek z Poděbrad: Boccacciiovské rozprávky (úryvek)

Rozprávka o jednom kupci a o jeho ženě pochází ze souboru milostných novel založených na Boccacciově Dekameronu. Autorem staročeského zpracování z druhé půle 15. století je Hynek z Poděbrad (1452–1492), syn krále Jiřího, spisovatel a diplomat, který do české literatury vnesl prvky renesance a oblíbenou tematiku milostnou a erotickou. Vybraná povídka vypráví o nevěrné manželce, která lstí a chytrostí nejen unikla potrestání od svého manžela, ale navíc si zajistila klid a beztrčnost pro budoucí milostná dobrodružství.

Datace památky: 2. polovina 15. století

Pramen: rukopis, Česko, Praha, Knihovna Národního muzea, signatura V E 39, folia 162r–174r, konec 15. století. Editoři: Alena M. Černá, Martina Jamborová.

Jiná opět rozprávka o jednom kupci a o jeho ženě, urozené a velmi chytře,

i o jejím milovníku a o příhodě jeho *ut supra*¹.

V městě Florencii přebýval jest jeden bohatý kupec, jménem Linhart, kterýž v své mysli vysoké², jakož i ještě zvyklost mnohých kupcuov jest, že vo to stojí, aby povýšení byli a řádu rytieřského dojíti mohli. A z té příčiny hledal jest toho, že jest sobě pojal za manželku z řádu rytieřského pěknú, krásnú a ušlechtilú pannu za ženu, kteréž on jest hoden nebyl, neb jest přátelská byla, k tomu ctnostná i dobrá a znamenitého rodu a on ztolika kupec. A také ta dobrá paní manželka jeho žádné lásky jest k němu neměla, kterážto k jednomu jménem Robertus k němu u veliké lásce zapálena byla, kterýžto mládenec před tím dávno slúžil jí a jí frejoval jest³, kteréhož ta pěkná paní dosti dobrú

¹ ut supra: *jak bylo výše uvedeno (latinsky)*

² mysli vysoké: *domýšlivosti*

³ frejoval jest: *dvořil se, namlouval si*

známost měla jest, kdež takové známosti obcování⁴ spolu měli sú více snad, než jest toho potřebí bylo. A skrz takovou příčinu muž její, jakž jest koli se přihodilo, viděl li jest, čili se přihodilo, aneb zdali čemu porozuměl, veliký závistník a nevěřící ženě své byl jest, jako v světě jeden býti mohl. A skrze to svých všech vyjježdění i kupectví na straně nechav, všecku pilnost svou na to vzložil, aby své ženy hlédal a ji stříhl a nikdy v loži jest neusnul, leč jest prve uhlédal, že žena jeho na lože se položila.

Kdež ta paní skrz takovou věc velmi smutna byla jest a skrze takovouto nevoli na svém srdci velikú žalost měla, neb již žádnú měrú u svého milého Roberta nalézati se nemohla. Avšak myslila jest, kterak by tomu cestu najíti mohla, neb jest ústavně⁵ od něho k přátelské lásce nabízena byla, až naposledy vymyslíla jest sobě, kterak v její komoře okna na obecní ulici a cestu jsú. A k tomu, že muž

⁴ obcování: *vztah*

⁵ ústavně: *ustavičně*

její velmi dlúho neusnul jest, než když jest usnul, že jest velmi tvrdě a dlúze spával, protož vzala jest před se⁶, aby Roberta po puolnoci, když by muž najlépe spal, pripraviti k sobě přijíti mohla [a] svú kratochvíl s ním míti podlé svého starodávniho obyčeje. A tudy, aby jeho příští⁷ srozuměti mohla, když by od žádného slyšen býti nemohl, když by pod vokna k domu jejímu přišel, i spustila jest nit hedvábnú skrze okno, kteréžto niti konec až na zemi jest dosahal, a druhý konec té niti vzavši, na palec k své noze uvázala. A když jest Robertus přišel a nit zevnitř domu na ulici našel, vzal jest ji a poznenáhlu k sobě ji potahoval. Byla li jest příčina, že muž jest její spal, tehda jest nit jemu doluov pustila, a pak tíše vod muže vstanúc, k Robertovi jest šla a byla jest s ním vesela. Pakli jest to bylo, že jest muž ještě nespál, tehda jest nit držela tuze⁸ a ji k sobě

⁶ vzala jest před se: *předsevezala si*

⁷ příští: *příchod*

⁸ tuze: *pevně*

vtáhla. A skrz to znamenal jest Robertus, že tu noc toho nechati má a že domuov dobře spat jíti muož. A tak dlúhé chvíle takové veselé spolu měli sú a jim takové štěstí tak slúžilo a pomáhalo bez nedostatku.

A vtom po některých časích minulých událo se jednu noc, že ta dobrá paní s tú nití usnula jest a muž její své nohy od sebe odtáhl jest, takže jest se jemu noha mezi tu nit zapletla, kdež on hned rukú po ní sáhl, sobě mysle, co by ta nit znamenávala. Takže jest tu nit našel u své ženy palce nožního přivázánu, kdež mu se dosti to neznámé zdálo, že hned sobě přitom nic dobrého nemyslíl a sám k sobě přitom řekl, když jest porozuměl, že nit z vokna ven na ulici visí: „Totoť musí veliké zlosynstvo býti, kteréž jest žena má přistrojila.“ A hned vzal nit od palce ženy své nožního i přivázal jest ji k svému palci, chtě vyrozuměti, co by ta nit znamenávala. A když jest tak učinil, nedlúho hned potom že jest mládenec, té paní jeho frejieř⁹, přišel a za tu nit podlé svého

⁹ frejieř: *milenec*

prvního¹⁰ obyčej je potahoval. Kdež muž té paní hned to jest ucítil, a niti té ne dobře k palci přivázav, Robertovi ta nit strhla se a do ruky jeho jemu přišla. A skrz tu příčinu mněl jest¹¹, že paní má čekat, až by k němu přišla, a jakož pak čekal jest.

Ten jistý hospodář, rychle vstav, k sobě meč vzal, ze dveří domových vyskočil jest, chtě přezvědět, kto by ten jistý býti měl, kto jest tu nit jemu s palce stáhl. A až jest koli kupec byl, však proto byl jest muž silný a statečný. A když jest ke dveřóm domovým přišel, těch jest neotevřel tak tiše, jako jeho paní jest činívala, než s nějakým pokřikem chutně¹² jest otevřel, kdež Robertus po takové věci porozuměl jest, že by to paní nebyla a že spíše její muž jest, a jakž najlépe mohl, počal jest běžeti a hospodář s nahým¹³ mečem běžal jest za ním. A když jest viděl Robertus, že hospodář vždy

¹⁰ prvního: *předešlého*

¹¹ mněl jest: *domníval se*

¹² chutně: *chvatně, rychle*

¹³ nahým: *taseným*

ústavně za ním běží a že má při sobě meč, obrátiv se proti hospodáři, dobyv svého meče, nic méně žádosti neměl hospodáře zbíti jako hospodář jej.

A v té chvíli paní, žena Linhartova, procítla jest a našla, že nit od palce jejího odtržena jest a k tomu komorní dveře i tudíž¹⁴ domové že sú otevřené. Hned jest porozuměla, že by její tajné zjednání najevo vyšlo a že v tom jiného není, než že muž její za jejím frejírem běží, chtě jej zabiti. Ihned vstala jest a zavolala dievky své, kteréžto všech věcí svých vždycky tajných svěřovala jest se. Kteréž jest tak velmi prosila s velikými prosbami a sliby i darováním namluvila, aby se na jejím místě do lože jejího položila takovou měrú¹⁵, aby muž mněl, jako by sama paní tu ležala. Více tak ta paní dobrá poručila jest jí, když by hospodář její zase přišel a s ní což by koli počínal, aby to strpěla a jemu se znáti nedala, by ji pak velmi zbíti měl, a že jí

¹⁴ tudíž: *také*

¹⁵ takovou měrú: *takovým způsobem*

slibuje, že jí za tu práci chce hodnou záplatu učiniti. Kdež ta dobrá dievka k tomu ke všemu přivolila jest a na své paní místě na lože vlehla jest. A paní, hned světlo v komoře zhasivši, v domu se jest schovala čekající, když by muž její domů zase přišel, co jednati a počínati bude.

A vtom byl jest křik a rozbroj veliký mezi Robertem a hospodářem, takže všichni sousedé v té ulici zhuoru vstali a k nim běželi a jim oběma láli velmi a domlúvali, že takový mord mezi sebou jednají. A tak v tom že je rozvadili a rozstrčili, že každý jeden od druhého přeč jest jíti musil, že jest hospodář proto nemohl seznati, kto by ten byl, koho jest honil. Přitom hned hospodář s velikým hněvem domuov šel a do komory vkročil a počal mluvit k ženě: „Kde jsi, ty zlá a falešná ženo, nebudeť třeba toho se žádnému knězi zpoviedati, sám já tobě za to pokání dám. A ty snad světlo proto zhasila, abych tebe neuhlédal anebo najíti nemohl, budeť se, shledáš, ta věc jinak jednati.“ A hned

vskočiv na lože, vzal jest dievku za vrch¹⁶, mněje, že by žena jeho byla, a což jest mohl, rukama a nohama bítí, tlúci i tlačiti, to jest všecko učinil a tu dobrú dievku tak jest ubil¹⁷, že jest více k čertu nežli k ženě podobna byla, a naposledy uřezal jí vlasy. Ta dievka dobrá plakala, želejíc takové své obtiežnosti¹⁸, kteráž měla dobře z čeho, a druhdy již požádala jest milosti pro Pána Boha. Ale její hlas i řeč pro její veliký pláč i také pro veliký hněv hospodáruov dalo jest příčinu, že jest nemohl rozeznati, ženu li jest svú, čili dievku její bil. A tak po velikém bití řekl jest k ní: „Aj, ty bezectná mrcho, shledáš, že nechci života¹⁹ tvého více užívati nikdy a chci hned k bratřím tvým jíti a tvé dobré skutky oznámiti a hned tě s nimi zase do jich domu vypraviti a chci tebe prázden býti, než věz jistě, že ty více nebudeš v mém domu se mnú přebývati.“ A tak

¹⁶ za vrch: *za vlasy*

¹⁷ ubil: *zbil*

¹⁸ obtiežnosti: *křivdy*

¹⁹ života: *těla, lůna*

s tú řečí s komory vyšed, dveří jest velmi dobře zevnitř zatarasoval domovních a k jejím bratrům a švagrům svým do jich domu šel jest.

A jakž brzo tomu žena jeho porozuměla, že jest muž z domu vyšel, kteráž ty všecky věci viděla i slyšela jest, co je²⁰ činil s dievkú, hned jest k ní do komory šla a světlo rozžehla, kterúž jest našla zkrvavenu a velmi ubitu. I počala jest ji těšiti, jakž jest najlépe uměla a mohla, a z své komory vyvedši do její uvedla, a tak ji vždy lísajíc²¹, až jest ji od pláče jejího odvedla a ji upokojila, že jest mlčela. A potom paní zase do svého pokoje a své komory šla jest, lože velmi čistě zase ustlala a přistrojila, tak jako by ještě nikdiež tu noc žádný na tom loži neležal a nebyl. Sama se také zase pěkně připravivši a oblekši, rovně tak, jako by ještě nikdiež lehla nebyla. A k tomu laternu²² a svíci

²⁰ je: jest; jedná se o část složeného slovesného tvaru činil jest

²¹ lísajíc: lichoťíc

²² laternu: lucernu

v svém domu rozžehla a potom položila se nebo posadila na schode, jala se jest šíti, čakající, kdy by muž přišel zase, co by ještě z toho dále státi se mělo.

A tak, jakž ste prvé porozuměli, kterak hospodář, což jest najspieß mohl, k bratřím ženy své šel jest a tak dlúho na dveře tlúkl, až sú jej uslyšeli a jemu otevřeli. A když sú té paní bratří, kteříž tří byli, i s mateří svú, porozuměli, že by byl Linhart, švokr jich, všichni rychle vstavše, k němu sú šli a ptali se jeho, jaká by toho příčina byla, že by v takovou chvíli po noci sem i tam sám chodil, kdež jim Linhart, jich švokr, všecky ty věci, kteréž sú se staly, od počátku pověděl jest. Najprvé, kterak jest nit u své ženy palce nožního přivázanú našel a kterak jest tu nit k svému palci přivázał, potom, že jest ta nit z vokna na ulici visala až na zemi. A tak pořád všecky věci jim oznámil, jak sú se dály, a k lepší vědomosti té věci, co jest učinil, aby to mohlo všecko v pravdě nalezeno býti, co jest se stalo. Ukázal jest jim vlasy, kteréž jest mněl, že jest své ženy měl a uřezal, a jim ty vlasy v jich ruce dal. A potom řekl jim, aby po ni

přišli, že ji nechce žádnú měřú v svém domu míti, a oni aby s ní nakládali, jakž se jim najlépe zdáti bude, ješto by s ní více cti dojíti mohli nežli on.

Bratří té paní z míry hněvivi byli pro to, což jsú slyšeli a srozuměli o své sestře, tomu všemu za pravdu věřili, co jest jim švokr jich pravil. U velikém hněvu jsúc proti ní zapálení, rozkázali svíce rozžítí a pochodně, švakrem s svým do jeho domu šli sú, jiného úmyslu před sebu nemajíce, než že své sestře škaredú službu chtí učiniti. Kdež máte jejich s velikým pláčem za nimi jdúci, velmi mile jich prosila, aby se nad svú sestrú neunáhlevali a jí také vyslyšenie dali a tomu tak dokonce nevěřili, co jim švokr jich o ní pravil, a že to muož snad býti, že spíše pro jinú příčinu hněv jest muž její k ní vzal a tudy že by chtěl na ni takovú neslušnost uvéstí a tudy aby mohl svú zlost proti ní přikryti. Více jest řekla ta dobrá matka, že by se jí to neznámé zdálo velmi a divné, neb ona jest velmi dobře svú dcerku znala a z mladosti vychovala, že o tom nikterakž nedrží, by se ona takové věci dopustiti měla.

A v takových řečech bratří do domu sestry své vešli sú a hned zhuoru po vzchodě²³ vešli; kdež paní sestra jich tomu porozuměla, tázala se, kto by to byli, kdež jeden z bratrův jejích k ní řekl: „Hned to máš zvěděti, ty zlá a nešlechetná ženo, kto jsme neb kto jest zde.“ I řekla jest paní: „I co se to znamenává, pomáhajž nám Pán Buoh,“ a hned od svého šití vstala jest i řekla: „Vítajte, milí bratří! I co hledáte o těchto nočních časích?“ Kdežto bratří její vidúce ji, že jest šila a že v žádném zamúcenie ani v protivenství nenie a že na svém obličejí a tváři veselé postavy²⁴ jest, žádných bití ani rvaní na ní uznati ani viděti mohli tak, jakž jest jim švokr jich a muž její pravil a jim rozuměti dal, kterak ji bil všudy po všem životě a tak zkrvavil, že by ztěžka po jeho zprávě měla k člověku podobna býti. Kdež bratří její v takovém příští v náhlém velmi se tomu divili a skrze to jejich hněv počal se

²³ po vzchodě: *po schodišti*

²⁴ postavy: *vzezření*

obměkčovati a tu věc že sú s lepším rozmyslem počali jednati a ji s velikými hrózami počali se ptáti, jaká by toho příčina byla, že skrze svého muže těžce obžalována, kdež paní jim odpověděla a řekla: „Milí bratří, toť jest mně velmi neznámá věc, v tomť já vám pověděti a praviti nic neumím ani viem, co jest muž muoj žaloby vám na mě učinil.“

A vtom Linhart, muž její, přísně počal jest na ni hleděti a sobě mysliti, že jest nedávno ji v loži nechal a že jí dobře nastokrát pohlavkuov a políčkuov dobrých dal a k tomu že jí i tvář všecku zdrápal a že na ní žádného nevidí zdrápaní; velmi se mu to divné zdálo. A vtom bratří její počali sú jí praviti, co Linhart, muž její, na ni žaloval jest a zvlášť, což se niti dotýče, kterak jest nit doluov jeden stáhl skrz okno komorní, kteréhož jest našel před dveřmi domovými stojící, a potom že jest před ním prchl a on kterak jest ho honil, a když jest zase přišel, že jest ji zbil tak, jakož na takovou sluší podle vší potřeby.

Paní o takových věcech o všech činila se nevědući, obrátila se jest k muži a řekla jest jemu: „Ouvé, muoj milý muži, co jest to, ješto já to slyším, proč ty to činíš, že mne chceš zlú ženú učiniti, jistěť sem toho nezaslúžila, ano by dosti bylo nějakému tvrdému²⁵ muži a nevěřícímu, aby takovou věc učinil, ješto já viem, že ty ten nejsi. Ba, milý muži, a když jsi byl tento večer doma, anebo tuto noc v tomto domu u mne anebo když's ty mne tuto noc bil anebo jedno nejmenší slovce řekl?“ Kterýžto muž její řekl jest: „Ó, ty falešná ženo, což jsme s noci nešli spat spolu, nepřišel liť sem zase do domu, když jsem tvého frejře, kterýž jest nit z okna doluov táhl, honil až na ulici? Což sem potom nedal dobrých pohlavkuov a bití za tvé dobré činy a k tomu cožť sem neuřezal vlasuov i s vrkoči přečť?“ Paní řekla: „Dajžť Buoh rozum lepší, v tomto jsi ty domu tuto noc nikdiež do lože nevcházal. Nechme této vší věci na straně, ty by vždy říkal: takť jest,

²⁵ tvrdému: *hloupému*

a já, že nenie tak; musíť k tomu jiný rozum býti, jáť tobě lepší svědomí okázati nemohu proti tvým řečem, kteréž jsi sám pravil. Pohleď sám i vy, bratří milí, jestli to pravda, jakož jsi sám oznámil, žes mne velmi ubil a vlasy uřezal. Nu, ohledaj sám, najdeš li kde na mém životě nejmenší bití aneb zdrápaní a modřiny, aniž toho radím, aby směl tak smělý býti, aby měl jednu ruku na mě vložití ze zlé vuole, netoliko bítí. Neb jistě věz, že by musil sám ote mne umřítí. Kaž mě ohledati, mám líť své vlasy, čili's mi je uřezal.“

A hned sňavši šlojieř z své hlavy, své čisté²⁶ vlasy okázala jest a viděti dala jemu i bratřím svým. A když to bratří její i máte uhlédali, řekli sú k muži jejímu: „Švokře, již my budem praviti tolikéž o tobě, což's ty o naší sestře pravil, neb se to tak nenalézá, jako's ty nám to věděti dal.“ Kdež Linhart, švokr jich, stál, jako by mu v hrdlo

²⁶ čisté: pěkné

napískali²⁷, nevěda, co má činiti a mluvit, neb jest dobře viděal a znamenal, že což jest pravil, že jest to tak nenašlo, protož nevěděl, co proti nim odmlúvati. A vtom paní, obrátivši se k bratřím svým, řekla jest k nim: „Milí bratří, vidím dobře, že muž muoj toho hledá chodě, že bych to činila, k čemuž nikdy vuole neměla. Protož jižť toho také smlčeti nemohu, musímť vám jeho velikú zlost²⁸ oznámiti, neb jinému nerozumiem, než což jest on na mě žaloval, že jest on to sám učinil. Ba znajte a znamenajte toho dobrého člověka, kterémuž jste mne ve jmě čerta za ženu dali, kterýž chce kupcem býti, že by měl skrze to stříezlivost míti, víc než který poustenník býti, aby své obchody a kupecké běhy tím lépe zpravovati mohl, ale řídko která noc jest, aby on s jinými ženami dobře s lehkými a zlými z jedné taberny do druhé nechodil a v své vožralosti s nimi své rozkoši neplodil a mne, chudé,

²⁷ napískali: *načurali*

²⁸ zlost: *špatnost*

siré ženy, až do puolnoci a déle, jakž teď vidíte, seděti nenechal. Protoť jistě nepochybuji, že v té své ožralosti žeť jest se k své některé lotryni položil a že jest u té nit přivázanú u palce našel. A když jest od vína a snu procítil, tu statečnost, kterúž jest vám pověděl, okázal, a ji ubil, vlasy uřezal, nejsa sám při sobě a nevěda, co činí. A skrze to mněl jest, kdež v tom nepochybuji, že jest to mně udělal, což jest své některé lotryni udělal. A pohleďte jedné na jeho tvář, však ještě hledí jako ožralý beran. Protož, což jest vám pravil o mně, jináč nevěřím, než že toho od něho za jiné nepřijmete, nežli jako od opilého přísluší. A když já mu to odpouštím, chci, abyšte i vy jemu to také odpustili.“

A když jest to stará její paní matka uslyšela, i počala se teprú búrítí podlé dcery a řekla jest: „Pravím to na svatý kříž, dcero, nemáš toho tak lehce vážití tomu vožralému a potvornému psu, než prostě ať jest hrdla zbaven, šeredný lotr, nebť jest dosti bylo, byť tě byl v tom tak našel, jakž jest pravil, neb jest on takové mé dcery, jakož

jsi ty, k manželství nikdy hoden nebyl, bezecný padúch ožralý, i bóhdaj jej Buoh proklel na duši i na těle, že tě kdy směl tak zhaněti, nepotřebný, šeredný osel, kterýž ze vsi sem přilezl jest, nohavice pod koleny podvazuje. A když již má jedné se tři šilinky peněz²⁹, tehda hned chtí ve jmě čerta urození býti a dobrých urozených lidí děti za ženy míti a erby sobě jednati a potom rozprávěti: já a moji přátelé z takového a takového rodu jsme. Jáť bych to ráda byla viděla dávno, aby moji synové, kdež sú to mohli dobře učiniti a dáti tě hrabí Gvidovi s jedniem kusem chleba v obvěnění raději než tomuto psu steklému z mnoha peněz. Ale nechtěli sú nikda mé rady poslúchati, než vždy tě chtěli tomu šerednému lotru vecpati, kdež hříech i hanba jest, neb jsi ty najurozenější dcera, kteráž v tomto městě býti muož, a on pak o puolnoci ještě v svém ožralství chce z tebe zlú a nešlechtnú učiniti, rovně jako by mi se zdálo, jako bychom tebe neznali,

²⁹ jedné se tři šilinky peněz: *jen asi tři penízky*

jaká jsi. Věru, věru, by mi chtěli folkovati³⁰, slušalo by mu ten jarmark dáti³¹, aby naň, dokud jest živ, pamatoval.“

A hned obrátivši se k svým synóm: „Zdaližt' sem vám na cestě jdúc sem nepravila, když jsme k ní do domu šli, že to možné nenie, by to mělo tak býti, což jest on vám pravil. Porozumějte vy tomu, jak švokr váš s sestrú vaší nakládá, ten pan kupec od čtyř peněz³². Jistě bycht' já byla mužem, jakož sem ženú, a on ke mně mluvil, jakož jest k vám mluvil, co jest na vaši sestru pravil, já bych jemu s tohoto světa vskuoře³³ pomohla a žádnému bych toho nedopustila učiniti nežli sama.“ A když sú to ti bratří svú matku tak hněvivú viděli, všickni se proti Linhartovi, švokru svému, obořili a jemu domlúvali láním a zlými slovy, než jest kdy kterému zlému domlúváno bylo. Avšak po tom lání naposledy řekli

³⁰ folkovati: *dovolit*

³¹ jarmark dáti: *potrestat bitím*

³² od čtyř peněz: *který má jen čtyři peníze*

³³ vskuoře: *brzy, rychle*

sú jemu: „Toť již chcme odpustiti jako ožralému a nerozumnému muži. A protož na potomní časy hled' se takových věcí varovati, ať taková věc více před nás nepřichází od tebe ani od žádného jiného, jinak, stane lit' se to, odplatíme jedno s druhým, tím se uměj zpravit.“

Linhart jako blázen zuostal, sám nevěděl, co jest činil, byla li jest to pravda, čili se jest jemu snílo to, což jest pravil o své ženě. I slíbil, že na ni toho ani jiného žalovati nechce, kterážto svú chytrostí před takovou věcí s velikým neštěstím ušla a skrze to ještě svobodnější cestu sobě jest připravila, aby potom bez menší starosti a strachu od muže svého své věci volně jednala a své libosti a vuoli dosti činila, ač míti více mohla.

Chirurgické lékařství (úryvek)

Obsáhlý lékařský sborník z konce 15. století je založen na starších pracích věnovaných léčení, které rozpracovává a doplňuje o další části. Sborník je výjimečný mimo jiné svou pasáží o léčení ran zařikáváním a dalšími magickými postupy. V ukázce jsou uvedeny návody k léčení ran po uštknutí hadem, bodnutí hmyzem a pokousání vzteklým psem.

Datace památky: konec 15. století

Pramen: rukopis, Česko, Praha, Národní knihovna České republiky, signatura XVII H 23, folia 237r–244r, začátek 16. století. Editor: Alena M. Černá.

Jedovaté uštnutie¹

Tuto se pokládá naučení mistra Galiena, kterak máš pomáhati lidem, kteréžto had nebo štír nebo jaká jiná věc jedovatá uštně, učíš takto: Vezmi verbenu a úpor² i zvaž to s vínem a pí a věž sobě tiem to uštnutie, a toť z tebe ten všecken jed vyžene a vytáhne ven. Nebo učíš takto: jestližeť se po tobě

¹ uštnutie: uštknutí

² úpor: truskavec

veliký votok rozlé, napiš na lístku tato slova a nos je na hrdle a řiekej mu je nad ranú, a minet' ten votok jistě. Neboť to jest věc pokušená, neboť pravie mistři, že jest ta slova sám had člověku pověděl skrze zaklenie a naučil lékařství tomu. A ta se menují takto: *Galgalice, fumise, celimie, mitemhane*. Nebo učin' takto: Vezmi truskavec, jakoť na cestě ruoste, i rozežviž³ jen⁴ dobře a přivěz sobě na to uštnutie, a toť ten všecken jed ven vytáhne. Nebo učin' takto: Vezmi můchy obecné a víno a máslo, i směs to spolu a při kládej sobě na to uštnutie, a toť každý jed mocně ven vytáhne.

Když koho had ukusí nebo štír nebo jakáž kolivěk věc jedovatá, kterážto se po zemi plazí, učin' takto: Vezmi kohúta živého i roztrhniž jen na poly⁵ a přilož sobě za horka na to uštnutie, a toť ten jed vytáhne a bolest rozžene a votoku se rozjítí nedá.

³ rozežviž: rozžvýkej (se zdůrazňující částicí -ž)

⁴ jen: jej

⁵ na poly: na půlky

Nebo učin takto: Vezmi kohúta živého i voškubiž jemu řit vokolo a přilož jemu na to miesto uštnuté holú řití a zacpej kohútu usta a stiskni jemu hlavu, a vytáhneť z tebe zadkem svým všecken jed. Ale toto máš věděti, jakoť mistr Galien praví, že ihned, jakž budeš uštnut, že máš sobě zatáhnúti nad tiem uštnutím ten úd tuze⁶ řemenem nebo povrázkiem, ať by dále votok jíti nemohl, a zvláště proto, ať by se ten jed nerozšel a nerozlil po všem těle a nepřišel do života⁷.

Když koho uštně co jedovatého, buď, což buď, učin takto: Vezmi mozk kapúnový⁸ a přičin k tomu málo pepře a vypíž to s sladkým vínem, pak vezmi skopové kopyto i spáliž je na prach a směs jen s stredem⁹ a maž sobě tiem tu bolest, a rozdavuje¹⁰ múchy, věž je na to uštnutie, a toť vytáhne ten

⁶ tuze: *pevně*

⁷ do života: *do těla*

⁸ mozk kapúnový: *mozek z kapouna (vykleštěného mladého kohouta)*

⁹ s stredem: *s medem*

¹⁰ rozdavuje: *rozmačkávaje*

jed a tu bolest ukrotí. Nebo učiň takto: Vezmi listie celidonové¹¹ a zetři je čistě a rozpust' to starým pivem teplým, pak, procedě to skrze rúchu čistě, i píč ten nápoj ráno a večer, a toť z tebe všecken jed vyžene, neboť ta věc sama spomáhá proti každému skousaní hada, štíra, pavúka, psa vsteklého, a zvláště spomáhá těm, kteříž se blénu¹² najedie. A jestiť k tomu lékařství svrchované¹³.

Hadové uštnutie

Když koho had uštně nebo co jiného jedovatého, učiň takto: Vezmi jitrocel a ztluc jen s vínem a pí ten nápoj, věž sobě tiem ránu také, a toť léčí všeliké uštnutie a spomáhá těm, ktož jsú tráveni. Nebo učiň takto: Vezmi mateří doušku a vař ji v kozém mléce a pí ten nápoj a věž tiem uštnutie. Nebo učiň

¹¹ celidonové: z *vlaštovičníku*

¹² blénu: *blínu*

¹³ svrchované: *dokonalé, výborné*

takto: Vezmi vlaské víno¹⁴, polej¹⁵ a volej dřevěný¹⁶ i zetřiž ten polej a rozpust' tiem vínem a volejem. Pak polož na tu bolest čistou bílou rúšku a na to ten polej tlučený i přivěžiž to jinú rúchú. A toť vytáhne všecken jed z té bolesti, a potom, vezma rútu¹⁷, ztluc a klad' ji sobě na tu bolest, a budeš zdrav. Nebo učiň takto: Vezmi mouchy a víno čisté a máslo i zetřiž to spolu a věž se tiem, a toť z každého uštnutí jed ven vytáhne.

Když koho uštně had nebo což kolivěk jiného jedovatého, učiň takto: Vezmi hadové koření a česnek i ztluc to spolu a věž tiem uštnutí, a budeš zdrav. Nebo učiň takto: Vezmi bukvici a vař ji v starém pivě a pí ten nápoj často, a ztluka samu bukvici s olejem semenečným¹⁸, věž tiem ránu ukušenú¹⁹, a budeš zdrav jistě.

¹⁴ vlaské víno: *vlašské, italské víno*

¹⁵ polej: *mátu polejku*

¹⁶ volej dřevěný: *olivový olej*

¹⁷ rútu: *routu*

¹⁸ semenečným: *z konopných semen*

Pominulý²⁰ pes

Tuto se pokládá naučení mistra Avicenna, kterak máš léčiti lidi, kteréžto pominulý pes skouše nebo což kolivěk jiného vsteklého, učíš takto: Vezmi pušťadlo²¹ a rozřež jím ty rány, kdežť jest skúsán, ať velmi krvaví. Pak posadiž mu baňky na ta místa, ať se ta zlá krev ven vytáhne jedovatá. Pak vezmi tvrdú kuoru chlebovú tak zvíeci²² jako ty ranky, i namočiž ji v horký dřevěný olej. Pak ždmiž mu z nich v ty rány ten olej, což nejhorejší budeš moci, a polož na to kuoru. Pak, vezma bielek vaječný, i namočiž v něm koudeli a přivěž na to a nerozvazuj toho až do třetího dne, a potom jen věž touto mastí: Vezmi vosku libru a dřevěného oleje 6 lotuov²³ a loje jelenieho nebo kozlového tolikéž. Pak rozpustiž to

¹⁹ ránu ukušenu: *ránu po kousnutí*

²⁰ pominulý: *vzteklý*

²¹ pušťadlo: *nástroj k pouštění krve*

²² tak zvíeci: *takové velikosti*

²³ lotuov: *lotů; váhová jednotka (cca 17 gramů)*

spolu na tichém vohni²⁴ a potom stav doluov a přičiň k tomu kadidla bílého a schovej, když se zsadí. Pak věž se tú mastí, neboť jest převýborná ke všem ranám, a zvláště se hodí proti skúsaní psa vzteklého. A při tom jemu dej dryáku²⁵ kventin²⁶, rozpustě teplým vínem, v kterémž jest bobrový stroj²⁷ vařen. A toť z něho všecken jed skrze pot vytáhne a tudyť zdráv bude.

Vsteklý pes

Když koho vsteklý pes skouše, učiň takto: Vezmi starček, jitrocel, polej, úpor, rútu a rozchodník i ztluciž to dobře spolu a přikládej to sobě na ty rány. A toť ten jed vytáhne a tu zlú krev nakaženú rozžene, a potom učiň takto: Vezmi bílé kadidlo, myrru, mastix²⁸ a aloe a krve drakové²⁹

²⁴ na tichém vohni: *na mírném ohni*

²⁵ dryáku: *protijedu*

²⁶ kventin: *čtvrt lotu (tedy cca 4 gramy)*

²⁷ bobrový stroj: *bobří varlata*

²⁸ mastix: *pryskyřici*

i udělejž z toho prach a ten syp do těch ran, až se namiesto³⁰ zhojíš. Nebo učiň takto: Vezmi rozchodník i s kořenem a ztluc jen dobře a rozpust' to lýtým³¹ octem a udělej z toho jako varmuži³² i dejž se toho napiti a spomožť jistě každému, neboť to jest věc často pokušená, buďto člověku nebo hovadu všakému.

Když koho vsteklý pes skouše, učiň takto: Vezmi chrústy, kteréžto máje měsiece na jesenu bývají, aby se jich holú rukú nedotýkal, i nakladiž jich v dřevěný olej anebo pověs je, zavieže v rúšku, a kdyžť bude potřeba, nakladiž jich v teplé víno nebo u pivo i píč ten nápoj za sedm dní³³ a maž sobě ty rány tiem olejem, a tak čině, budeš zdráv. A též muožeš učiniti, vezma májky³⁴, i pozřiž jich

²⁹ krve drakové: *pryskyřici z dračího stromu*

³⁰ namiesto: *docela, úplně*

³¹ lýtým: *silným*

³² varmuži: *kaši*

³³ za sedm dní: *po sedm dní*

³⁴ májky: *puchýřníky, španělské mušky*

pět oblo³⁵ a budeš tratiti³⁶, a tudy zbudeš štětec³⁷ hrdlem. Nebo učíš takto: Vezmi bukvici a ztluc ji s vínem i přičiniž k tomu málo medu, pak, dělaje z toho flasty, i kladiž je sobě na rány. Nebo učíš takto: Vezmi čekanku a ztluc ji dobře s bielkem vaječným a věž sobě tiem ty rány, a budeš zdráv. Nebo učíš takto, a toť jest jisté a dokonalé. Napiš tato jména na sýru nebo na chlebu a dej je nemocnému sniesti: *yan, kyan, kirian, kafratan, kastagan, skoroke*, a když to snie, vezmiž rozchodník a mák i zetřiž to spolu a rozpust', čím chceš, a dej nemocnému ten nápoj píti.

Tuto se pokládá lékařství velmi misterné mistra Anzhelma, lékaře krále uherského, kterak máš pomáhati lidem, kteřížto v sobě hada mají, učíš takto: Vezmi kozí krev a mléko kozie i píž to za nápoj ustavičně, a musíť ven. Nebo učíš takto:

³⁵ oblo: *najednou*

³⁶ tratiti: *zvracet*

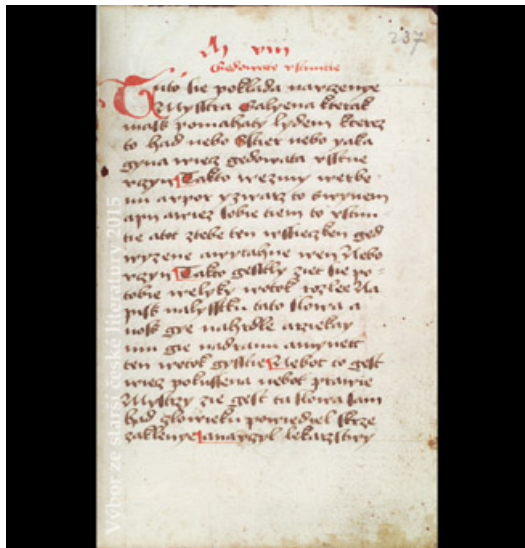
³⁷ štětec: *vztekliny*

Vezmi koření, jakoť slove holubie nožka³⁸, i vařiž je u víně a pí ten nápoj často. Pak, vezma kus *sal armoniaku*³⁹, i vobaliž to v čistý vosk a pozři to vcele nebo nadělej malých kulek a pozři je, vobale u vosk, neboť to mistři pravie, když kterému hadu přijde do úst *sal armoniak*, že ihned každý had umře. Nebo učiň takto: Vezmi prach z hřebelce, kdyžť kuon cídíe, ten bílý, bez srsti, i naspiž jeho do vína a dej jen vypiti nemocnému, nebo v octě, a umřiet ten had jistě v tom člověku nebo z něho ven vyleze, a umře lit v člověku, zaživet'⁴⁰ jeho beze všie škody, jediné žeť od něho kosti v lejnu odejdú, a potom uživej dryáku, jda do lázny, a vypoť se dobře z toho.

³⁸ holubie nožka: *kakost*

³⁹ *sal armoniaku*: *salmiaku*

⁴⁰ zaživet': *stráví* (*se zdůrazňující částicí -ť*)

Obrázek č. 13: Chirurgické lékařství, folio 237r.

Amerigo Vespucci: Spis o nových zemích (úryvek)

Ukázka přináší část textu nazývaného Spis o nových zemích a o novém světě, o němžto jsme prvé žádné známosti neměli, ani kdy co slýchali. Tento starý tisk vznikl na samém počátku 16. století pravděpodobně v dílně Mikuláše Bakaláře v Plzni. Jedná se o překlad latinského dopisu mořeplavce Ameriga Vespucciho (1451–1512) florentskému vládci Petru Medicejskému. V listu, který byl ve své době jakožto zástupce populárního cestopisného žánru rozšířen po celé Evropě, Vespucci popisuje zejména svá pozorování neznámé domorodé kultury, kterou v Americe jeho výprava poznala. Následující úryvek, který tvoří převážnou část dopisu, popisuje plavbu do Ameriky a také vzezření a zvyklosti jejích původních obyvatel.

Datace památky: počátek 16. století

*Pramen: tisk, Plzeň, Mikuláš Bakalář 1503–1504 (?); Česko, Praha, Strahovská knihovna, signatura DR IV 37/a, folia A3r–B3r (3r–7r).
Editor: Pavlína Zápotocká.*

Léta božieho tisícieho CCCCCI. vyjeli jsme z země hispánské dne XIII. měsíce máje se třemi koráby, abychom ohledali ten Nový svět. A jeli sme

k poledni¹ ustavičně celých XVI měsícův skrze ostrovy Šťastné, jež se již nyní jmenují ostrovové Velicí kanaryští. Potom sme jeli po moři na západ slunce až k hoře, kteráž od Ptolomea nazvána jest hora Múřenínská, ale již nyní od našich jmenuje se Hlava zelená a múřenínským jazykem Beseghyce. Potom, rozestřevše větrníky², i jeli sme s velikým úsilím a prací³ a s velikým nebezpečenstvím a s strachem LXVII dní. Potom líbilo se pánu všemohúciemu, i ukázal nám ty nové země.

A přijeli sme k jejich břehům sedmého dne srpna měsíce léta páně tisícíeho pětistého druhého. A tu sme vpustili kotvy. I poradivše se jeli sme okolo toho ostrova k východu slunce, nedaleko od břehu odjíždějíc, i přijeli sme k jednomu úhlu⁴ k poledni jako tři sta mil vlaských. A když jsme ten ostrov objížděli, mnohokrát jsme scházeli z korábuov na

¹ k poledni: *k jihu*

² větrníky: *lodní plachty*

³ s prací: *s námahou*

⁴ úhlu: *straně*

zemi a přátelsky sme s těmi lidmi obcovali⁵. A tak od hory, jenž se jmenuje Hlava zelená, až do těch nových zemí jest více než sedm set mil vlaských, ale jakož se já domnívám, že sme my jeli více než tisíc a osm set mil vlaských. A to jedno proto, že sme blúdili, a druhé, že sme od povětríe a od větruov velikú překážku měli, jenž nás mnohokrát zase navracovaly.

A tak, když sme vešli do těch zemí a na ty ostrovy, našli jsme tak mnoštvie lidu, že jest nepodobná věc k mluvení⁶. A lid ten bieše⁷ tichý a přívětivý. I ženy i mužie, všichni nazí chodiechu⁸, žádnú stránku⁹ těla na sobě nepřikrývajíce, ale kterak se kolvěk narodie, tak až do smrti chodie. Těla sú velikého a dobře zpuosobilého a jsú

⁵ obcovali: *stýkali se*

⁶ nepodobná k mluvení: *nepopsatelná*

⁷ bieše: *byl; jedná se o staročeský minulý čas imperfektum*

⁸ chodiechu: *chodili; jedná se o staročeský minulý čas imperfektum*

⁹ stránku: *část*

náčervení¹⁰, a to proto, jakož se já domnívám, neb nazí chodíe a bývají od slunce spáleni, a tak se zdají náčervení. Mají kštici a vlasy dlouhé a černé. V chodu jsú rychlí a svobodní a veselé tváři, ale tvář svú sami sobě kazíe a škaredú činíe, neb sobě provrtují líci, pysky, nos a uši, a nedomníevaj se toho, že by sobě malé díerky provrtovali anebo že by toliko po jedné díerce na tváři měli, neb sem já mnohé vídal, že na samé tváři měli po sedmi díerách tak velikých, že do každé prst vešel. A ty díery zacpávali sobě drahým kamením, mramorovým kryštalem a alabastrem mistrně připraveným. Kdyby viděl věc tak neobyčejnú a potvornú, člověka, majícíeho v tváři své sedm drahých kamenův jako prst dlouhých a tlustých a v pysku sedm, zajisté by se podivil tomu. A tento jest obyčej toliko mužův, nebo ženy neprovrtují sobě než toliko uši.

¹⁰ náčervení: *načervenalí, narudlí*

Mají také jeden obyčej velmi mrzký a k věření nepodobný, nebo ženy jejich jsúc nad obyčej smilné. Aby svú chlípnost nasýtily, umějí učiniti, že mužie mievají konce¹¹ nadobyčej tlusté, neb mají nějaká malá zvieřata a ty prisazují k údóm muským, a tak, když to zvieře ukusí muže v konec, tehdy jemu nadobyčej velmi oteče a bude tlustý.

Ti lidé nemají nic zvláštnieho¹², ale všeckny věci sú jim obecné¹³. Bez krále sú živi, jeden každý sám sebe jest pánem. Toliko žen sobě pojímají, koliko chtie. A kolikrát chtie, tolikrát se s ženami rozvodie, žádného řádu nezachovávajíc. Žádných kosteluov nemají, žádného zákona, nejsou také ani modloslužebníci, ani litery mají ani kněh ani vědie, kterak do těch zemí přišli. Také se domnievají, že žádného jiného lidu na světě není kromě než oni sami. Ale však protož věrie, že po tomto životě

¹¹ konce: *penisy*

¹² zvláštnieho: *soukromého*

¹³ obecné: *společné*

budú mieti život nesmrtný. A když se jich kto otieže, od koho ten nesmrtný život očekávají, oni odpovídají, že nevědí. Právie také, že na nebi jest všecko dobré. Není mezi nimi žádných kupcův ani kupectvie kterého.

Mnohé boje mezi sebou činie. Starší navodie mladších k boji a ukrutně se sami mezi sebou mordují. A vězně, kteréž z boje přivedú, chovají a bijíce jedie. A mezi jiným masem tělo člověčí jest jim obecné¹⁴. A aby, coť pravím, jistější¹⁵ byl, viděl sem, že jeden snědl syny své i ženu. Viděl sem také člověka a mluvil sem s ním skrze znamenie¹⁶, kterýžto více než tři sta lidí bieše snědl. *Item*¹⁷ byl sem v jednom městečku XXVII dní, neb mají městečka a vsi dvěma řady ustavené. A tu jsem viděl v domích těla člověčí slaná visíce, jako u nás slaniny vešejí. A pravím více, že se oni divie, proč

¹⁴ obecné: *běžné, obvyklé*

¹⁵ jistější: *přesvědčenější*

¹⁶ skrze znamenie: *pomocí posunků*

¹⁷ item: *dále, také (latinsky)*

my nepřátely naše nejíme. Jejich braň a zbroje jestiť lučiště a mají střely z trstí¹⁸ na tlustším konci zaostřené. A když k boji jdú, ničímž svého těla nepřikrývají. Ale my, pokudž jsme mohli, namlúvali jsme¹⁹ je, aby ty své zlé obyčeje opustili, kteřížto i slíbili nám, že chtějí to učiniti.

Ženy jejich, jakož sme napřed pověděli, vždycky nahé chodí a jsou velmi smilné, ale však těla sú ušlechtilého a čistého. A nejsou tak mrské²⁰, jakož by se někdo domníval, neb poněvadž sú masnaté, z větší strany přikrývají hanbu svú. Byla nám to divná věc, že sme žádné neviděli, která by měla cecky slabé anebo břicho zvraskalé, ačkolvěk i mnohé děti některé mievaly, než každá měla i břicho i cecky jako panna. Jsú živi sto let a padesáte let, a ač kto z nich někdy bude nemocen, hnedky se sám nějakým kořením uzdraví.

¹⁸ z trstí: z rákosu, třtiny

¹⁹ namlúvali jsme: přemlouvali jsme

²⁰ mrské: nestoudné

Povětríe u nich vždycky jest povlovné²¹ a zdravé. Nikdá tam moru nebývá, ani která nemoc, jenž pocházíe z porušeného povětríe. A věřím, že tam nevěje než víetr polední²², a jest tak zdravý jako u nás puolnoční²³. Rádi na ryby chodíe a jejich řeky velmi sú rybnaté. Nechodíe rádi na lov, neb v jejich lesíech jest mnoho lvuov, nedveduov a jiných hrozných zvíěrat, a tak ti lidé, nazí a nezbrojní, nesmějí do těch velikých, širokých a hustých lesuov. Země jejich jest velmi úrodná a plodná, mající mnohé hory a údoly a veliké a utěšené²⁴ řeky. Tam stromové bez štěpováníe utěšené ovoce nesú. A viděl sem tam mnohé ovoce k našemu ovocí nápodobné. Jsú také tam byliny a kořeníe rozličné, z něhož oni chléb pekú. Mají také mnohá semena, ale k našim semenóm velmi nepodobná. Žádného tam kovu není kromě zlata. A pravili sú nám, že

²¹ povlovné: *mírné, příjemné*

²² polední: *jížní*

²³ puolnoční: *severní*

²⁴ utěšené: *bohaté, blahodárné*

u prostředku těch zemí jest velmi mnoho zlata. Mají také mnoho perel. Všichni stromové sú tam vonní a všichni z sebe gumi a olej vypúšťejí. A jejich položení jest k poledni. Tam nebe a povětríe z větší strany vždycky jest jasné. Málo dště tam prší, a najviece tři anebo čtyři hodiny. Den srpna měsiece jest tam XVIII hodin dlúhý.

Item praví Arestotileš, i tudiež všichni jiní mudrci, že duha jest oblak mokrý, proti slunci stojící. Ta řeč Arestotilešova a všech mudrcuov jiných v těch zemích miesta nemá, neb sem viděl já a mnozí jiní tam bíelú duhu o puol noci. Viděli sme tam také ten den měsiec, kterýž byl nastal. Toto také zamlčeti nechci, že když sú najprvé našli ty země a když přistáli s koráby k těm ostrovům a když vyšli mužie zbrojní z korábuov, chtiec je mordovati, nepoddadie-li se králi hispánskému, tehdy oni zstrašili se strachem velikým. A poddali se moci krále hispánského.

Obrázek č. 14: Amerigo Vespucci:
Spis o nových zemích, titulní list.

Kuchařka (úryvek)

Ukázka pochází z nejstarší dochované české kuchařské knihy nazvané Spis o krmiech a pojednává se v ní o přípravě kašovitých pokrmů z masa i jiných potravin. Různé kaše představovaly ve středověku velmi častý způsob přípravy jídel.

Datace památky: začátek 16. století

Pramen: rukopis, Česko, Praha, Knihovna Národního muzea, signatura I H 51, folia 3v–6r, začátek 16. století. Editor: Alena M. Černá.

Kaše z suchých hrušek

Vypera hrušky, přistav je u víně aneb v čisté vodě, nech jich, ať vrú dlúhú chvíli, scediž s nich tu jíchu¹ i ztluciž je v moždieři, a přidati topének² z bílého chleba. Potom to rozpustiti dobrým vínem, pak protáhni skrze hartuch³ a daj medu i vař a daj čistého voleje nemnoho i vař a daj na mísu.

¹ jíchu: vývar

² topének: topínek

³ hartuch: šátek používaný na cezení

Jinak v den mastný⁴

Udělej hustčí a přidaj čistého másla, přidada vína a natepa⁵ vaječ, protiehni ji skrze hartuch. A když bude vřieti, miechaj chutně⁶, ať nepřihoří⁷. Potom, když se ssadí, odstav od ohně a vlí vajece tam a daj na mísu.

Kaše mandlová studená

Vezmi mandlov, coť by se zdálo, a ztluc je čistě obvaře v čistém moždieři neb zetři v pánvi. Když dobře budú, rozpust' je čistú vodú, ať jsú málo hustčie než kravské mléko, pak protiehni skrze hartuch i vlíž je do čistého hrnce nebo kotlíka, nech, ať zevrú. Pak vezmi čisté rejže, přebera ji a zpera, protluciž ji v moždieři i prosej skrze sítko i zavař tou mukou tu kaši a vař, aby hustá byla, vložiž do nie cukru, vlíž ji na cínovú mísu. Nechaj jie,

⁴ mastný: nepostní, kdy se nedrží půst

⁵ natepa: rozklepnuv; jedná se o přechodník přítomný (od dokonavého slovesa natepati)

⁶ chutně: rychle

⁷ nepřihoří: nepřipálí se

ať čistě vystydne, potom ji krájej a klad' na jinú mísu, udělajž mandlové mléko, dajž do něho cukru a nechaj, ať zevře. Pak vystud' je čistě, potom tu kaši řezanú⁸ polí tiem mlékem a daj na stuol.

Kaše maková

Zpeř jej čistě a zetri. A když zetřeš, rozpust' jej teplú vodú, ať bude jako mléko, udělajž toho, coť by se zdálo, nebť jest nespore⁹. Protiehníž to skrze hartuch, vlíž do kotla a, přistavě k vohni, když bude zvierati, což se bude na něm srážeti, zbierajž to do sítka. Pak, když toho bude s mísu¹⁰, nech, ať se vycedí, vondajž to do čistého kotlíka, dajž k tomu cukru anebo medu, dajž kořeníe – pepř, hřebíčky, zázvor, skořice a květu¹¹ málo. Chceš li mieti žlutú, přidaj šafránu, nechť potom povře. A zdá líť se, vosol ji a daj na mísu.

⁸ řezanú: *nakrájenou*

⁹ nespore: *nevydatné*

¹⁰ s mísu: *asi mísa*

¹¹ květu: *muškátového květu*

Mazanec

Učině všecko dřieve řečené, přilíž trochu malvazie¹² nebo vína, nasuše čistého suchého chleba, omáčeť v tom. A vezma čistý rendlík, nalí dřevěného oleje¹³, zahřej jej dobře. I vezma řeckého vína¹⁴, mandlov i zřež mandly čistě a zpeř u víně, směsiž to spolu, pokládaj vrstvu a druhú chleba sušeného. A když plnú nakladeš, zalíž vokolo krajiev¹⁵ volejem horkým, peciž to poznenáhlu na malém uhlí¹⁶, aby toho nespálil, a přikryj horkú pokličkú na vohni rozpálenú. A když bude dobře, daj na mísu.

¹² malvazie: *sladkého bílého vína*

¹³ dřevěného oleje: *olivového oleje*

¹⁴ řeckého vína: *rozinek*

¹⁵ krajiev: *okrajů*

¹⁶ na malém uhlí: *na mírném plameni*

Kaše brunátná¹⁷ v masný i v postný den

Vezmiž čistých jahod nebo višěň černých, vař v čistém víně. A zsuše čistých topeniček¹⁸, vlijž¹⁹ tam, ať spolu vře. Pak protiehni to skrze hartuch, potom vondaj do čistého kotla a dajž do toho cukru nebo medu. Potom daj koření svrchupsané, dajž voleje dřevěného, anézu tlučeného, a když uvře, daj na mísu.

Kaše z zvěřiny takto se má dělati

Vezmi jeleninu kýtní, vosole pec na rožníku²⁰, když se upeče, tluc v moždieři a rozpust vlaským vínem²¹ anebo malvazím. Potom protiehni skrze hartuch. Vezmi cukru nebo medu, ať jest sladko, dajž tam vína řeckého, zpera²² čistě, a sádla čistého nalí, nalíž

¹⁷ brunátná: *tmavě rudá, červenohnědá*

¹⁸ topeniček: *topinek*

¹⁹ vlijž: *vlijž*

²⁰ na rožníku: *na menším rožni*

²¹ vlaským vínem: *vlašským, italským vínem*

²² zpera: *proprav; jedná se o přechodník přítomný (od dokonavého slovesa zpráti)*

vajec, což by se dalo, že by husto bylo, a protiehni skrze hartuch, dajž koření všecká. Chceš li žlutú mieti, daj šafránu. Pakli chceš, nechajž, když bude vřieti, vlíž tam ta vajce a miechaj, ať se nesrazie. A když se koli zsadí²³, odstav od ohně a potom daj na mísu.

Kaše fíková

Přistav fíky u víně neb v malvazí, vařiž je, ať vyvrú všecky. Potom vocedě ztluc v moždieři, nasuše topének z bílého chleba, rozmočiž v tom, v čem si fíky vařil, vytáhniž to skrze hartuch, vondajž do čistého kotla, dajž do toho medu anebo cukru. Pak dajž koření k tomu – pepř, zázvor, skořici, hřebíčky, květu málo, anézu tlučeného, chceš li, omast', daj na mísu a přisol, zdá líť se.

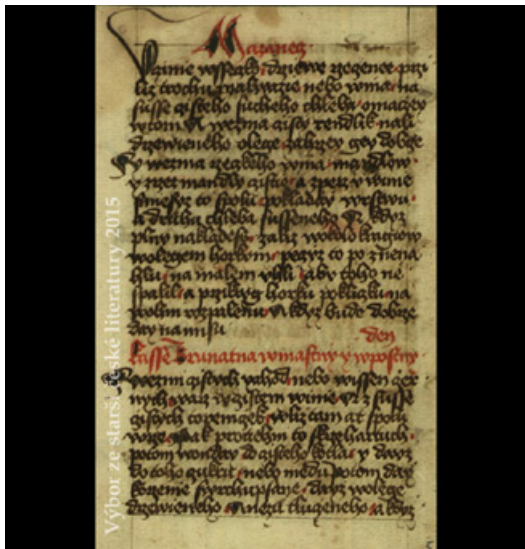
Kaše z jatr volových

Vezmi játry a vař je v hovězí jíše, ztluc je v moždieři, naspí tam jalovce, což by se zdálo. A když to ztlučeš namísto, nalíž vajec, coť se zdá,

²³ když se koli zsadí: *jakmile zhoustne*

zhřeje víno [...] nebo vlaské, rozpustíš a protiehni skrze hartuch, ať jest nehusto, ani velmi žídko, dajž pak koření – pepř, zázvor, skořice a květu nemnoho. Potom vezmi čistého chleba bílého, nastruž a prosej skrze čistý duršlák²⁴. Vezmi anézu a kmínu, ztluc to v moždieři, nasypiž do té kaše ten chléb, vařiž a miechaj, ať se nesrazí. Potom daj na mísu.

²⁴ duršlák: *cedník*

Obrázek č. 15: Kuchařka, folio 5r.

Frantovy práva (úryvek)

Frantovy práva – soubor naučení a pravidel „frantovského cechu“ – jsou příkladem oblíbeného satiricko-parodického žánru, který je založen na principu vložení nepatřičného obsahu do formálně ustálené struktury. Text vznikl pravděpodobně počátkem 16. století po vzoru jinojazyčné, snad německé, předlohy. Leitmotivem díla, jehož autorem je fiktivní postava Johannese Franty a které je vystavěno jako soubor stanov „cechu lehké živnosti“, je přikazování opaku toho, co je očekávané. Parodický charakter textu je dotvořen užitým jazykem, v němž se mísí prvky stylu vyššího s prostředky lidovými či vulgárními. Jediný – neúplný – dochovaný exemplář Frantových práv je dnes uložen v ruském Petrohradu. Následující úryvek přináší několik poučení o práci a exemplum o lvu, vlku a oslu, které je v originálním kontextu použito jako argument proti cestování.

Datace památky: počátek 16. století

Pramen: tisk, Norimberk, Jan Mantuan 1518; Rusko, Petrohrad, Knihovna Ruské akademie věd, signatura 2589.q 19788-793 (dříve XXX δ 287), strany B2v–B3r (6v–7r). Editor: Alena M. Černá.

Item¹ toto nejpilněji pomněte, a to pod pokutú X liber vosku, aby sobě žádný nejednal drev za času, než tepruv v zimě, kdy vám bude potřebie. Nebo

¹ item: dále, také (latinsky)

drva, kdy dlúho leží, nejsou sporá², jedno že je druhdy kradú, druhé velmi vyschnúc, brzo shoří co sláma. A toto kdy v zimě drev zjednáš, sú daleko spořejší, dyl jich jedna hranice nezhoří než suchých pět hranic, krom žeť málo slámy v loži ostane pro podnět³, než je zapálíš.

Item kteří máte koně a vozíte drva, kdy přivezete, nesmítejte⁴ jich pojednú, ale k každému zátopu smítaj a usekávaj po málu, jako jsem já na voko viděl, jeda do Nepomuka, an sedlka bíře drva s vozu a podává muži do vokna. A on, stoje v jizbě, sekal na vokně, neb mu bylo zima, a co utěl, to všecko upadlo do jizby, a na tom jsem já ho pochválil.

Item pod milostí⁵ žádný nesekej víc drev než s jeden zátop, krom v svátek neb v neděli, tu se nebrání, a to pod V librami vosku. Pakli by se komu přihodilo v neděli nebo v svátek, že by drev neměl,

² sporá: vhodná, přínosná

³ podnět: podpal

⁴ nesmítejte: neshazujte

⁵ pod milostí: pod ztrátou milosti

tomu dáváme svobodu, aby s puonebie⁶ vzel prkno neb od komory nebo lavici neb žleb z marštale neb stolici a vnesl do pinvice a tu sekal na kantnýři⁷, aby lidé neslyšeli, jdúc ke mši neb ode mše.

Item kteří máte dědinu⁸, abyste nevorali, ani sieli, ani klidili s pole za čas, a kdy s pole klidíte, klad'te obilé jednoduchem⁹ napřed perny¹⁰, a to pro dlužníky¹¹, kdyby upomínali, abyste měli co ukázati, pak kdy se již tak mnoho zdlužíte, tehdy kradmo vymlátíc a obilí jiným za hotový prodadíc, i na očistu¹² zuorajíc pod jednu roli¹³, sejte na to plevy bez zrna, a tak dlužníci budou potěšeni řkúce: „Když sem nemohl letos svého dluhu dosáhnúti, ale

⁶ s puonebie: *ze stropu*

⁷ na kantnýři: *na podstavci pod sudy ve sklepe*

⁸ dědinu: *zdeděnou půdu, pole*

⁹ jednoduchem: *jednoduše*

¹⁰ napřed perny: *před stodolu*

¹¹ dlužníky: *věřitele*

¹² na očistu: *na důkaz*

¹³ pod jednu roli: *nanejvýš jedno pole*

na léto mu buohdá neopustím.“ A když v stodole nic nebude, tehdy vezma ženu a děti na vuoz, jdětež k sv. Jakubu na pout¹⁴.

Item žádný daleko neputuj, aby se nepřihodilo vám jako oněm za Ezopa, ješto šel lev, vlk a osel na pút do Říma, i přišli do jedný krajiny, v které náramně velmi mřeli, i mluvil jest vlk k tovařišom spolupoutníkom: „Tuto sme v miestě nebezpečném a v moru také, mneť mé svědomí hryze.“ I prosil jest lva, aby ho spoviedal. A tak, kdy se jest spoviedal, tu je pravil, co je komu zdávil ovec a jiných hovad bez počtu. Tehdy lev řekl k němu: „Ty si, vlče, vzácný člověk a měštěn opatrný¹⁵, poněkud jsú tobě nižší poddaní, že časem můžeš je trestati, neb kdyť by tobě toho Buoh nepřál, nikdá by ty na to místo nemohl přijíti.“ I dal mu za pokánie jeden páteř¹⁶ každý den spěti¹⁷.

¹⁴ pout: *pout'*

¹⁵ opatrný: *rozvážný*

¹⁶ páteř: *otčenáš (latinsky Pater noster)*

Potom žádal jest i lev, aby slyšán byl od vlka. A tak, kdy je vyprávěl, co je lidí zdávil, hovaď, jiných škod bez počtu že je udělal. I řekl jest k tomu vlk: „Ty si lev a ty si jako král a kníže nade všemi jinými, tobě to nemá tak váženo býti, neb by tě milý Buoh nad jiné nemiloval, nikdá by tě nad jiné nepovýšil.“ A tak dal jest mu za pokání každý týden aby říkal jedno Zdráva Maria.

Potom přiklekne osel k vlku i kleče mlčel jest. Tehdy vlk vece k němu: „Co mlčíš, prav, co si zlého páchal.“ Odpověděl osel: „Rád bych pravil, nevím co.“ Tehdy vlk k němu: „Nechciť věřiti, aby byl bez hříchuov, praviž, co se mám s tebou meškati.“ Řekl jest k němu osel: „Buoh zná, že nevím, co praviti. Než toto mi se přihodilo: Byla jednoho dne veliká zima a my nesli pytle ze mlejna, muoj pán šel přede mnú i nandal sobě slámy do škoreň, a škorně byla strhaná, že mu ta sláma vyhlídala z škorně. Tu já, hladem přinucen sa, vytrhal sem jemu jedno stéblo

¹⁷ spěti: *odříkat, odzpívat*

slámy z škorně a snědl sem je, jiného nic nevím.“
 Tehdy vlk spovědník, sa zapálen hněvem, řekl jest
 k němu: „Já vím, že j’¹⁸ ten hospodář, kterýmu si to
 udělal, že j’ potom nohy oznobil¹⁹ a žádný ho líkař
 nemohl zhojiti a on za to hrdlo dal, kto tiem vinen
 než ty, kterak máš přijíti k spasení! Nebo Písmo die:
 Zub za zub, ruka za ruku *etc.*“ A tak, zavolav Iva,
 i roztrhachu vosla v kusy a snědechu²⁰ ho.

Vizte, milí bratří, také se příhody stávají, kto
 daleko putují. Lev s vlkem se spikli o vosla. Jakož
 jest příslovie: Vlk vlka neruje²¹ a vrána vráně oka
 nevykline²². Ani mrcha²³ mrše nesmrdí.

¹⁸ j’: *jest; jedná se o část složeného slovesného tvaru oznobil jest*

¹⁹ oznobil: *způsobil si omrzliny*

²⁰ snědechu: *snědli; jedná se o staročeský minulý čas aorist*

²¹ neruje: *netrhá*

²² nevykline: *nevyklove*

²³ mrcha: *mršina*

Jan Petřík, bakalář z Benešova: O sedmerém svobodném umění

Poté, co Jan Petřík z Benešova (1499–1559) získal bakalářský titul na vídeňské univerzitě, působil v Jindřichově Hradci jako vychovatel Jáchyma a Zachariáše z Hradce. Jejich matce Anně z Rožmitálu píše Petřík list o sedmeru svobodných umění, v němž obhajuje význam vzdělání a vyjmenovává jednotlivé předměty, které byly již od středověku základem vzdělání, tj. gramatiku, rétoriku, dialektiku, aritmetiku, geometrii, astronomii a hudbu.

Datace památky: 1534

Pramen: rukopis, Česko, Praha, Strahovská knihovna, signatura DG V 21, folia 124v–126r, 1532–1554. Editor: Irena Fuková.

Urozené paní, paní Anně z Rožmitálu a z Blatné etc., paní na Hradci, Její Milosti, Jan, bakalář z Benešova.

Na včerajší otázku, milostivá paní, tak se krátce odpověď dáti nemohla, protože teď sepsanu Vaše Milost' sobě moci přečísti bude, kdežto sedmero svobodné umění z múdrosti jako z studnice řetězem svázané stojí proto, že od druhého jedno se dělití nemůže.

Eneas Sylvius pověděl, že mezi člověkem neučeným a slupem kamenným žádného rozdílu není. A Aristoteles jsa otázan, čím by učení lidé lepší byli než neučení, „tím,“ odpověděl, „čím člověk jest lepší než hovado“, pokládajíc učeného člověka tak nad neučeným, jako neučený jest nad bezsmyslným¹ živočichem. Skrze tu odpověď všech ponuknutí chtějíc, aby přirození² své poznaje, se učili a pamatovali na řeč, kterúž onen Plato pověděl, kdež dí, že ne toliko sami pro sebe jsme zplození, ale díl našeho narození k sobě táhne vlast a díl přátele naši, jimžto povinní jsme ve všem dobrém a poctivém posluhovati, čehož pak učiniti nemuožem, nebudem li se v písmích³ učit, abychom uměli rozvážiti, co by komu podlé povahy a duostojenství jeho uděleno býti jmělo.

¹ bezsmyslným: *nerozumným*

² přirození: *podstatu, přirozenost*

³ v písmích: *v knihách*

I jestiť člověk učený mnohem vzáctnější tu, kdež rozšafnost⁴ jest, nežli neučený. Neb onen znamenitý král athénský Themistocles, když byl otázan od přítele svého, kterému by zeti jměl dceru svú dáti, učenému li chudému, čili neučenému bohatému, pověděl: „Já chci radši učeného bez peněz jmíti nežli peníze bez člověka, kderý jich, jak by slušelo, neumí užívati.“ A protože onen vysokého vtipu⁵ mudřec Theophrastes znamenav, jak velmi dobrá a užitečná věc jest člověku býti učenému, jsa stár ke sto letóm blízko, učiti se nepřestával a vida, že mu umříti, na přirození žaloval, že by bez rozvržení⁶ jelenuom a vranám dlůhý život dalo, ješto jim ho nic potřebie není, lidem pak, jimž by najdelšího potřebie bylo, život velmi krátký dává a mnohý, najlíp se učiti a múdrost přijímati počnúc, umříti musí. I protože všickni, kteříž z milosti boží ten

⁴ rozšafnost: *moudrost*

⁵ vtipu: *důvtipu*

⁶ bez rozvržení: *bez rozvážení*

dar jmají, aby syny své živé viděli, k tomu je vésti jmají, aby se svobodnému učení učili, neboť ono, jakož Cicero praví, mladost naši zpravuje⁷, starost⁸ obveseluje, v štěstí vzáctně činí, v neštěstí útočiště a potěšení dává, doma rozkoš činí, vně nic nepřekazí, přes noc s námi trvá, vandruje⁹, pracuje, v městě ani na poli nás nikda neopustí. Kterýchžto umění jestliže bychom sami dosáhnúti a smyslem naším okusiti nemohli, však proto je milovati jmáme, při jiných lidech je vidúce. Za našeho pak času mnozí jsú tak závistiví, čehož sami neumějí, nechtí příti¹⁰, aby jiní tomu učiti se jměli, než všemi obyčejí od toho straší¹¹ neznajíc, co potomně¹² z toho přijde.

⁷ zpravuje: *poučuje*

⁸ starost: *stáří*

⁹ vandruje: *putuje*

¹⁰ příti: *přát*

¹¹ straší: *zастраšují, odrazují*

¹² potomně: *potom, v budoucnu*

Sedmero umění jako sedm potokuov z studénky tekúcích, kteřížto myslí a rozumy všech k ctnostem usilujících rozkoší svú obvlažují a jsú tyto: *grammatica, logica, rhetorica, musica, arithmetica, astronomia a geometria*. *Grammatica* jest grunt¹³ a základ jiných všech umění a ta nás učí latině mluvit. *Logica* učí řeč pravú od křivé rozeznávat. *Rhetorica* učí výmluvnosti před králi, knížaty a pány, i také jak se kazatelé k lidu svému v učení jmají zachovávat. *Musica* učí zpívání svornému, a ne aby jeden nahoru a druhý doluov táhl. *Arithmetica* počtuom učí všelijakým. *Astronomia* učí hvězdářství a přemejšleti o věcech nebeských, jakú povahu¹⁴ planety jmají, odkad zatmění slunce, měsíce, hřímanie, blýskanie, horko, zima, sníh, déšť a jiné proměny pocházejí. *Geometria* učí širokost a dlouhost země, vysokost nebe a hlubokost pekla měřiti a o tom rozprávěti.

¹³ grunt: *jádro, základ*

¹⁴ povahu: *podstatu*

A kdož jsú v tom sedmerém umění dospělí¹⁵,
z něhož pocházejí jiná umění vsecka, takovým
říkáme mistři a doktorové.

Na Hradci, XII. *augusti*¹⁶, 1534

¹⁵ dospělí: *důkladně znalí*

¹⁶ augusti: *srpna (latinsky)*

Historie o Tyll Eulenspieglovi (úryvek)

Oblíbené české vyprávění o osudech Tylla Eulenspiegla, známého v českých zemích pod jménem Enšpígl, vzniklo v polovině 16. století za základě německé předlohy. Chytrý hrdina putuje německými městy a dělá si šprýmy z příslušníků všech stavů. V naší ukázce Enšpígl vykoná příkaz svého pána pekaře doslova a napeče místo běžného pečiva „sovy a mořské kočky“. Zatímco pán chce svého nezdárného pacholka potrestat, Enšpíglovi jeho pečivo přinese na trhu velký zisk.

Datace památky: polovina 16. století

Pramen: tisk, místo tisku a tiskař neznámý, 2. polovina 17. století nebo začátek 18. století; Česko, Praha, Strahovská knihovna, signatura AA XV 37, folia 11r–12v, 14v–16v. Editor: Pavlína Zápotocká.

Historia XIX.

Kterak Eilenšpigel v Brunšvaiku u pekaře se zjednal¹

Když pak Eilenšpigel do Brunšvaiku přišel mezi pekaře, bydlil jeden pekař blízko odtud, ten povolal Eilenšpigle do domu svého a optal se ho,

¹ zjednal se: pořídil

jakého by řemesla byl tovaryš. Odpověděl mu Eilenšpigel, že pekařského. Řekl mu pekař: „Já nyní žádného pacholka nemám, chceš-li u mě sloužiti?“ Odpověděl Eilenšpigel: „A já chci.“

A když již dva dni u něho byl, kázal mu pekař u večer péci, neb sám nemohl mu pomoci, až ráno. Dí jemu Eilenšpigel: „A já budu péci. Copak mám péci?“ Ten pekař byl žertovný muž, avšak hněvivý, i řekl pod žertem: „Tys pekařský tovaryš, a ptáš se, co máš péci, co lidé pekávají? Sovy-li či mořské kočky²?“ A s tím šel spat. Tedy šel Eilenšpigel do pekárny a zadělal těsto na sovy a mořské kočky, i pekl je, mistr ráno vstav, chtěl mu pomoci, i šel do pekárny a nenalezl ani žemle, ani režného³ chleba, než všecko sovy a mořské kočky, i rozhněval se a řekl: „Rač pomáhati, pane bože, cos to napekl?“ Řekl Eilenšpigel: „To, co jste mi rozkázali.“ Dí mu pekař: „Co mám z bláznovstvím činiti? Takový

² mořské kočky: *opice*

³ režného: *žitného*

chléb k ničemuž mi se nehodí.“ I chytil ho za hrdlo řka: „Zaplať mi těsto.“ Eilenšpigel řekl: „A já zaplatím, ale když vám těsto zaplatím, tedy to řemeslo⁴, kteréž jest z něho napečeno, mé bude.“ Odpověděl pekař: „Co já na takové řemeslo dbám.“ I zaplatil mu to jeho těsto, a ty sovy a mořské kočky do koše vzav, do hospody k Divýmu muži nesl, i myslil sám v sobě řka: „Všakť častokrát sem slýchal, že nic tak divného do Brunšvaiku přinesti se nemůže, aby za to peněz neutržil.“

A bylo toho času, že na druhý večer sv. Mikuláše bylo. I stál Eilenšpigel s kupectvím svým před kostelem a všecky ty sovy a mořské kočky rozprodal, za něž mnohém víc peněz utržil, než pekařovi za těsto dal. To když pekař zvěděl, bylo mu těžko, i běžel před kostel sv. Mikuláše, chtěje ho z peněz za ty věci upomínati, tedy Eilenšpigel s penězi teprv přeč utekl a pekař za nim hleděl.

[...]

⁴ řemeslo: *výrobek*

Historia XXII.

Kterak Eilenšpigel u hraběte z Anhaltu za hlásného se zjednal, a když nepřátelé přijeli, nezatroubil na ně, když pak žádných nepřátel tu nebylo, tedy na ně zatroubil

Nedlouho potom Eilenšpigel k hraběti z Anhaltu přišel a u něho se za hlásného zjednal, ten měl mnoho nepřátelstva, takže toho času na zámku rajtary⁵ a dvořany pospolu měl, kteréž na každý den chovati⁶ musil, tak na Eilenšpigle na věži zapomenuto bylo, že žádného jídla mu nepřinesli. Toho dne k tomu přišlo, že nepřátelé hraběte před městečko aneb zámek harcovali, krávy i jiný všeliký dobytek zajímali a všeckno přeč hnali. Eilenšpigel pak na té věži ležel, a vida to skrze okno, žádného pokřiku ani troubením, ani voláním neučinil. Tehdy rumrajch ten před hrabě přišel, takže s svými lidmi za nepřátely pospíchal, a viděli

⁵ rajtary: *jezdce*

⁶ chovati: *starat se*

někteří, že Eilenšpigel na věži v okně ležel a smál se. Tedy zavolal na něho hrabě řka: „Kterak to v okně ležíš a tak mlčíš?“ Eilenšpigel zase volal: „Před jídlem ačkoli volám, však nerád toho činím.“ Hrabě opět k němu volal: „Což nechceš na nepřátely zatroubiti?“ Odpověděl Eilenšpigel: „Netřeba ani nepřátel sstrubovati, však jich jest pole plné a někteří s kravami a jiným dobyt看kem přeč utekli, kdybych jich více sstroubil, však by vás potom zmordovali.“ Řekl hrabě: „Nu, dobře jest tak, pospěšte za nepřátely a bíte se s nimi.“

Na Eilenšpigle z strany jídla bylo opět zapomenuto a hrabě za chvíli⁷ byl v pokoji⁸, přinesli také množství zboží od svých nepřátel, k tomu požívali vařených a pečených pokrmů. Eilenšpigel pak na věži hlídaje, myslel na to, kterak by také něco z té kořisti dosahnouti mohl, i šetřil⁹ toho pilně, kdy

⁷ za chvíli: *na chvíli*

⁸ v pokoji: *v klidu*

⁹ šetřil: *sledoval*

by měli jísti, počal volati i troubiti *feindio, feindio*, to jest, nepřátelé jedou, nepřátelé táhnou. Tehdy hrabě pospěšně od stolu (kdežto krmě stály) běžel s svými a do zbroje se strojil, a vzav v ruce své zbraň, rychle z brány do pole s lidem svým pospíšil. V tom času Eilenšpigel rychle s věže dolů zběhl a k stolu hrabětovu přišed, krmě vařené i pečené, cožkoli mu se líbilo, pobral a zase na věži šel.

Tehdy hrabě s svými jízdnými a lidem pěším do pole vytáhše, žádných nepřátel neviděli, i řekl: „Hlásný z lotrovství svého to učinil.“ I táhli zase k bráně domů. Hrabě pak na Eilenšpigle zavolaťka: „Kteraks tak nesmyslný¹⁰ blázen.“ Eilenšpigel mlčel. Řekl opět hrabě: „Pročs na nepřátely lermo¹¹ troubil, když tu žádného nebylo?“ Odpověděl Eilenšpigel: „Poněvadž žádných nepřátel nebylo, musilť jsem některé sem přitroubiti.“ Dí mu hrabě: „Ty lotrovskými nehty se češeš, když nepřátelé

¹⁰ nesmyslný: *smyslů zbavený*

¹¹ lermo: *poplach*

nejdou, tehdaž na ně trůbíš, a když přitáhnou, nezatrůbíš, toť by dobře zradou býti mohlo.“ I ssložil ho z toho ouřadu a učinil jiného hlásným.

Ale Eilenšpigel již mezi pěšími na nepřátely táhnouti musil, což mu velmi protimyslné bylo, a byl by rád odtud přeč utekl, však žádným způsobem ujíti nemohl, protože kdyžkoli oni na nepřátely ven táhli, tedy on sám sobě překážku činil a vždycky poslední byl. Když pak tažení vykonali a zase domův táhli, byl vždycky u brány první. I řekl k němu hrabě: „Kterak tomu rozuměti mám? Když na nepřátely ven z města táhnem, vždycky poslední býváš, a když zase domův, tu býváš u brány první?“ Odpověděl Eilenšpigel: „Nemáte se proto hněvati, nebo když vy a vaše dvořská čeládka a všickni jste jedli, tedy já na věži sedě, nehty lízati jsem musil, z čehož jsem velmi zemdlel, měl-li bych pak první proti nepřítelům býti, tedy bych sobě ten čas nahraditi musil, abych také u stolu první a od stolu poslední, abych tudy zase síly nabyt, a tak prvním i posledním proti nepřítelům budu.“ Řekl k němu

hrabě, aby to tak dlouho zachovával, jakž dlouho na věži seděl. Řekl mu Eilenšpigel, k čemu to právo má, to jemu lidé rádi berou. Odpověděl hrabě: „Nebudeš ty dlouho mým služebníkem.“ I dal mu odpuštění¹², čemuž Eilenšpigel byl velmi rád.

¹² dal mu odpuštění: *propustil ho*

Obrázek č. 16: Historie o Tyll Eulenspiegelovi, folio 11v.

Sepsání ctnostného života svatého poustevníka a opata Vendelína (úryvek)

Německý spis o životě a zázracích svatého Vendelína, skotského královského syna, který odvrhl světské bohatství a moc a usadil se v Sársku jako poustevník, byl do češtiny přeložen v polovině 18. století. Vendelín se později stal opatem v klášteře Tholay, kde asi v roce 617 zemřel. Jeho život a činy jej předurčily stát se patronem sedláků, pastýřů a dobytka. Úryvek zachycuje počátek Vendelínova poustevnického života, kdy se odřekl dědičného království, živil se pasením dobytka a svými skutky pomohl k nápravě svého bezbožného pána.

Datace památky: polovina 18. století

Pramen: tisk, Litoměřice, tiskař neznámý 1753; Česko, Praha, Strahovská knihovna, signatura BY II 68, strany 3–16. Editori: Miroslav Boček, Alena M. Černá.

Sepsání ctnostného života svatého Vendelína.

Svatý Vendelín, z královského rodu v škotské¹ zemi okolo léta Páně 554. zplozen, byl v svých dětinských létech od svého pána otce Forcharda, škotského krále, a od své paní máteře Ivelíny tehdejšímu bohabojnému biskupovi k vychování ve všem naboženství a dobrých mravích odevzdán. Skrz toho pobožného biskupa byl svatý Vendelín k takovej potupě světa a k žádosti nebeských věcí přiveden, že jest u sebe pevně ustanovil: Království, které jemu dědičně patřilo, opustiti a v pokorném obcování² skrytě milému Bohu sloužiti. Odkudž, ze škotské země, tejně se odberouc, špatné poutnické šaty oblekl, mnoho svatých měst a míst navštívil.

¹ škotské: *skotské*

² obcování: *žití*

Pak okolo léta 574. do Říma přišel. Tam, když všechny kostely a svaté místa s největší pobožností uctil, ohlasil se u tehdejšího papeže Benedikta Prvního, a vyjevivše jemu svůj rod a mínění, žádal od něho dobrou radu a naučení. Papež jeho jednání a oumysl schválil, napomínal ho, aby v potupě světa a v službě boží pilně pokračoval. Pak ho svým papežským požehnáním propustil.

Ten věrný služebník boží a veliký potupník³ světa, putujíc z Říma do Ainsidlu, poroučel se tam nejsvětější rodičce boží a, zas odtud na rozličná místa odejdouc, hledal pohodlné příležitosti, kde by poustevnický život vedsti mohl. A hle! Doprovázením božským přišel do pustého Vestriku (jenž tehdáž ta krajina samá pustina byla) a našel tam jeden vršek, který se mu obzvláštně dobře líbil. Na tom místě, kde nyní kaple sv. Vendelína stojí, udělal sobě jeskynku z stromových větví, noční ale lůžko své z křovi a ratolesti spůsobil,

³ potupník: *odpůrce*

počnouc velmi tuhý kající život vesti. Jak ale dlouho zde bydlel, čím se živil a na jaký způsob Bohu sloužil, to jedině Bůh a nebešťane vědí.

Po nákém čase cítil v sobě žádost do starožitného a svatého města Trieru putovati a ty mnohonásobné veliké svátosti a svatých ostatky, které se tam spatřují, uctiti. Mezi tím, když tam několik dní v městě i za městem od jednoho kostela k druhému putoval a svůj chléb dum od domu pro lásku boží žebрал, spatřil ho jeden bezbožný trierský zeman, který jej za žebráka a sprostého sedlského chlapa maje, pro jeho žebrání spurně⁴ ho vyplisnil, řka: „Ty jsi ještě silný chlap, můžeš se jináč živiti, a předce radči žebráš! Jestli žádné jiné služby nemáš, tehdy pas můj dobytek a zasluž si svůj chléb.“ Pobožný Vendelín, myslíc sobě, že by mu ta pastuška služba k pravej potupě světa prospěla, přijmul tu tak špatnou službu a musil nejprv toho zemana svíně pásti. Když ale u těch nepokojných hovad

⁴ spurně: vzpurně

žádného pokoje nenalezl a v svejch modlitbách velmi roztržitý býval, prosil svého pána, aby ho od toho svínečného pasení odtrhl a jemu raději pasení hovězího dobytka svěřil. Zeman ten, milujíc svého pastuchu pro jeho pobožnost a sprostnost, svolil jeho žádosti a ustanovil ho za svého kravaře.

Při tom hovězim dobytku, moha svatý Vendelín svou modlitbu lepeji vykonávati a svému Bohu pokojnějc sloužiti, skrz znamenitý⁵ čas v tej povinnosti setrval. Dobrotivý Bůh taky tomu stádu pro jeho modlení požehnal a ten dobytek mnohém plodnější nežli prvé učinil. Zeman velice se tomu divil, ačkoliv nevěděl, že by mu to štěstí skrze nábožnost svého pastuchy přicházelo, předce ho v obzvláštní uctivosti měl.

Po nějakém čase žádal svatý Vendelín to pasení hovězího dobytka odložití a dle obyčeje starých patriarchů ovce pásiti. Protož s povolením svého zemana hleděl ovec se vši snážností, moha

⁵ znamenitý: *značný*

tak svému Bohu mnohém pilnějc sloužiti. Ne vzdycky na jednom místě ovce pasával, nýbrž jich mnohdykráté daleko hnával, aby bez jakékoliv roztržitosti svou pobožnost vykonati mohl, a ačkoliv svým stádem někdy velmi daleko se vzdálil, božským řízením předce vzdycky určitým⁶ časem domu se navrátil. Laskavý Bůh taky jeho ovčičkám obzvláštně požehnával, chránil je od nemoci a divokých zvířát a nad přirozený obyčej plodnosti je obdařil.

A protož on od svého pána čím dýle, tím více milován, od služebníků ale, a pacholků, kteří jemu tu přízeň zaviděli, velice nenáviděn byl. Odtudž z návodu satanáše mnohé nátisky jemu činili, rozličným způsobem jej haněli a hledali⁷ ho u pána v nenávisť uvedsti. Však ale služebník boží, Vendelín, dobře znamená, že se to z ponoukání pekelného nepřítele děje a že by on ho od kajícího

⁶ určitým: *v určeném*

⁷ hledali: *snažili se*

života odvedsti hledal, všechno to na sebe uvalené pohanění s velikou trpělivostí snášel a tím horlivějc v svém bohabožném jednání pokračoval. Ano, když při stádě na poli byl, vzdy vroucnou žádost cítil v svoj vyvolenej jeskyní milému Ježíši se klaněti a jeho velebiti, nebo mysli, že by ten vršek, na kterým sobě někdy jeskynku a kapličku vystavěl, svatej hoře Olivetskaj podobný byl, v kterej on prvé smrtnou ouzkost Krista Pána rozjímati obyčej míval.

Že se ale Bohu všemohoucímu tá jeho horlivost líbila, potvrdil to Bůh neslychaným zázrakem: Když jedenkrát svatý Vendelín silně přemejšlel své stádo opustiti a k svoj poušti⁸ se odebrati, ejhle! Tu jest byl skrze všemohoucnost boží spolu [s] svýma ovcei do povětří vydvžen a za krátkou chvíli v svoj poušti tíše postaven. Nad tím tak patrným zázrakem tento nábožný pastýř nad míru se podivíc, kleče Pánu Bohu děkoval a věčim dílem ten den

⁸ k poušti: *k poustevně*

v svatej modlitbě strávil; u večer pak zase stejně [s] svým stádem do povětří pozdvížen a v krátkým čase (ačkoliv trierské město čtrnáct hodin tam odtud vzdáleno jest) před tímž městem postaven byl.

Od toho času nápotom každého dne se to stávalo, a to v takovej tajnosti, že žádný člověk ten veliký zázrak neviděl, aniž se ho dovědět nemohl. A co víc! Na tom místě, kde se ovce pásly, žádné vody nebylo, pročez svatý Vendelín po vykonanej k Bohu modlitbě svou pastýřskou hůl s velkou důvěrností⁹ do země vbodl a s božskou pomocí hojný pramen vyvedl. Ta studánka, aneb raději studnice, ještě nynějšího času nedaleko od města Svatý Vendelín řečeného čtyrhranatě kamenem ohražená jest a nazývá se studnice svatýho Vendelína, kterážto každoročně v křížovou ponděli¹⁰ při procesí od pána faráře posvěcená a skoro každodenně od mnohých za odvrácení všelikého lidem i hovědům škodlivého

⁹ důvěrnosti: *důvěrou*

¹⁰ v křížovou ponděli: *v křížové pondělí, pondělí po páté neděli velikonoční*

zlého navštivená bývá. Mímo toho u ty studnice, kdežto nyní kaple a poustevnícký stánek stojí, svatý Vendelín zase svou hůl do země vstrčil, která rusti počala a v veliký habrový strom vzešla. Ten se vzdycky strom svatého Vendelína nazýval, dlouho stál a před málo létma teprva zešel.

Aby pak ten veliký služebník boží své modlení a pobožné rozjímání tím lépe vykonávati mohl, seslal Bůh anjela, jenž by na místě jeho ovce pasl, a není pochybnosti, že svatý Vendelín toho spanilého anjela častějc očitě vidival a s ním oustně rozmlouval. Čte se taky v starožitných knížách, že se mu sám Kristus Pán zjevoval a k jeho největšímu potěšení s ním laskavě jednával. Jak dlouho ale to předivné zjevení trvalo, o tom se tam zmínka neděje, nýbrž jenom se vypisuje, na jaký způsob ten veliký zázrak konečně vyjeven byl, totižto: Pán jeho jedenkrát s jedním svým služebníkem v příčině jistého řízení do Štrasburku odjel a vracaje se oblíbil sobě cestu skrze tu pustinu, kde svatý Vendelín bez jeho vědomí ovce pásł.

Když pak blízko k tomu místu přijel, uzřel své stádo před sebou a řekl k služebníkovi: „Mně se tento pastýř náš Vendelín býti zdá, neb on mu velmi tuze podobný jest.“ Služebník odpověděl: „Kterak by sem náš Vendelín přijíti mohl? Poněvadž to velmi daleko od Trieru jest.“ Však když tam potom zeman dojel a svého pastýře poznal, velice se rozhněval, náramně ho klel a spolu řekl: „Bezbožný Vendelíne! Copak jsi blázen? Nebo jsi se dokona zstekl, že mi ovce tak daleko ženeš? Zdaliž okolo Trieru důstatečné paství není, že do této hrozné pustiny stádo zaháníš?“ Svatý Vendelín řekl: „Milý pane, nehněvejte se tak přílišně. Nebo já znamenám, že tato pastva lépe ovci k duhu jde nežli okolo Trieru.“ „Což se nemám hněvati“ (dí zeman), „když jsem sobě mnoho hosti pozval a k večeru jednoho skopce zabiti musím?“ „Nestarejte se,“ odpověděl svatý Vendelín, „pro to, můj pane. Neb já chci časně s stádem doma býti.“ Řekl zeman: „Kterak chceš dřív noci doma býti, kdežto já na koni sotva tam dostíhnu?“ Protož plný hněvu odjel a celou

cestu pořád na svého pastýře se durdil a broukal¹¹, ano tím čerstvěj taky jel, aby se o jiné maso pro své hosti obstarati mohl.

Nyní slýš zázrak, který se zde přihodil. Když on do svého dvora vjížděl, tuť taky svatý Vendelín již s jeho stádem byl a právě ovce do ovčina vháněl. Nad tím se ten zeman tak nesmírně ulekl, že to sotva věřiti mohl, co očima svýma viděl. On to za veliký zázrak a svého pastýře za svatého muže držel. Protož ihned pokorně k nohám jeho padnouc, skroušeně k němu řekl: „Odpustiž mi, můj milý Vendelíne, ty hanlivý slova, který jsem proti tobě z úst mých vypustil, a pověz mi, kdo jsi ty? Nebo já vidím, že jsi muž svatý a že Bůh veliké dívy s tebou a skrz tebe působí.“ Ten pokorný služebník boží svému pánu k nohám padl a co nejpokorněji řekl: „Prosím vás, pane můj, vstaňte a žádné cti mně neprokazujte, nebo já žádný svatý muž nejsem, nýbrž bídny člověk, sprostý

¹¹ broukal: *huboval*

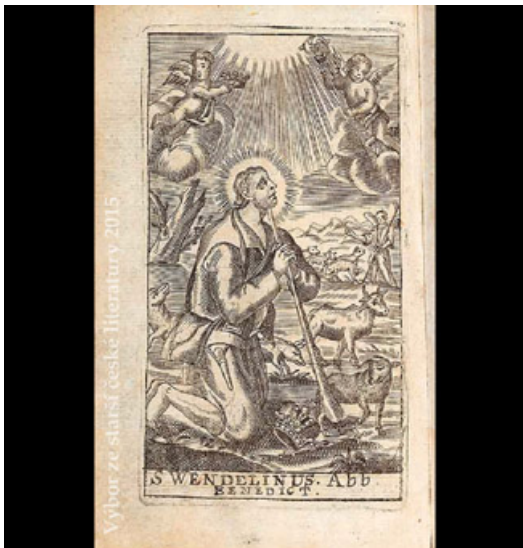
pastýř a sedlský pacholek.“ Zeman vstal a řekl: „To já tobě věřití nemohu, ale držím tě za velikýho služebníka božího. Budiž ale ty kdokoliv jseš, já tobě budoucně můj dobytek pásti nepřipustím, nebo bych se slušně¹² báti musel, že by mne Bůh těšce trestal, kdybych jeho věrnému služebníkovu můj dobytek pásti nechal. Pověz mi jenom, co ode mě žádáš, já chci tobě ve všem zadost učiniti.“ Svatý Vendelín odpověděl: „To jedině od vás, můj pane, žádám, aby jste od vašeho bezbožného obchodu¹³ odstoupili a nápotom pobožný život vedli, aby hněv boží nenadále na vás se neuvalil a vás pro vaše loupežnictví a nespravedlnost do ohně věčného neuvrhl.“

Tu jest ten slouha boží tak mnoho do svědomí mluvití a tomu nešlechtnému zemanu tak dutklivě domlouvati uměl, že on se nad tím příliš tuze ulekl, svých těžkých hříchů želel a tomu služebníkovu

¹² slušně: *hodně*

¹³ obchodu: *činnosti*

božímu náležité polepšení přislíbil. On mu taky chtěl mnoho peněz jakožto almužnu dáti, muž však boží nic více přijmouti nechtěl, nežli co jemu za svou zaslouženou mzdu patřilo, kterouž hned mezi chudé rozdal a v nejtuzší chudobě k svéj předešlej poušti pospíšil.

Obrázek č. 17: Sepsání ctnostného života svatého poustevníka a opata Vendelína, strana II.

Mistr Albrant: Lekařství konská jistá a dokonale skušená (úryvek)

Kniha o koňském lékařství má základ v českém středověkém překladu německého díla Roßbarzneibuch, které napsal mistr Albrant (v českých zemích uváděný pod jménem Albrecht), štolba, kovář a koňský lékař z poloviny 13. století. Jeho spis o léčení původně obsahoval 36 návodů léčby nemocí a obtíží koní. Dochovalo se několik česky psaných rukopisů a mladších tisků tohoto díla, které denně sloužily kovářům a štolbům. V ukázce se uvádějí mimo jiné návody na léčbu poškozených kopyt, špatné srsti a poruch vyměšování.

Datace památky: 14. století

Pramen: tisk, Praha, Karel Jauernich 1760 (?); Česko, Praha, Strahovská knihovna, signatura AC VI 81, folia B5v–B7r (129v–131r). Editor: Alena M. Černá.

Rozličné nemoci když kuň má, a nemuže ho žádná věc proskočiti¹

Vezmi ševcovské černidlo a benátského mejdla nakrájej do něho, rozmíchej to dobře a vlej koni v hrdlo. Jinák, vezmi sádlo, nařež do něho

¹ proskočiti: vyprázdnit

benátského mejdla a klad' koni do hrdla, ať požírá, jestliže by nechtěl, uvaž mu hlavu nahoru v lisicích² a musí požírat, a tak jej proskočí.

Lokty³ koňské napraviti

Kaž mu zatíti prsi, kdež by otoka nebýlo, a tu krev směs s popelem a koně tou krví maž, potom mu prohol, pomaže na to vaječným bílkem, a zavaž. Jestliže by mu otok nechtěl sjíti, vezmi anýz a routu a dobré seno, to spolu stluč, a tím mu maž. Viděl-li by, že by mu plece schlo, prořež mu to místo a vezmi kopřivný kořen, učiň z něho kroužek, jakž rána veliká, potom ho obmej, a v starém sádle omoče, vlož do rány, zastehna mu to, on se potom vyhojí a bude zdráv. Jinák, vezmi lisku⁴ suchou, a tři koni loket, až horký bude, a to často, tím mu také mužeš pomoci, že se zhojí.

² v lisicích: v dřevěné konstrukci

³ lokty: otlačeninu v ohbí mezi břichem a nohama

⁴ lisku: lísku, větev lísky

Hříva když koni neleží

Zmačkej jíkry štičí dobře, maž koni tim hřívu, a češ ho tim častěji, ulehne mu, jak sám budeš chtíti.

Ochváceného koně zhojiti

Vezmi staré podešvy, kuří trus a semenec⁵, vezmi pak na pánvici uhlí živého⁶, zkrájej podešvi, obviň koni pytlem hlavu přes hubu dolu, i vlož to všecko na uhlí, ať mu se pod chřípemi kouří, a dejm ať mu v chřípě jde, až mu z nich voda teče a uhlí uhašovati bude, však ty je obživúj dýma je a koni hlavu sniž, to učiň podvokrát aneb potřikrát. Jinák, stluč tři cibule a půl pinty⁷ vína, rozmíchajíc dobře spolu, vlej koni v hrdlo a nepouštěj ho, až všecko pozře, potom jej projed'. Jinák, vezmi uzdu z koně a provleč udidlo skrz lejno člověčí, vstrč koni v hrdlo, ihned zatkej mu hrdlo aneb chřípi, až by i prskal. Aneb obvaž udidla s horkým lejnem člověčím, obale v roušku,

⁵ semenec: *konopné semeno*

⁶ uhlí živého: *řeřavého uhlí*

⁷ pinta: *dutá míra na tekutiny (cca 1,9 litru)*

strč mu to v hrdlo, přiváže jej dobře vysoko, tak, aby kůň to všeckno lejno vyssál, a nech ho státi na tvrdém místě, ať by mohl lehnouti.

Proti ochvácení od prachu, když mu žlabu nevymetají

Pouštěj mu ze všech noh nad bradavici⁸ z těch žil, ale na zadních nohách na stehně v rozkrocích.

Který kůň má speklou⁹ krev

Měděných okuji¹⁰ dobuda, zetři je drobně, zasypej mu ránu, jestli malá, učiň mu větší, co by neokrvavil, tím ho umoříš. Vem topenici¹¹ s soli, ať mu se nesmradí, a to učiň přes den několikrát. Aneb bílé těsto zmíchej s bílkem v hromadu a nalož na to, i nechejž toho uvázání do třetího dne.

⁸ nad bradavici: *nad zrohovatělým kožním výrůstkem*

⁹ speklou: *sraženou*

¹⁰ okuji: *kousků kovu odpadlých při kování*

¹¹ topenici: *topinku*

Zápary¹² který kůň má

Rozřež mu kůži na kříž a namaž mu na to planého balsamu¹³ a nech tak do třetího dne, i zhojí se.

Haglauf¹⁴ který kůň má, od něhož se mu vlasy¹⁵ nad kopytem zdrastí¹⁶

Vezmi čisté kadidlo a rozřež to místo na dva prsty z šíři, stluč to v horké medenici¹⁷ a nalož mu za horka. Potom po tři dni sejmi, a vezmi votrubu bělné¹⁸ a soli rovně a octa nejlepšího, směsíž to v hromadu a tři mu tím často.

¹² zápary: *poškození kopyta*

¹³ balsamu: *máty*

¹⁴ haglauf: *kožní onemocnění na spěnkové kosti, podlom*

¹⁵ vlasy: *srst*

¹⁶ zdrastí: *zestrupatí*

¹⁷ v medenici: *v měděné nádobě*

¹⁸ votrubu bělné: *slupky oddělené od zrn při výrobě bílé mouky*

Proti štěkavce¹⁹ koňské

Vezmi bobku²⁰ jeden lot²¹, číši vína, zetři ten bobek, vsyp do vína, nech, ať vlažno bude, vlejž to koni v hrdlo. Ale dobří mistři chtějí tomu, aby bylo to cezeno skrze bílou rouchu, aby na ni prach zůstal.

Vody²² který kůň nemuž pouštět, že se v něm staví

Zmíchej benátské mejdlo ševcovským černidlem, dej koni píti a kaž jej zahřít, ať s ním harcuje. Jinák, vezmi atrament²³, stluč jej na prach, přidejž k tomu kus sádla a vstrč mu v zadek. Potom vezma žernovky²⁴ rakové a z hlav kaprových, stluč to na prach, a dej mu to v hrdlo s teplou vodou.

¹⁹ štěkavce: *škytavce*

²⁰ bobku: *bobkového listu*

²¹ lot: *váhová jednotka (cca 17 gramů)*

²² vody: *moči*

²³ atrament: *modrou nebo zelenou skalici*

²⁴ žernovky: *vápenité usazeniny*

Koně starého opraviti

Pouštěj mu ze čtvrtnice²⁵ prsí s obou žíl a z těch zadních obou žíl na nohách, kteréž jsou koni v nohu, a jsou nejtlustší, ješto se jiné žíly k ním scházejí, kaž jej prve zahříti, ať naběhnou, a potom kaž na něm jeti do vody, ať zatone²⁶ to místo, kdež si mu začal, až mu krev u vodě stane, tím mu pomůžeš, že déle potrvá.

²⁵ ze čtvrtnice: *ze čtvrtiny*

²⁶ zatone: *potopí se*

Obrázek č. 18: Mistr Albrant: Lekařství kónská jistá a dokonale skušená, titulní list.

Pranostika nová (úryvek)

Zábavnou a satirickou literaturu ve Výboru zastupuje Pranostika nová pocházející snad z poloviny 16. století, která paroduje oblíbené astrologické pranostiky a předpovědi. Po vzoru těchto pranostik jsou v díle vyjmenovány planety, které budou světu vládnout v následujícím roce a jejichž panování ovlivní život lidí všech společenských vrstev. V ukázce je zachycena budoucnost učenců, světských vládců, kupců a prostého lidu – každá z těchto vrstev je s využitím satiry podrobena kritice životních podmínek i chování jejich zástupců.

Datace památky: polovina 16. století (?)

*Pramen: tisk, Praha, Karel Jauernich 1760–1766; Česko, Praha, Strahovská knihovna, signatura AC VI 81, folia A3v–A6r (70v–73r).
Editor: Pavlína Zápotocká.*

Nejprve o páních roku.

Jakož jest obyčej jednoho každého hvězdáře nejprve položiti a lidem oznámiti planéty roku, protož abyste věděli, že toho roku panovati bude planéta, jenž slove *Potentia*, a účastník¹ její *Fortuna*. Komuž ty planéty panují, všecko dobré

¹ účastník: *souputník, společník*

jim znamenává. Také druhé dvě planéty se ukazují, jedna slove *Paupertas* a druhá *Miseria*, a ty budou druhým planétám poddané a za nic nestanou², aniž jim co vzláště dobrého svědčí, než bídu, nouzi a psotu ukazují. A protož vědouce to, táhněte se raději k prvním planétám nežli k posledním.

O lidech učených.

Doktoři, mistři i jiní lékaři tohoto roku nebudou uhlí páliť ani kamení lámati, ale budou raději v apatekách sedati, lidským nemocem se radovati, ač nevím, budou-li moci koho zhojiti. Ale budou dobré letkvaře požívat, s kupci v sklepích i v světnicích budou rádi kvasiti³ a ženám jich frejovati⁴ a na službu hleděti. Bakaláři a studentí tohoto roku příliš těžce nebudou dělati, leč krásným děvečkám frejovati a budou rádi do koleje choditi; tu, kdež jsou doktoři a mistři v bílých

² za nic nestanou: *za nic nestojí*

³ kvasiti: *hodovat*

⁴ frejovati: *dvořit se*

birytích⁵ a v dlouhých reverendách⁶ rozličných barev chodívají.

O stavu světském.

Stav světský, císař, králové, knížata, hrabata a pání *etc.*, tohoto roku vedle svrchu psaných planét dobře se míti budou, zvláště komuž ty planéty panují. Znamenává jim bohatství, mocnost, ve všem prospěch, a tak leto i zimu šťastnou a prospěšnou míti budou.

Stav rytířský a vládycký tohoto roku nebudou se v letě na saňkách voziti, ani do pustých rybníků bez vody ryb nasazovati, ale budou radče pannám a paním frejovati, ale nevím, jak je budou milovati. Budou rádi po všelijakých myslivostech jezdit. Take letos, kdo nemá lahodného vína, může se i kyselého napít. Také tohoto roku budou rádi hráti, kláti, honiti, šermovati i všecky rytířské kusy provozovati, na koních běhati i z nich padati,

⁵ v birytích: v *baretech*

⁶ v reverendách: v *klerikách*

vejskati, mnoho pannám i paním slíbovati, ale však málo plniti. Také opíjení, lání mezi nimi mnohé budou a o pohlavek aneb o kordovou ránu mezi nimi nic nebude.

O lidech kupeckých.

Kupci a kramáři i všelijací prodávající tohoto roku budou lidí svou koupí⁷ šiditi, někdy zlé za dobré prodávati, přísahati, za dobré slíbovati a v čemkoliv jeden druhého budou moci podvésti a oklamati, pilnosti své v tom hleděti budou neopouštěti. A tak létoš všickni kupci budou raději pěkné děvečky nežli škaredé ženy sobě za manželky pojímati. A když oni po svém kupectví pojedou, může toho roku každý jejich ženám na službu hleděti.

O lidu obecném.

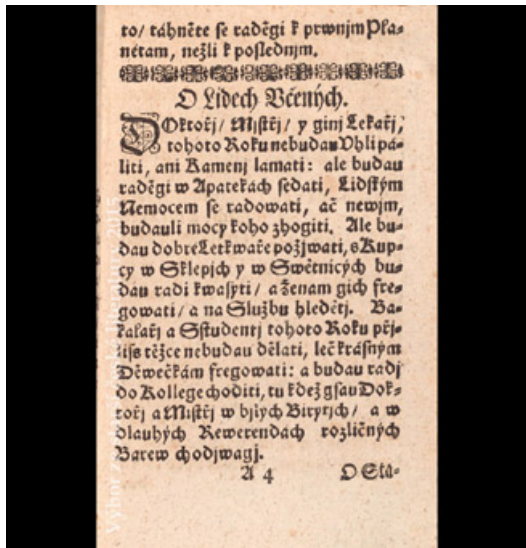
Lid obecní, řemeslníci, sedláci i jiní robotní a pracovití vedle vyznamenání⁸ jejich planét tohoto roku budou těžce dělati, pánům svým (ač neradi)

⁷ koupí: *zbožím*

⁸ vedle vyznamenání: *podle znamení*

musí jim ouroky dávat, avšak budou radče na peřinách než na hrachovinách⁹ líhati. Take mají odpustky, který nebude míti vína neb piva, aby se vody napil a to jedl, co mu jeho kuchařka uvaří. Take se jim odpouští tento rok, aby se dlužili všudy. A když nebudou míti čím platiti, mohou na pouť jíti, aby se nikdy nenavraceli. A tím oknem vyskočiti, jako nim krávy na pole honí, a neohlídati se za se ani se vráteti, až by na tebe dobře zapomněli.

⁹ na hrachovinách: *na hrachové slámě*

Obrázek č. 19: Pranostika nová, folio 71r.

Seznam obrázků

- Obrázek č. 1: První česká věta. Rukopis, Litoměřice, Státní oblastní archiv v Litoměřicích, fond Kapitula Litoměřice, signatura R 2, folio 1v, začátek 13. století.
- Obrázek č. 2: Slovo do světa stvoření. Rukopis, Praha, Archiv Pražského hradu, fond Knihovna Metropolitní kapituly u sv. Víta, signatura A 57/1, folio 8v, konec 13. století.
- Obrázek č. 3: Svatý Václave. Rukopis, Praha, Národní knihovna České republiky, signatura XVII F 30, folio 96r, 80. léta 14. století.
- Obrázek č. 4: Život svatého Václava. Rukopis, Praha, Knihovna Národního muzea, signatura III D 45, folio 142v, 1379.
- Obrázek č. 5: Tomáš ze Štítného: Řeči nedělní a sváteční. Rukopis, Praha, Národní knihovna České republiky, signatura XVII C 15, folio 10r, přelom 14. a 15. století.

- Obrázek č. 6: Povídka o Bruncvíkovi. Rukopis, Praha, Národní knihovna České republiky, signatura XI B 4, folio 206r, 2. polovina 15. století.
- Obrázek č. 7: Povídka o Alexandru Velikém. Rukopis, Praha, Knihovna Národního muzea, signatura II C 10, folio 31v, okolo roku 1445.
- Obrázek č. 8: Bible kladrubská. Rukopis, Praha, Národní knihovna České republiky, signatura XVII A 29, folio 5r, 1471.
- Obrázek č. 9: Latinsko-český slovníček nečistých zvířat. Rukopis, Praha, Národní knihovna České republiky, signatura VI E 14, přední přídeští, 15. století.
- Obrázek č. 10: Vít Tasovský z Lipoltic: Z městského práva. Rukopis, Praha, Knihovna Národního muzea, signatura IV B 10, folio 82r, 1468.
- Obrázek č. 11: Vavřinec z Březové: Snář. Rukopis, Brno, Moravský zemský archiv, fond G 10, inv. č. 412, strana 132, 1471.

- Obrázek č. 12: O ženě zlobivé. Rukopis, Praha, Knihovna Národního muzea, signatura II F 8, folio 187r, 1459/1469.
- Obrázek č. 13: Chirurgické lékařství. Rukopis, Praha, Národní knihovna České republiky, signatura XVII H 23, folio 237r, začátek 16. století.
- Obrázek č. 14: Amerigo Vespucci: Spis o nových zemích. Tisk, Plzeň, Mikuláš Bakalář 1503–1504 (?); Praha, Strahovská knihovna, signatura DR IV 37/a, titulní list.
- Obrázek č. 15: Kuchařka. Rukopis, Praha, Knihovna Národního muzea, signatura I H 51, folio 5r, začátek 16. století.
- Obrázek č. 16: Historie o Tyll Eulenspieglovi. Tisk, místo tisku a tiskař neznámý, 2. polovina 17. století nebo začátek 18. století; Praha, Strahovská knihovna, signatura AA XV 37, folio 11v.
- Obrázek č. 17: Sepsání ctnostného života svatého poustevníka a opata Vendelína. Tisk,

Litoměřice, tiskař neznámý 1753; Praha, Strahovská knihovna, signatura BY II 68, strana II.

- Obrázek č. 18: Mistr Albrant: Lekařství konská jistá a dokonale zkušená. Tisk, Praha, Karel Jauernich 1760 (?); Praha, Strahovská knihovna, signatura AC VI 81, titulní list.
- Obrázek č. 19: Pranostika nová. Tisk, Praha, Karel Jauernich 1760–1766; Praha, Strahovská knihovna, signatura AC VI 81, folio 71r.

Souhrnná ediční poznámka

Elektronické knihy starších česky psaných památek jsou pořizovány výhradně z rukopisů a starých tisků z období 13.–18. století. Při ediční práci je uplatňován kritický přístup k vydávanému textu. Texty jsou transkribovány, tj. převedeny do novočeského pravopisného systému, s tím, že jsou respektovány specifické rysy soudobého jazyka. Elektronické edice vznikají na akademickém pracovišti zabývajícím se lingvistickým výzkumem, proto je mimořádný důraz kladen na interpretaci a spolehlivý záznam jazyka památky.

Transkripce textů se řídí obecně uznávanými edičními pravidly, jimiž jsou pro období staré a střední češtiny zejména texty Jiřího Daňhelky *Směrnice pro vydávání starších českých textů* (Husitský Tábor 8, 1985, s. 285–301), *Obecné zásady ediční a poučení o starém jazyce českém* (in: Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu. Praha, Nakladatelství Československé

akademie věd 1957, s. 25–35) a *Obecné zásady ediční a poučení o češtině 15. století* (in: Výbor z české literatury doby husitské. Svazek první. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1963, s. 31–41) a text Josefa Vintra *Zásady transkripce českých textů z barokní doby* (Listy filologické 121, 1998, s. 341–346). Tato obecná pravidla jsou přizpůsobována stavu a vlastnostem konkrétního díla. Při transkripci textu editor dbá na to, aby svou interpretací nesetřel charakteristické rysy jazyka a textu, zároveň však nezaznamenává jevy, které nemají pro interpretaci textu či jazyka význam (tj. např. grafické zvláštnosti).

Školní *Výbor* obsahuje v poznámkách pod čarou diferenční slovníček vysvětlující slova a slovní tvary, které jsou dnešnímu čtenáři částečně nebo již zcela nesrozumitelné, případně i další informace o textu.

Struktura a forma elektronických edic

V závislosti na charakteru předlohového textu mohou být v elektronické knize uvedena čísla veršů

(u veršovaných předloh) či označení kapitol a veršů (u biblických textů).

Dále je naznačena i další struktura textu, tj. text je členěn pomocí nadpisů a podnadpisů na nižší celky. Součástí elektronických edic je poznámkový aparát.

Ve formátu PDF je tento aparát zachycen v poznámkách pod čarou umístěných na konkrétní stránce, ve formátu EPUB je poznámkový aparát uveden v poznámkách v závěru dokumentu.

Formát EPUB umožňuje hypertextový přechod z různých částí textu (z položek obsahu a z indexových číslic poznámek pod čarou) na jiný text. Upozorňujeme, že některé elektronické čtečky nemusí podporovat všechny zamýšlené formáty a funkce.

V elektronické edici je dále použito těchto typů závorek a dalšího grafického značení:

závorky

- { } ve složených závorkách je zaznamenán text, který má charakter přípisu.

Rozlišujeme přípisky podle umístění v textu (marginální a interlineární) a přípisky podle stáří vzhledem k základnímu textu (soudobou rukou a pozdější rukou).

- [] v hranatých závorkách je zaznamenán text, který není součástí předlohového textu, ale který lze na základě pravděpodobnosti či jiného textu do edice doplnit.

odlišné písmo

- kurziva označuje text, který byl editorem interpretován jako text nečeský; dále nerozlišujeme, o jaký jazyk se jedná, avšak nejčastěji se vyskytuje latina
- kurziva v poznámce pod čarou slouží k novočeskému výkladu slova a slovního tvaru
- menší kurzivní písmo používáme pro stručnou informaci o publikované ukázce, včetně uvedení specifických rysů díla a jeho časového zařazení

- větším písmem jsou označeny nadpisy a podnadpisy

Výbor ze starší české literatury (školní vydání) obsahuje soubor šestadvaceti česky psaných textů nebo jejich úryvků z období od 13. do 18. století. Středověkou literaturu reprezentují např. díla veršované lyriky, erbovní pověst o Bruncvíkovi, úryvky z biblické knihy Genesis, z děl Tomáše ze Štítného i Jana Husa, ze Snáře Vavřince z Březové a ukázky z odborné středověké literatury lékařské a právnické. Raný novověk je zastoupen mj. spisy naukového a zábavního charakteru – cestopisem, satirami, kuchařkou atd.

Výbor ze starší české literatury (školní vydání) je snadno dostupnou moderní pomůckou pro výuku starší české literatury a jazyka především na středních školách. Edičně jej připravilo *oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i.* Vydávané texty jsou transkribovány do novočeského pravopisného systému a obsahují diferenční slovníček méně známých slov a slovních tvarů. Ukázky jsou doplněny o fotokopie z původních rukopisů a starých tisků.

Tato edice je autorské dílo chráněné ve smyslu zákona č. 121/2000 Sb., o právu autorském, a je určena pouze k nekomerčním účelům.